

Dr. Walter Bühlmann teológus professzor (1938) Luzernben és Rómában végezte teológiai tanulmányait, ezt követően Willisaulban volt vikárius, majd Fribourgban és Jeruzsálemben bibliai és régészeti stúdiumokat végzett. 1974–1989-ig a biblikus teológia (exegézis) docense a luzerni Teológiai Kar Hitoktatói Intézetében és a ehuzi Teológiai Főiskolán. 1989 óta a St. Beat-i és a luzerni Teológiai Főiskola régense, a biblikum és a kinyilatkoztatástan előadója a luzerni főiskolán.

* *

A könyv Jézus életútját követi, elénk tárja tevékenységének helyszíneit. A legújabb régészeti eredmények alapján szemlélteti útját Galileából Jeruzsálembé, és bemutatja azt is, hogyan éltek akkor az emberek. A korabeli Palesztina lakáskultúrájának, életformájának, szokásainak feldolgozása révén a Biblia új arcát ismerhetjük meg. A gazdag képanyaggal illusztrált mű nemcsak a hitoktatóknak, tanársoknak, papoknak, teológusoknak nyújt segítséget a bibliai szövegek mélyebb megértéséhez, hanem a Szentföldre utazóknak is hasznos ismeretekkel szolgál.

A HÉT SZABAD MŰVÉSZET KÖNYVTÁRA

OGYAN ÉLT JÉZUS

WALTER BÜHLMANN

HOGYAN ÉLT JÉZUS

LAKÁS, ÉTKEZÉS, MUNKA, UTAZÁS A 2000
ÉVVEL EZELŐTTI PALESZTINÁBAN

CORVINUS KIADÓ
1997

A HÉT SZABAD MŰVÉSZET KÖNYVTÁRA
A ZSÁMBÉKI KATOLIKUS TANÍTÓKÉPZŐ FŐISKOLA SZOROZATA

Sorozatszerkesztő: Bencze Lóránt

A mű eredeti címe:
Wie Jesus lebte

Kiadta:
REX-VERLAG, Luzern/Stuttgart 1987.

Fordította:
dr. Kapitány György
ifj. Rabár Ferenc

Lektorok:
dr. Nemeshegyi Péter S.J.
dr. Gasparics Gyula

© REX-VERLAG, Luzern/Stuttgart
© Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola

Külön köszönet illeti a könyv szerzőjét, Walter Bühlmann professzor urat, és a Rex Verlag vezetőjét, Markus Kapeller urat, akiknek szíves hozzájárulása és támogatása tette lehetővé a könyv magyarországi megjelenését.

ISBN: 963 9062 08 1
ISSN: 1219 073X

Borítóterv: Csupor Zoltán
Sorozatterv: Örsi Zsuzsa
Tördelte: Gál Zsolt

Kiadta a: CORVINUS Kiadó
Felelős vezető: Csupor Zoltán

Nyomda: Gödi Print Kft.
F.v.: Lakatos Imre

A bibliai idézetek a Szent István Társulat által 1979-ben kiadott Biblia nyomán szerepelnek a könyvben

Második, javított kiadás.

Előszó

Sok embernek a Biblia nehéz olvasmánynak bizonyul, mert olyan idegen országban íródott, amelynek ismeretlenek a szokásai és más az életstílusa. Ezért az Újszövetség némely részei érthetetlenek maradnak. Ez a könyv Jézus életútját követi, elbeszéli életének és működésének helyszíneit. Ugyanakkor azt is leírja, hogyan folyt az élet a korabeli Palesztinában. Szemlélteti Jézus útját Galileából Jeruzsálembe, a régészeti kutatások legújabb eredményei alapján az akkori lakáskultúrát és életmódot.

Hogyan élt Jézus c. könyvem 1987-es megjelenése óta a bibliai ismeretterjesztő művek iránt megnőtt az érdeklődés. Több tudományos publikáció és tanítási segédanyag jelent meg ezen a szakterületen. 1992-ben részt vehettem Carsten Thiede és Klaus Wölffe Az ismeretlen Jézus, új ismeretek Isten Fiáról c. kétrészes tévéfilmjének elkészítésében a bajor televíziónál.

A korabeli Palesztina lakáskultúrájának, életformájának, szokásainak feldolgozása révén a Biblia új arcát ismerhetjük meg. A növekvő érdeklődés felbátorított bennünket arra, hogy az újabb bibliai és régészeti kutatások eredményeit a fiatalok számára is hozzáférhetővé tegyük. Így jött létre 1993-ban a Betlehem 2000 évvel ezelőtt című, gyerekek számára írt könyv, ami Christine Egger nagyméretű illusztrációival és Annemarie Schwegler megkapó szövegével hasznos ismereteket nyújt Jézus születésének történetéhez. 1995 márciusában egy újabb kötet jelent meg Jeruzsálem 2000 évvel ezelőtt címmel, és 1996 októberében látott napvilágot Názáret 2000 évvel ezelőtt c. mű.

Az emberközeli Jézuskép iránti páratlan érdeklődés az oka annak, hogy ezt a könyvet ebben az évben magyar nyelvre is lefordították. Remélem, hogy ezt a kiadványt a hitoktatók, tanárok, papok és teológusok is haszonnal tudják forgatni.

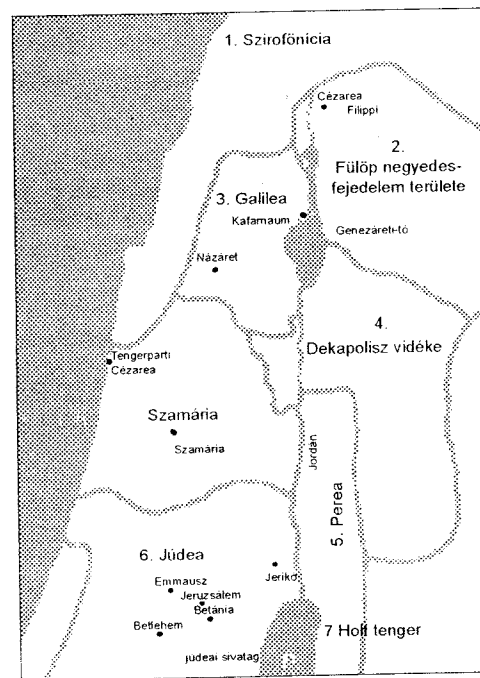
Luzern, 1996. július

Walter Bühlmann

Betlehem – Dávid városa

Jézus származása

Jézus származási helye csaknem tulajdonnévként kapcsolódik össze nevével: a *Názáreti Jézus*, a Názáretből származó Jézus. Mindamellett a keresztény hagyományban szilárdan Betlehem szerepel Jézus születési helyeként, s ez Máté és Lukács evangéliumának születéstörténetén alapszik. Betlehemet mindkét evangélium egyformán Jézus születésének helyeként nevezi meg, azonban igen különbözőképpen magyarázzák, hogy miért és hogyan született Jézus Betlehemben (1. ábra).

1. ábra: A legrövidebb út Názáretből Betlehembe Szamarián, Szichemen és Jeruzsálemen át vezet. Megtételéhez mintegy három napra van szükség.

A Máté 13,53–58 szerint Jézus hazája Názáret, ott élnek rokonai is, „fivérei és nővérei”. Ugyanakkor Máté evangéliuma Betlehemben kezdődik, és Máté nem ad magyarázatot arra, hogy Józsefnek, az ácsnak és állapotos jegyesének Jézus születése idején (Mt 2,1) miért van a házuk „a júdeai Betlehemben”, (2,11) és miért élnek ott legfeljebb két évig (vö. 2,16). Máténak ezek a tények magától értetődők. Az Egyiptomba való menekülés után a Heródestől, Arkhelaosz fiától és utódjától való félelem az, ami Józsefet Galileába űzi, ahol, „egy Názáret nevű városban telepszik le” (2,22.23.). Az, hogy Betlehem Máté számára messiási hely, a 2,2–6-beli jelenetben nagyon világosan kifejeződik. Heródes – megriadván a bölcsek kérdésétől – „valamennyi és a nép irástudóit összehívja”, és fölteszi a kérdést: „Hol kell a Messiasnak megszületnie?”

A válasz így szól: Betlehemben, amint az a Mik 5,1-ben áll. A keresztény Máté azonban keresztényi kreativitással bánik a bibliai szöveggel, s a Mik 5,1-ben szereplő „legkisebb Betlehemet”-et így alakítja át: „semmiképpen sem a legkisebb Júda fejedelmi városai között (2,6)”. Máté evangéliumából nyilvánvaló, hogy főképpen teológiai okokból jelöli meg Betlehemet a Messias születési helyeként.

Hasonló a helyzet Lukácsnál, jóllehet más a történet színvonal, a felhasznált legendaanyag és a leírt korabeli helyzet: Máriának „háza van” (1,56) Názáretben, miként a „Dávid nemzetségéből származó” jegyesének, Józsefnek is. Augustus császár egy történelmileg egyébként nem igazolható rendelettel megparancsolja „az egész földkerekség összeírását”. Ez készteti a jegyespárt, hogy Betlehembe, Dávid városába menjen. Betlehemben születik meg Jézus, nyolc nap múlva itt metélik körül, és csupán Máriának a törvény szerinti negyvennapos tisztulási ide-

je elmúltával indul a család ismét észak felé. Jeruzsálemben felajánlják a szegények váltásáldozatát, egy pár gerlét és két galambfiókat (Lk 2,22–24), és „miután eleget tettek a törvény minden előírásának, visszatérnek Galileába, városukba, Názáretbe” (2,39) ahol Jézus felnő, és életének legnagyobb részét tölti.

Jellegzetes Jézusnak ez a kettős eredete: Betlehem mint rejtett teológiai szülőhely és Názáret mint történelmi, jogi, következésképp nyilvános lakó- és származási hely.

Jézus neve

A Jézus (Jesus) a Josua (héb.) név szokásos görög formája. Jézus nevét korábban Jesuanak ejtették; a Názáreti Jézus neve olykor ilyen formában tűnik fel az ókori zsidó iratokban. A Jézus név akkoriban a szokásos zsidó nevek közé tartozott. Az ókori zsidó történész, Josephus Flavius írásaiban például hús ilyen nevű férfi szerepel (2. ábra).

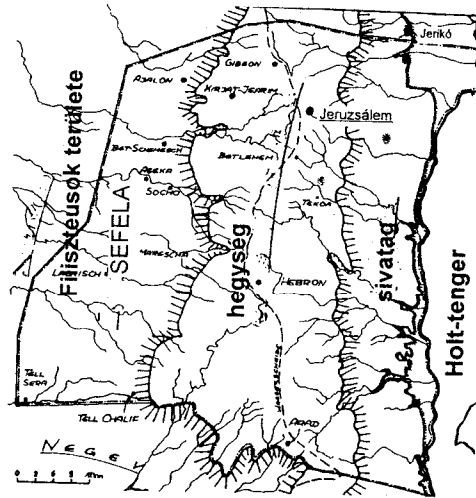
2. ábra: Időszámításunk kezdetén így írták Jézus nevét. A héber írás jobbról balra halad.

Betlehem és vidéke

Fekvése

Betlehem egy 1000 méter hosszú és legfeljebb 300 méter széles hegyháton fekszik. A hegyhát főképp délen, de keleten és északkeleten is meredeken fut alá, ezért a sivatag

gal és annak laival szemben védve van. Béke idején Betlehem a sivataglakók számára kedvelt piac lehetett, mert a júdeai sivatagból több út ide torkolt. Biztosítva volt az élmezés is. A termőföld igen kedvező a gabonának, számos olajliget, fügefafa és szőlő ültetvény is volt. Ahol a sivatag felé az ültetvények véget érnek, ott a nyájak még mindig találnak táplálékot. Mivel egyetlen forrás sincs, a legnagyobb gond a mesterséges vizellátás. Betlehemet az ókorban gyakran fenyegette aszály (vö. Rut 1,1), elegendő csapadék esetén viszont kellemes és termékeny helynek számított (3. ábra).

3. ábra: Betlehem a júdeai hegyvidéken fekszik, kb. 800 m-re a tengerszint fölött. Jeruzsálemtől kb. 8 km-re található. Az út Hebronig 30 km.

Betlehem és jelentősége

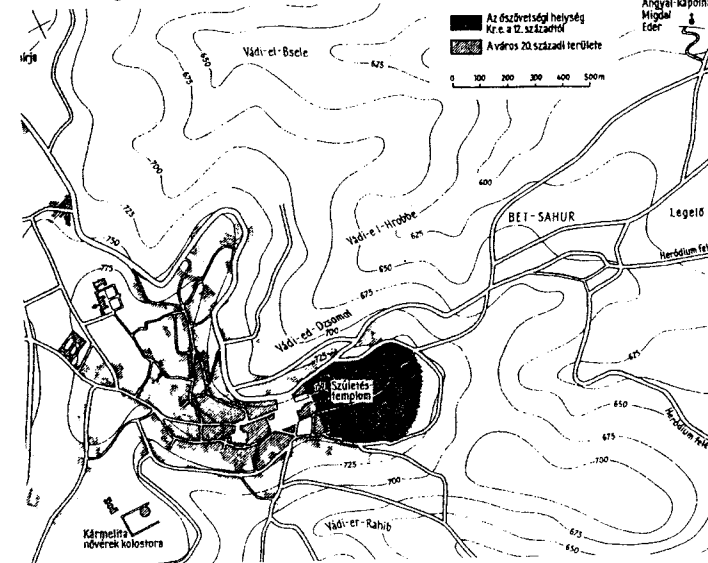
A várost először a Kr. e. XIV. században említik, amikor Jeruzsálem királya hűbérurának írt, és íjászkokat kért segítségül bit ilu lachama (Lachama istennő háza) visszafoglalásához.¹

Lachama egy kánaáni termékenység - istennő neve. Ebből a névből keletkezett végül a Bet-lechem név, amely héberül azt jelenti; „a Kenyér Háza”. Rut könyvének végéhez, amely Betlehemben és környékén játszódik,

egy családfát illesztette, amely szerint a moabi Rut a dávidi királyi ház egyik őspanya (4,17k). Dávid Betlehemben született. Ez nem Rut könyvének alapján kitalált legenda, hanem történelmi tény. Ez azért is állítható, mert nem nagy dicsőség ebben a vidéki városkában világra jönni. Dávid megalapozta ugyan Betlehem hírnevét, de ez a hírnevet mindjárt el is tüntette. Két évszázaddal később Betlehem jelentéktelen falu, mégis szoros kapcsolatban áll a messiási reménnyel: „De te Betlehem Efrata, bár a legkisebb vagy Júda nemzetségei között, mégis belőled születik majd nekem, aki uralkodni fog Izrael felett” (Mik 5,1).

A születési barlang és a legelők

Betlehem mintegy 8 kilométerre van Jeruzsálemtől. A mai térképeken a Születéstemplom a város keleti szélén található (4. ábra). Archeológiai kutatások azt mutatják, hogy az ószövetségi Betlehem a Születéstemplomtól keletre feküdt. Magában a Születéstemplom alatti barlangban is apró leleteket találtak a Kr. előtti VII. századból, és további kerámia töredékeket a római és bizánci korból. Ezek a leletek azt mutatják, hogy a mind a mai napig tiszteltetlül övezett születési barlang már Jézus idejében Betlehem vá-

Aphorodité szerelmére. Az Adonisz-kultusz jelenlétéről kívánja tenni az ifjú gyorsan elvirágzó szerelmét és későbbi visszatérését az alvilágból, melynek révén a természet évenkénti elhalásának és újjáéledésének lett a jelképe.⁵

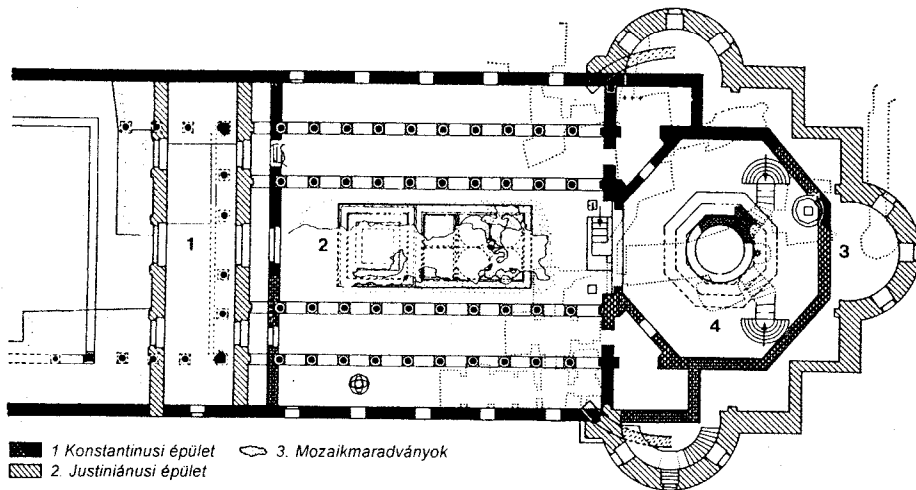
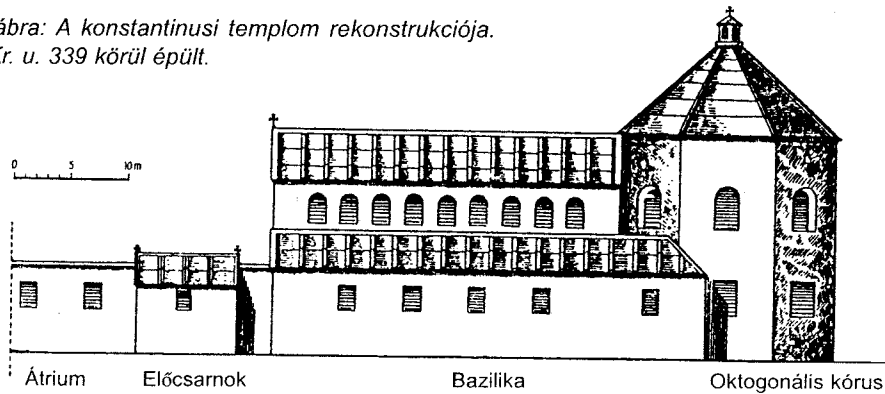
4. ábra: Betlehem és környékének térképe. A pásztorok legelői a Heródes által építtetett erődhez (Heródiom) vezető útnál találhatóak.

A 8a ábrán a Theokritosz által megénekelt váncosokon ülve a híres szerelmespár látható. A 8b ábra athéni asszonyokat ábrázol, akik a halott Adonisz emlékére összetört edényekben zsenge növényeket, „Adonisz-kertecskéket” visznek a háztetőre, ahol a nap melegétől hamarosan elvirágzanak.

leg továbbra is ● aguk emlékünnepeit tartották.

A konstantinusi bazilika nyolcszögű apszisa közvetlenül a barlang fölött áll, ahová lépcső vezet (vö. 5. ábra). Justinianus császár uralkodása idején a VI. sz. első felében egy új, ma is meglévő templom épült a konstanti-

5. ábra: A konstantinusi templom rekonstrukciója. A Kr. u. 339 körül épült.

6. ábra: Születésbazilika. A konstantinusi bazilika romjain Justinianus császár építette Kr. u. 500 és 550 között. 1. Előcsarnok 2. Hajó 3. A justiniánusi épület felemelt kórusrésze 4. A konstantinusi bazilika oktogonális kórusa.

Az Adonisz-kultusz azonban Betlehemben a rómaiak által kikényszerített magánkultusz volt és maradt. Azzal párhuzamosan más közeli barlangokban a keresztények valószínű-

nusi bazilika romjain, ez ugyanis tűzvész áldozata lett (vö. 6. ábra). Betlehemtől csak mintegy 1 km-re keletre fekszik Beit Sahur, egy, a pásztorok lakta falu. Ezt a vidéket ös-

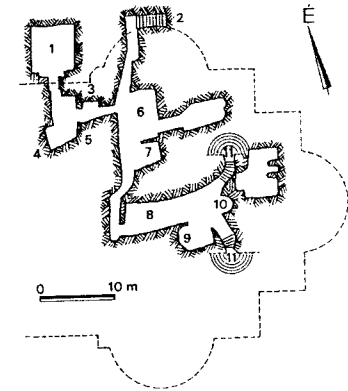
időktől fogva a sivatag ● elterülő legelőként ismerik. Két hely is van ott, amely a pásztoroknak adott angyali híradás emlékét őrzi: „Pásztorok tanyáztak a vidéken, kint a szabad ég alatt, és éjnek idején őrizték nyájukat” (Lk 2,8).

Ez az angyali híradás a pásztoroknak és nyájaiknak egyik éjszakai szálláshelyén játszódik. Éjjel a rablók és vadállatok miatt a pásztorok felváltva szoktak virrasztani.

Az egyik keresztény hagyomány szerint a híradás helyéül szolgáló pásztormező Beit Sahurban ma is meglévő nagy, bekerített olajfakert helyén volt. Ez a kert igen feltűnő, mert a különben termékeny síkság inkább gabonatermesztésre szolgál (4. ábra: legelők). A kert közepét romok fedik, az arabok Kanisat er-Ra'watnak nevezik, ami annyit jelent, hogy „pásztorok temploma vagy kolostora”. A helyet ma görög-ortodox keresztények gondolják. A görög egyház által ettől a pásztorok mezejeként tisztelt helytől ötszáz méterre északra egy alacsony dombon áll egy templom, amelyet a ferencesek emeltek 1954-ben (4. ábra: Angyalkápolna, Migdal Ader). A latin egyház ezt a helyet tartja a pásztorok mezejének. A népnyelvben „Khirbet el-esjar” a neve, ami pásztorra és nyájra utal, ugyanis az arab *sijare* szó birkaistállót jelent. A helyet ma legtöbbször Khirbet Siyar el-ghanamnak nevezik (pásztorok mezeje). Mindkét település ugyanabból a korból származik (Kr.u. 400 körül).

8. ábra:
a) Etruszk tükör Adonisz és Aphrodité képével (Kr. e. 4. sz.).
b) Egy athéni nő a halott Adonisz emlékére törött edénybe ültetett zsenge növényeket visz a tetőre.

7. ábra: Barlangrendszer a Születéstemplom alatt. A szaggatott vonalak a barlangok fölé emelt bazilika kórusrészét jelzik. 1. A barlang, ahol Jeromos lakott. 2. A latin plébániatemplomból a barlangba vezető északi bejárat. 3–5. Kis barlangok. 6–7. Nagyobb barlangok. 8. Főbarlang. 9. A Jézus jászának helyeként tisztelt barlang. 10. Jézus születése helyeként tisztelt mélyedés. 11. Bejáratok a Születéstemplomból a barlangba.

Istállóban született-e Jézus?

A londoni Sunday Telegraphban megjelent cikkében Kenneth Bailey, a beiruti Közel-Keleti Intézet professzora azt igyekezett bizonyítani, hogy Jézus nem egy istállóban született, hanem egy betlehem-i lakóházban, és valószínűleg nemcsak szülei, hanem rokonai közül is néhányan gondolták az újszülöttet.

Mit tartunk erről a sajtóban megjelent véleményről? A kérdés megválaszolásában Palesztina néprajza lehet segítségünkre.⁶

Lukács evangéliuma az alábbiak szerint számol be Jézus születéséről:

„József is fölment Galilea Názáret nevű városából Júdeaába, Dávid városába, Betlehembe, mert Dávid házából és nemzetségéből származott, hogy összeírják feleségével, Máriával együtt, aki áldott állapotban volt. Ott-tartózkodásuk alatt elérkezett a szülés ideje. Mária megszülte elsőszülött fiát, bepólyálta és jászolba fektette, mert nem jutott hely nekik a szálláson” (Lk 2,2–7).

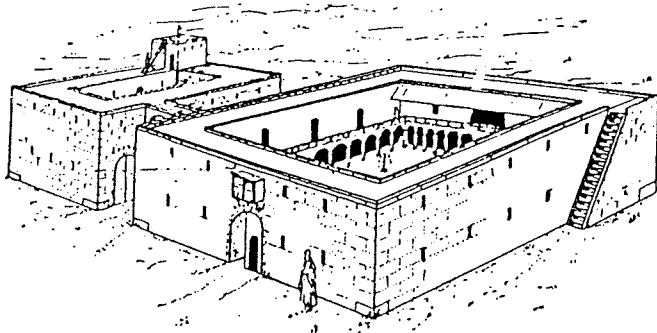
A betlehemi fogadó

A Názáret és Betlehem közötti út kb. 170 km, ami gyalogosan nagy távolság. Betlehemben azonban nem találtak helyet a szálláson. Szálláson nyilván úgynevezett karavánszerájt kell érteni. Az elnevezés a karaván szóból származik; így nevezik utasok és kereskedők csoportját, akik tevékkel és szamarakkal vonulnak lakatlan vidékeken át, hogy áruikat más országokba szállítsák. A karavánszeráj tehát az arra vonuló karavánok szálláshelye.

Ezek a szálláshelyek a jelentős kereskedelmi útvonalak mentén találhatóak, s talán egy mai motelhez lehetne hasonlítani őket. A karavánszeráj egy nagy, négyszögletű épületből áll, közepén udvarral, s az udvaron kúttal az érkező állatok részére (9. ábra). A záródokok mellett kereskedők is találkoztak itt, akik Galilea gyümölcsseit vitték Júdeába, és vándorszatócsook, akik ládikáikban fűszert és vegyesárukat, mindenekelőtt női szépítőszereket, kenőcsöket, pomádékat árusítottak a falvakban. Megjelentek továbbá számár- és tehahajcsárok, akik ma a modern szállítmányozási társaságoknak felelnének meg. E fogadóknak szabályos piacüzem fejlődött ki. Az állatokat a tornácon helyezték el, míg az utasok az emeleti rész kis kamráiban laktak (10. ábra).

Az Ószövetségben (Jer 41,17) említés történik egy, a Jeruzsálemből Hebronba vezető út mentén fekvő, Kimhamnak nevezett betlehemi fogadóról. Azok az izraeliták használták Kr.e. 587-ben, akik Jeremiás prófétával együtt menekültek Egyiptomba.

9. ábra: Fogadó (karavánszeráj) felülnézetből: egy nagy, négyszögletes épületből áll, közepén udvarral, ahol az állatokat kifogják.

10. ábra: Fogadó (karavánszeráj) Palesztinában. Az udvart övező oszlopos tornác az állatok helye. Az emeleti rész utasok számára szolgáló kis kamrácskáiba kőlépcső vezet.

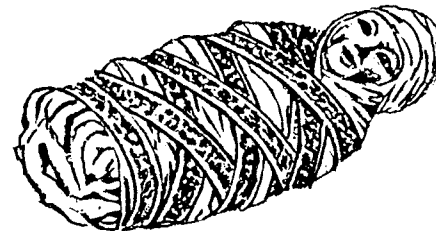
Betlehem Jézus korában sem volt ismeretlen falu. Termékeny mezőgazdasági területei kereskedelemre és utasforgalomra adtak alkalmat. Azon kívül azt sem szabad elfeledni, hogy Nagy Heródes megnövelte a sivatagi utak forgalmát. Tudjuk például, hogy Maszadát, a Holt-tenger mellett erődöt emelt, s Betlehemtől mintegy 6 km-re délkeletre egy gyönyörű fekvésű hegyen 813 m-re a tengerszint felett kedvenc várát, a Herodeiont építtette meg. Nem feledkezhetünk meg a szentélyekről sem, főképp a hebroni szent kerületről, ahol Heródes szintén óriási épülettömböket emelt Ábrahám sírja köré.

E emberek és állatok érkeztek tehát kimerülten és szomjasan Betlehembe, s bizonyára örültek, hogy fogadóra lelnek, ahol kipihenhetik magukat.

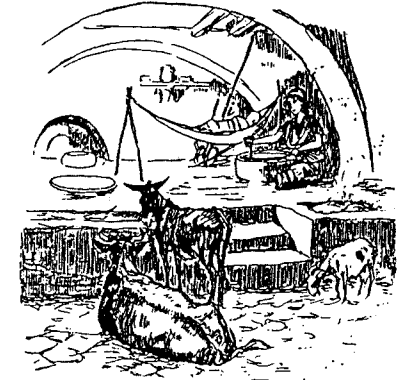
A karavánok kedvelt pihenőhelye az ún. Rachel-sír közelében volt az észak-déli és keleti-nyugati utak találkozásánál. Természetesen megtörténhetett az is, hogy, ha a fogadók telve voltak, némelyeknek a szabadban kellett éjszaka táborni. A híres Rabbi Aqibáról (Kr.u. 100 táján) mesélik, hogy valahol nem talált bebocsátást egy fogadóba, azonban ez volt a szerencséje, mert az éjszaka folyamán a fogadót rablótámadás érte. Olykor a fogadósok is együttműködtek a rablókkal. Tudomásunk van arról, hogy Dél-Palesztinában volt egy fogadós, aki éjszaka néha azzal ébresztette fel vendégeit, hogy nyomban készüljenek fel a továbbutazásra, mert véletlenül éppen arra tart egy karaván, amelyhez csatlakozhatnak. A karaván azonban valójában rablókiből állt, akik aztán kifosztották a mit sem sejtő utasokat, és a fogadóssal osztottak a zsákmányon.

Lakóhelyiségek emberek és állatok számára

Miután Mária és József nem talált helyet a fogadóban, valami egyszerű helyiségben éjszakáztak. A szövegben nincs szó barlangról. Talán József baráti kapcsolatban állt egy betlehemi családdal. Az akkori Júdeában a szegény sorsú emberek háza egyszerű volt, legtöbbször csak egy szobát lehetett találni benne, és még ezt is meg kell osztani a jószággal (11. ábra). A szobában az istálló-rész padlója kissé mélyebben feküdt.

12. ábra A Betlehem közelében lakó szegény emberek még ma is kendőbe bugyolálják újszülött gyermekeiket, és hosszú szalagcsíkokkal át-meg átkötik, hogy a kezek és a lábak ne mozgassanak. Ezután jászolba fektetik. Ezért mondja a Biblia: „Mária bepólyálta Jézust, és jászolba fektette”.

11. ábra: Egyetlen helyiségből álló egyszerű lakás. Az állatok helye valamivel mélyebben van. A lakótér lépcsője mellett található az etetővályúk. Gyakran ide fektetik a kisgyermeket is. Képzőművészen azonban a gyermek függőágyban fekszik.

Néhány elkoptatott lépcsőfok vezetett a szoba szinpadszerű, magasabban fekvő részéhez, ahol az emberek ültek, ettek és aludtak. A lépcső két oldalán a juhek és kecskék számára etetővályúk voltak. A magasabban fekvő rész közepén állt a tűzhely.

A szegényeknek nincs asztal és szék, a földön guggolnak. Kanálra, késre, villára sincs szükség, ujjakkal esznek, s az ételek feldarabolására fogaikat használják. A fekvőhelyül szolgáló szalmagyékény a fejtámasszal összetekerve egy sarokban fekszik. Este kiterítik, vagy egyszerűen saját köntösükön térnek nyugovóra. Az egész család lábbal a tűzhely felé egymás mellett fekszik. A kisgyermeket legtöbbször függőágyba vagy jászolba teszik.

Jászolba fektette

Ehhez hasonlóan kellett kinéznie a helyiségnek, amelyet Mária és József kiválasztott. A Bibliában olvassuk:

„Ott-tartózkodásuk idején elérkezett Mária születésének ideje, és ő megszülte elsőszülött fiát. Bepólyálta és jászolba fektette” (Lk 2,6-7).

A régebben Európában használt pólyákat a Betlehem környékbeli szegények nem ismerték. Az újszülött gyermeket – hogy meg-

edzzék – vízben megfürösztötték, sóval bedörzsölték, majd használt ruhadarabokba burkolták, amelyeket a nyaktól a lábakig hosszú, széles szalagcsikkokkal körülkötötték. A csecsemő úgy nézett ki, akár egy párányi élő múmia (12. ábra). Csak akkor szabadították ki belőle, ha pólyát cseréltek, vagy ha a gyermeket az anyatejtől elválasztották. Körülbelül három hónap elteltével a pólya felső részét kibontották, úgy, hogy a kezek szabadabbá váltak. A lábak azonban még hosszú időn át bekötözve maradtak. A keleti zsidó néphit szerint így védték a gyermeket a gonosz szellemek ártalmas hatásától.

Pásztorok Betlehemben

Jézus valószínűleg a téli esőzések utáni időszakban született, amikor a talaj már fölázott és hirtelen kiszáradt. A Betlehem környéki termékeny mezőkön pásztorok legeltették nyájukat, és meghallották az örömhírt:

„Ne féljete, mert nagy örömet hirdetek nektek és majd az egész népnek: Ma megszületett az Üdvözítő Dávid városában: Ő a Messiás, az Úr.” (Lk 2, 10-11).

Még ma is hasonló módon adják tudtul a beduinok egy fiú születését.

Ha egy asszony gyermeket hoz a világra, az eseményt kis legények várják, s mihelyt az asszonyok jelentik nekik a születést, valamennyien szertefutnak, mert valamennyi első akar lenni, hogy az apának beszámoljon a nagy újságról: „el-bisharah, el-bisharah”, azaz: „örömhír, örömhír, fiad született”.

Meglepő, hogy az angyalok a beduinok szavaival mondják a híradást: „Nagy örömet hirdetek nektek.”

A szerencsekívánatok manapság is jellemzők a keleti emberekre. A születés utáni napokon rokonok, barátok, ismerősök jelennek meg, de idegenek is, akik véletlenül éppen ott tartózkodnak, hogy a boldog szülőknek gratuláljanak: „Áldja meg Isten a fiút, áldja meg Isten, amit kaptál, örvendeztesen meg Isten a fiú boldogságával stb.”

A pásztorok és a napkeleti bölcsek látogatását az ilyen köszöntések közé kell sorolni. Az uralkodó szokások szerint valamennyi lá-

togetó ajándékos, legtöbbször édességet, kávé, cukrot, dohányt. A bölcsek ajándéka teljesen megfelel ennek a szokásnak, csupán valamivel értékeesebb, mert ők nem tartoznak a szűkebb közösséghez, ezért különösképpen legitímálni akarják magukat. Súlyos sértésnek számít, ha valaki elmulasztja a szerencsekívánatot. Heródes és Jeruzsálem megsérti ezeket az illemszabályokat.

Ez a rövid áttekintés talán megmutatta, hogy a Biblia gazdag néprajzi anyagot tartalmaz. Ez az anyag nem csupán mellékes díszítés, hanem azt mutatja, hogy a hithirdetés szorosan összefügg a történelmiséggel. A Szentírás Jézus megtestesülését az egyszerű palesztinai élet leírása révén tárja hatásosan a szemünk elé.

Nagy Heródes

Máté beszámol arról, hogy Jézus „Heródes király idejében, a júdeai Betlehemben született” (Mt 2,1). Egy kortársnak Heródesről szóló ítélete a következőképpen hangzik: „Heródes úgy lopakodott a trónra, mint egy róka, úgy uralkodott, mint egy tigris, és úgy halt meg, mint egy kutya” (13. ábra). Éles kritika ez, de számos Jézus életét övező dolog és esemény megértéséhez ad kulcsot. Heródes Kr. előtt 73 táján született, valószínűleg a Földközi-tenger menti Askalonban. Nem született zsidó, nemzetsége Idumeából származik, egy Palesztina és Egyiptom közti vidékről. Anyja nabateus nő, Heródes apja, Antipater a Hasmoneusok királyi nemzetségének utolsó főpapja, aki II. Hürkanosz alatt magas politikai tisztiséget viselt. A Kr. előtti 39–37-es években Heródes római csapatok segítségével területet hódított meg magának. Elfoglalta Jafot és Idumeát a Maszada erőddel. Mivel Jeruzsálem bevételére nem sikerült, Galileát igázta le, majd Antigonosz haderői ellen indított több hadjárat után – Jeruzsálem kivételével – a többi területen is úrrá lett. Ezzel Heródes uralma alá került, Idumea, Galilea, Pérea és Jafo kikötőváros (14. ábra.)” Szövetséges királyi” rangot kapott, vagyis nem volt alárendelve Szíria tar-

tomány helytartójának, hanem közvetlenül a birodalom Keleti részének princepsé alá tartozott. A parancsokat közvetlenül tőle, vagy a római szenátustól kapta. Országhatárait meg kellett védenie, és háború esetén segédcsapatokat kellett állítania. Külpolitikájához Róma utasítása vagy jóváhagyása kellett. Nem volt köteles adót fizetni, és országának belső ügyeit önállóan kormányozhatta.

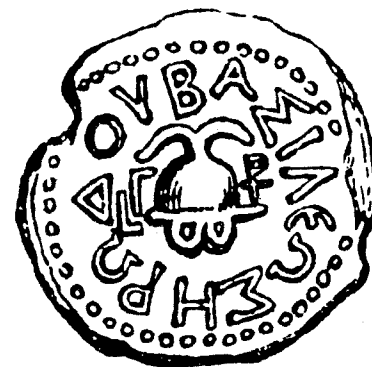
Heródes kezdetől fogva azon fáradozott, hogy hatalmát a belső és külső ellenségekkel szemben biztosítsa. Kivégzésekkel és vagyonekobzással gyengítette a hasmoneusbarát papi nemességet. Nagy önuralmába került, hogy tétlen szemlélje, miként ajándékozta Antonius Kr. előtt 34-ben Kleopátrának a palesztinai parti városokat (többek között Jafot) és Jerikó oázisát. Octavianus Augustus actiumi győzelme (Kr. e. 31) és a szerelmespár (Antonius és Kleopátra) halála után Heródes személyesen keverte fel Octavianust Rodosz szigetén, ahol teátrális mozdulattal helyezte királyi koronáját Octavianus lábaihoz. A császár azonban visszaadta neki a koronát, és gazdagon megjutalmazta: megkapta a Kleopátrának ajándékozott városokat, Szamária tartományt, Hipposz és Gadara városokat (a Genezáreti-tótól keletre, ill. délkeletre), később ehhez még megkapta Trachonitisz vidékét, Betániát, Auranitiszt (Kelet-Jordániától északra) és Paneaszt a Jordán forrásaival.

A következő tíz esztendő (kb. Kr. e. 25–15.) szívesen nevezik Heródes fénykorának. Mint okos politikus és a kultúra buzgó támogatója, birodalmát békében és jólétben irányította. A római császárnak feltétel nélküli hűséggel vetette alá magát, iránta való tiszteletét különösképp azáltal fejezte ki, hogy több építményét róla nevezte el. A számos adó és vám rendszeres beszédese hozzásegítette Heródest országának gazdasági fellendítéséhez. Utakat és kikötőket építtetett, így támogatta a kereskedelmet. Gondoskodott a terméketlen vidékek öntözéséről, a Genezáreti-tavon létrehozta a halászat- ipart, amelynek termékei külföldre is eljuttattak.⁸

Különös gondot fordított arra, hogy az országnak és a népnek hozzáférhetővé tegye a hellén kultúrát. Görög tudósokkal vette körül magát, akik között a damaszkuszi Nikodemosz volt a legismertebb.

Különleges kulturális teljesítményét széles körű építkezései jelentik. Újjáépíttetett néhány várost, Szamáriát (Szebaszte), Cezaréát, Antipatriszt (Lodtól északra) és Phaszeliszt a Jordán-síkságon. Jerikóban téli kastélyt emeltetett magának. Helyreállította a Hasmoneus-erődöket, Hürkániát, Maszadát, Macheroszt, Alexandreiont és a Herodeiont. Legnagyobb építkezéseit Jeruzsálemben vitte végbe.

Uralkodásának utolsó éveit (Kr. e. 14–4) a trónutódlás körüli udvari civakodások határozták meg. Miután végrendeletét többször is megváltoztatta, Arkhelaoszt jelölte ki Júdea királyának. Heródes Antipaszt Galilea és Pérea negyedes fejedelmének, Fülöpöt pedig Kelet-Jordánia északi része negyedes fejedelmének tette meg (18. és 19. ábra).

13. ábra: Nagy Heródes pénzérméje. Egy díszes sisakon körben a következő felirat olvasható: BASILEOS HERODOU = Heródes királyé. A sisaktól balra jelzés: 3, ami a Rómában történt királyi kinevezése utáni 3. évet (Kr. e. 40) jelenti, tehát trónralépésének éve Kr. e. 37.

NAGY HERÓDES ORSZÁGA

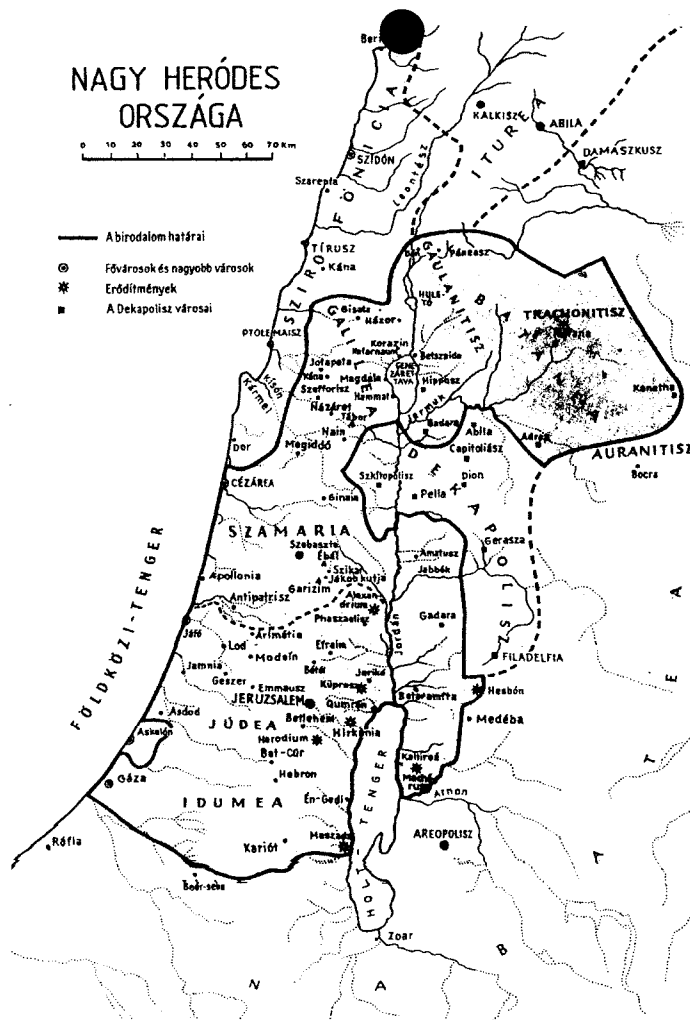
0 10 20 30 40 50 60 70 km

— A birodalom határai

⊙ Fővárosok és nagyobb városok

* Erdőtípusok

■ A Dekapolis városai

14. ábra: Nagy Heródes birodalma. Betlehemről délkeletre találjuk a Herodeion (Herodium) erődöt.

Herodeion-Betlehem: Két király hatalma és gyengesége

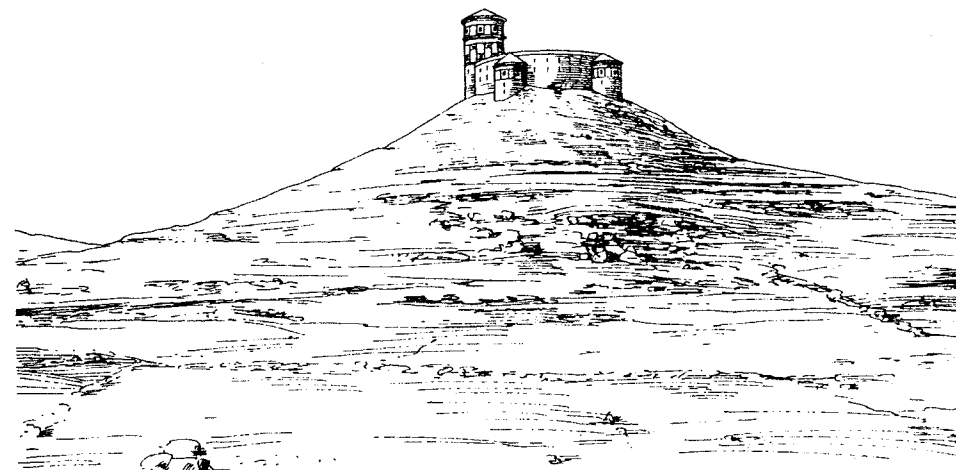
Mindkét gyermekévangélium megismereti velünk Jézus szegény szüleit. Mária és József szerény kézművesek voltak, a tanulatlan népesség nagy tömegébe tartoztak, amelynek esélye sem volt a felemelkedésre, viszont az egymás iránti gyengéd szeretetnek és a vallási nyitottságnak csodálatra méltó nagyságát mutatták. Gyermekük az első pillanattól kezdve a szegénység keserű-

ségének volt kitéve, ám e szegénység közepette hatalmas ígéretet hordozott: ő hoz az embereknek békességet (Lk 2,14), megváltást (Mt 1,21), és istenközelséget (Mt 1,23); uralkodó lesz és király (Lk 1,3; 2,11; Mt 2,2.6.).

A gyermekévangélium majdnem idilli leírása élesen szemben áll a világ hatalmasságaival, amelyek a gazdaságra, a hatalom biztosítására és érvényesítésére töreksznek. Az evangéliumok szerint ezt az oldalt Heródes testesíti meg. Uralkodásának ideje politikai gyilkosságok szakadatlan sora,

kezdve uralkodása elején politikai ellenfeleinek megsemmisítésétől, annak, Antipaterek saját halála előtt öt nappal történő kivégeztetéséig.

Betlehem az a hely, ahol e két világ találkozik, s a találkozás nyomban életre-halálra megy. Jézus boldog és ígéretekkal teli születése Máriától és Heródes pribékeinek gyermekgyilkossága (Mt 2,16-18), a napkeleti bölcsek öröme (Mt 2,10), és a király rémülete (Mt 2,3), a pásztorok dicsőítése (Lk 2,20) és a fenyegetettséget érző uralkodó dühe (Mt 2,16). Két összehasonlíthatatlan király áll szemben egymással: a hatalom nélküli gyermek az embereknek szóló ígéreteivel, és a nagy hatalmú öreg zsarnok, akit már csak saját dicsősége érdekel. Betlehemben és környékén még ma is láthatók e két ellentétes világ emlékei: egyfelől a Születéstemplom és a pásztorok legelője, másfelől a Herodeion (vö. 4. és 14. ábra), Heródes hivatali palotája és sírhelye.¹⁰

15. ábra: A Herodeion erőd egy dombon áll. A magaslatot Nagy Heródes alatt részben rabszolgákkal mesterségesen töltötték fel.

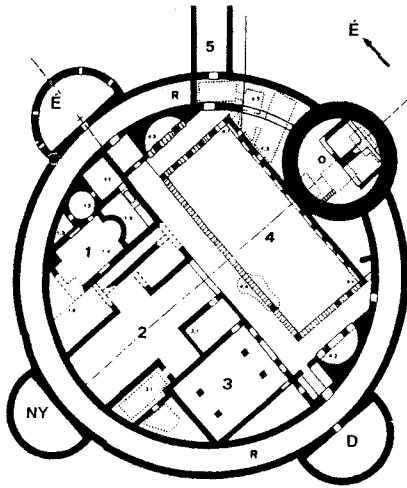
A Herodeion (Herodium) (758 méterre a tengerszint fölött) messziről jól láthatóan mint valami vulkán emelkedik Betlehemtől délre, a júdeai sivatag szélén. A felsőbb részen egyre egyenletesebben kör alakúvá

alkotott domb tetején sík kúp környezetéből jó 100 méterrel magaslik ki. Monumentális magasságát részben mesterséges feltöltéssel hozták létre. Jézus idejében a csúcson levő nevezetesen vár uralta az egész vidéket (15. ábra). Josephus Flavius így számol be a várról: „Mesterségesen kör alakúra formált, kebel alakú domb... a hegygerincet henger formájú tornyok alkotta gyűrű koronázza, a falakkal körülvett vár pompás palotákkal volt tele. A palotáknak nemcsak a belső kiképzése volt pompás, hanem külső falai is. Párkányzatok és tetők pazarló gazdagsággal voltak elárasztva...”¹¹

Ebből a luxuspalotából tekinthetett alá a hatalmas Heródes a szegények viskóira és barlangjaira, hogy despotikus hatalommal rendelkezék élet és halál fölött.

A 16. ábrán a palota látható, ahogyan az a körbefutó falakról látszik. A mintegy 12 méter mély kráterben látható romok a mesterségesen feltöltött hegykupolába rejtett, kívülről alig látható menedék benyomását keltik.

A valóságban azonban a Herodeion többemeletes palota volt, „pazarló gazdagsággal elárasztott falakkal, párkányzatokkal és tetőkkel”.¹² Ez a palota a hegy lábánál lévő Herodeia város fölé fellegvárként emelkedett. A kettős körfal (R) a négy égbeszökő toronnyal (É, K, D, NY,) alaposan átgondolt terv szerint készült építményegyüttest vesz körül.

16. ábra: A Herodium Heródes idején.

É, D, NY : északi, déli, nyugati torony
O: kör alakú keleti torony belső épületekkel

1. Fürdőberendezés
 - 1.1 öltöző
 - 1.2 langyos fürdő
 - 1.3 hideg fürdő
 - 1.4 meleg fürdő
 - 1.5 udvar káddal
 - 1.6 kiszolgáló helyiségek
2. kereszt alakú udvar
3. étkezőterem föld alatti raktárakkal
4. kert oszlopos körfolyósóval (kb. 700 négyzetméter)
5. bejárati lépcső (kb. 200 lépcsőfok) előtérrel a körfalban.

Északkelet (5) felől hatalmas fedetlen lépcsősor (kb. 200 lépcsőfok) vezet a nyitott kertbe (4). A nyugati részben kereszt alakú udvar található (2). Tőle északra helyezkednek el a fürdőhelyiségek (1), délre pedig az étkezőterem a kiszolgálóhelyiségekkel (3). Az épület alatt óriási ciszternák húzódnak (szaggatott vonalakkal jelezve); továbbá alagutak és járatok szerteágazó labirintusa található, amelynek célját még nem sikerült pontosan megfejteni.

Számos stukkó és vakolatredék, festményrészlet és padlómozaik, aranyozott oszlopfülék és oszlop beszél az egykori luxuspalotáról. Kr. előtt 15-ben Heródes megmu-

tatta palotát Marcus Agrippának, Octavianus Augustus császár sógorának és bizalmas barátjának. „Heródes felvonultatta a szívélyesség valamennyi módját, fogadásokat rendezett számára városaiban, megmutatta neki építményeit, Agrippát és barátait a pazar ünnepélyek megrendezésével kényeztette Szebasztében (Szamária), Cezáreában..., valamint Alexandreion, Herodeion és Hürkania váraiban, melyeket sok pénzért építtetett.”¹³

Néhány évvel később, Kr.e. 7 táján József és áldott állapotban levő felesége szállást keresett Betlehemben, de „nem találtak helyet a szálláson” (Lk 6,2k).

Miközben a Herodeion kapui megnyíltak a császár barátja előtt, a rejtett „király” előtt még a fogadó kapuja is bezárult. Heródes az egyiknek pazarló ünnepségeket rendezett; megöletési parancsot adott ki a másik ellen. Csak a Jézus által később meghirdetett értékek átértékelése mutatja majd meg, hogy a két király közül melyikőjük is a nagyobb. Egyelőre Heródest még a „Nagy” jelzővel illetik.

Miután Heródes súlyos szenvedések után meghal jerikói téli palotájában, tetemét a Herodeionba viszik. „A ravatal drágakövekkel ékesített tiszta aranyból volt; különféle színekkel himzett bíbortakaró borította. Erre fektették a bíborba burkolt tetemet. Homlokán diadém, fején aranykorona, jobb keze mellett jogar. A ravatal körül gyermekei állnak és számos rokonsága. Őket követi a testőrség ... felfegyverezve, parancsnokaik és tisztjeik által vezetett katonai rendben. Így vitték a holttestet a Herodeionba, ahol az elhúnyt kívánsága szerint eltemették.”¹⁴ Az archeológusok azonban máig sem találták meg a sírt. Újabbán arra gyanakszanak, hogy a palota területén, az erődítmények alatt található.¹⁵

Önkéntelenül adódik egy elgondolkodtató összehasonlítás: a Máté evangélium a következőt közli: „Miután Heródes meghalt, megjelent Józsefnek álmában az Úr angyala Egyiptomban, és így szólt: Kelj föl, fogd a gyermeket és anyját és menj Izrael földjére, mert meghaltak, akik a gyermek életére tör-

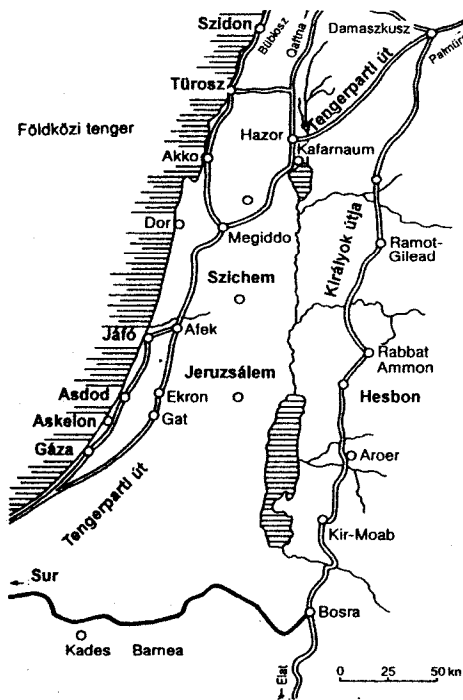
tek. Akkor felkelt, s a gyermekkel és anyjával Izrael földjére ment” (Mt 2,19–21).

A hatalom és hírnév heródesi mómora elröppent. Jézus története újra kezdődik: „A gyermek pedig nőtt és erősödött, bölcseséggel töltötte el Isten, és kegyelme nyugodott rajta” (Lk 2,40). A Herodiumon azonban végigsöpört a rómaiak elleni két zsidó háború (Kr.u. 66–73 és 132–135). Falai között még ma is megvannak azok a kőből készült hajtólövedékek, melyek a rómaiak meg-

semmisítő támadásának egyedüli, de be-szédés bizonyítékai. Ezzel kezdődik a Herodium végleges romba dőlése. Csupán a bizánci korban (Kr. u. V–VII. sz.) tér vissza az élet a hegykúpra. A romok között ekkor szerzetesek rendezkednek be. A nyugati kereszt alakú udvar szerény temploma és a fürdőhelyiségek falaiba bekarcolt Krisztus-szimbólumok hirdetik még manapság is, hogy a betlehemi gyermek nagyobb Heródesnél.

Úton Názáretbe

Heródes halála után József és családja elköltözik Egyiptomból (Mt 2,19–21). Az út a nagy királyok ősi hadiútján vezet a Földközi-tenger mentén Gáza vidékén át Júdea határához. Máté folytatja: „Miután meghallotta József, hogy Arkhelaosz uralkodik Júdeában apja, Heródes után, félt odamenni. És mivel álmban parancsot kapott, Galilea területére költözött” (Mt 2,22) (17. ábra).

17. ábra: Palesztinát átszelő nemzetközi forgalmi utak. Az utazók Egyiptomból Galileába a tengerpart mentén haladtak.

Történelmi tények mutatják, hogy az evangélistának ebben a mellékes megjegyzésében mennyire valóságosan tükröződik a világtörténelem (19. ábra).¹ Kevéssel Heródes halála

után Jeruzsálemben zsidók gyülekeznek. Arkhelaosztól követelik a Heródes által hivatalba iktatott főpap eltávolítását és azoknak a megbüntetését, akik a király halálos ítéleteiben tevékenyen részt vettek. Arkhelaosz nem tudja őket lecsillapítani, és számosat lemészároltat közülük. Ezután elmegy Szalomével, nagyénjével Rómába a császárhoz, hogy királyi hatalmának jóváhagyását kérje. Jézus később egy hasonlatban erre a nagypolitikai eseményre céloz, amikor ezt mondja: „Egy főember messze földre indult, hogy királyságot szerezzen magának, s aztán visszatérjen. Magához hívatta tíz szolgáját, adott nekik tíz minát, és így szólt hozzájuk: Kamatoztassátok, míg vissza nem térek...” (Lk 19,12 k). Heródes Antipasz és Fülöp is megjelenik Rómában. Augustus császár úgy dönt, hogy Heródes egyik fia sem kapja meg a királyi címet. Heródes Antipasz (Kr. e. 4.–Kr. u. 39.), akit az evangélisták Heródesnek neveznek, Galilea és Perea negyedese fejedelme lesz. Fülöp (Kr. e. 4.–Kr. u. 6.) kapja az északi részeket: uralmi területe Betánia, Auramitisz, Gamlamitisz és Iturea egy kis része. Arkhelaosz kapja a történelmileg és vallásilag legjelentősebb országrészt, Júdeát és Idumeát (18. ábra). Miként apja, Arkhelaosz is élénk építő tevékenységet fejt ki. A nép nem kedveli, a farizeus- és a saduceus párt kemény és önkényes uralma által korlátozva érzi jogait. A felháborodás növekszik, amikor elmozdít két, a Boethosz házból való főpapot, és feleségének eltaszítása után összeházasodik kivégzett testvérének, Alexandernek az özvegyével. A dolog odáig fajul, hogy a júdeai és a szamáriai felső körök Rómában közösen panaszt tesznek Augustusnál zsarnoksága miatt. A császár megfosztja őt hivatalától, javait elkobozza, és száműzi a galliai Vienne-be. Júdea-Szamária ezután császári helytartóság lesz.

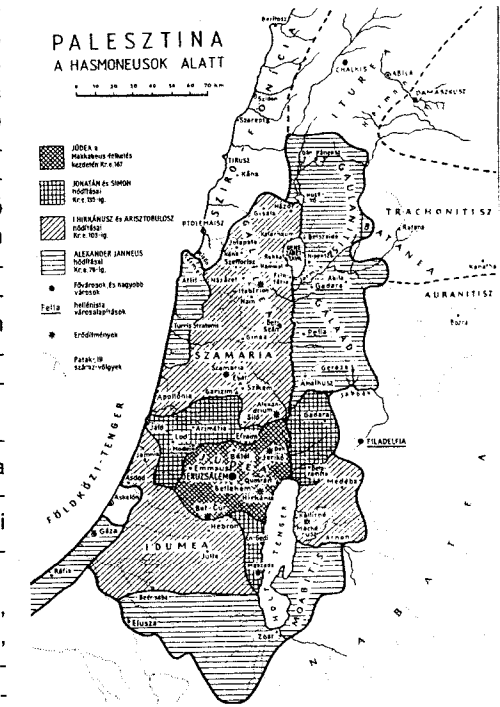
Jézus menekülése Egyiptomba és a názareti letelepedés – a Máté evangéliumban – még egyszer megmutatja a lényegi különbséget Nagy Heródesnek és utódainak látszólagos hatalma és a jövő messiaszkirály kicsinysege és gyengesége között. A születés, a névadás, az üldözés, a menekülés és a visszatérés (Mt 1,18–2,23) története Mózes történetével párhuzamosan írja le Jézus történetét. A mózesi hagyományok – főképp azoknak Flavius által feljegyzett formája – szerint egy egyiptomi írástudó pap megjövendölte a fáraónak egy Szabadító jövődö születését, mire a király tőle való félelmében minden zsidó fiúgyermeket megöletett. Mózes atyját, aki nagy aggodalomban van gyermeke várható születése miatt, Isten álmban megnyugtatta. Szülei három hónapon át őrzik a fiúcskát házukban, majd kiteszik a Nilus vizére.²

Emlékezetünkbe idézhetjük Mózes későbbi menekülését és az őt üldöző király halála utáni visszatérését is (Ex 2,15 k). Így mutatják meg a gyermekségevangélium történetei Jézusban a jövődö szabadítót, aki még Mózes is felülmúlja.

Ezenfelül a helymegjelölések – Betlehem, Rama, Egyiptom és Názáret – azt mutatják, hogy az Isten Fiának élete és sorsa kezdetől fogva a vándorlás. Jézust a világ hatalmasságai vándoréltre kényszerítik, üldözi a világ, amelynek királya, de maga Isten oltalmazza őt.

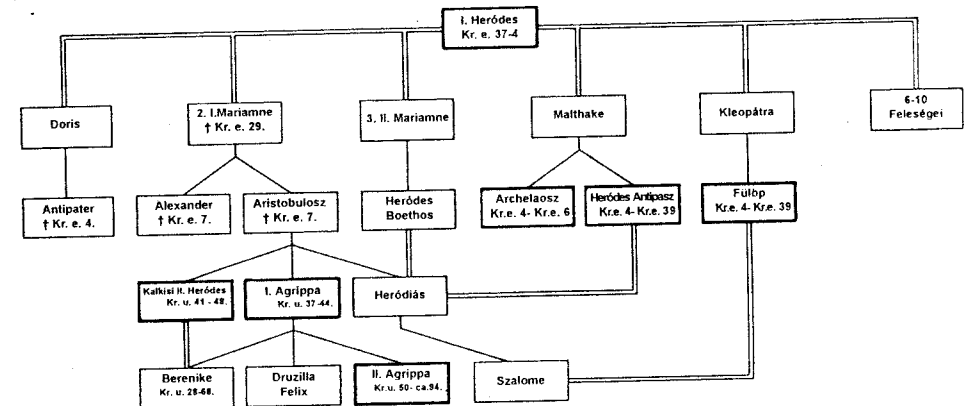
Máté a fejezet végén így folytatja: „Odaérve Názáret városában telepedett le. Így be-

teljesedett a próféták jövendölése: „Názáretnek fogják hívni „ (Mt 2,23). A galileai Názáretben való letelepedéssel, amit szintén prófétai szó erősít meg, éri el csúcspontját a fejezet.

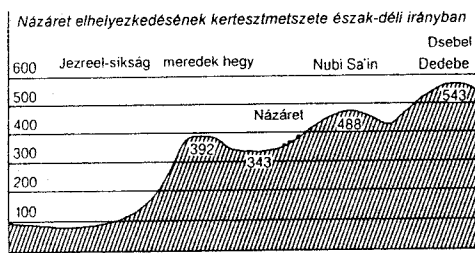
18. ábra: Az ország felosztása Nagy Heródes halála után.

19. ábra: A Heródes-ház családfája.

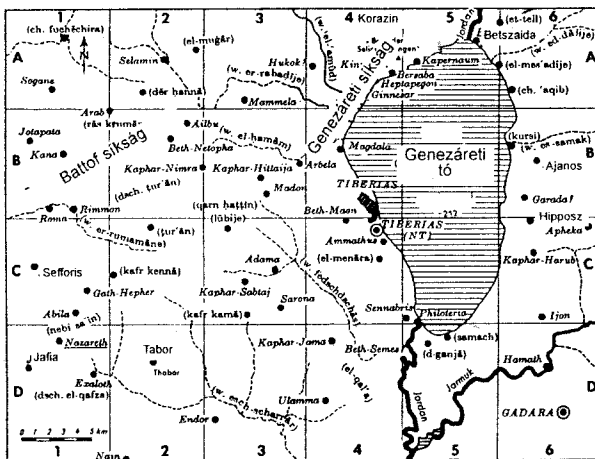
Názáret-„Jézus rejtekben töltött évei”

Názáret némileg félreesik az ősi, nevezetes tengerparti úttól (Via Maris), amely Damaszkuszt Dél-Palesztinával és Egyiptommal kötötte össze. A falu egy völgykatlanban helyezkedik el, fekvése révén félreeső hely. Úgy veszik körül a dombok, mint egy amphiteátrumot. Északon a Nebi Sain 488 méter magas. Délkeletre egy termékeny talajú völgy mélyedése található. 2,5 km-rel arébb meredek hegyfalba ütközik a Jezreel-síkságnál. A történelmi Názáret biztonságosan ágyazódik a katlanba a tengerszint fölött 343 méterre. (vö. 20. ábra). Neve valószínűleg a *nasar* (öriz, oltalmaz) szótöböl származik: *pásztornövel, csósznövel* fordítják.

20. ábra: A Jezreel-síkságtól Názáretig egy rövid szakaszon 250 méteres szintkülönbséget kell legyőzni. Názáret faluja egy völgykatlanban fekszik

21. ábra: Alsó-Galilea és a Genezáreti-tó környéke Jézus idejében. A térkép azt mutatja, hogy Galilea sűrűn lakott vidék volt. Összesen 48 helység, falu és város számítható meg a térképen. Közülük csupán nyolc szerepel az evangéliumokban.

Ez a forma arra enged következtetni, hogy a helység határerődítményül szolgált, innét az egész Jezreel-síkság áttekinthető volt. A fekvés továbbá kitűnő körbepillantást nyújt a hófödte északi Hermonról Szamária hegyvidékére délen, a nyugati Karmeltól a keleti Tabor-hegyig.¹

Az alsó-galileai dombvidék

Alsó-Galilea olyan vidék, amelyre 300-600 m közötti hegyek és dombok, valamint a közöttük elterülő síkságok és völgymélyedések jellemzőek. Mivel keresztvölgyek révén a völgyek összeköttetésben állnak egymással, az egész vidék könnyen megközelíthető. Ez a települések és a forgalom számára is rendkívül kedvező. Ez az oka annak, hogy a térség népessége időszámításunk kezdetén sűrű. A települési sűrűséget jól mutatja a 21. ábra: egy 23x29 km nagyságú területet ábrázoló térképen nem kevesebb mint 48 falu és város látható. A falvak többségében 400-600 lakos él. Názáret is ilyen jellegzetes falu.

A falvak fölé városok voltak rendezve. A lakosság száma 600-7500 fő között mozog. Kafarnaum is ebbe a csoportba tartozik. A vidéki városok viszont nagyvárosok alá vannak rendezve. Ezek nemcsak lakosaik számát tekintve (10.000-60.000) különböznek az előbbiektől, hanem azért is, mert ezekben köztintzmények és kulturális intézmények is találhatóak, mint pl. bankok, színház, lóversenypálya. A Jézus korabeli Galileában csupán három ilyen nagyváros van: Magdala, Szefforisz és Tiberiasz. A következőkben Názáret falvát szeretnénk bemutatni.

Názáret története és jelentősége

Az 1955-60 között ferencesek által végzett ásások azt mutatják, hogy a hely (Názáret) a Kr. előtti második évezred közepétől lakott volt.² A Jézus korabeli falusi élet maradványai különösen nagy számban kerültek napvilágra. Igaz, a régészeti leletek semmi rendkívül nem hoztak felszínre. Már Natanael kérdése: „Jöhet-e valami jó Názáretből?” (Jn 1,46) mutatja, hogy a jelentéktelen Názáret nem csinált történelmet, és hogy a jelenben sem lehet sem belőle, sem tőle nagy dolgot elvárni. Ezért nincs azon mit csodálkozni, hogy az Ószövetség, Josephus Flavius és a Talmud nem is említi a helyet.

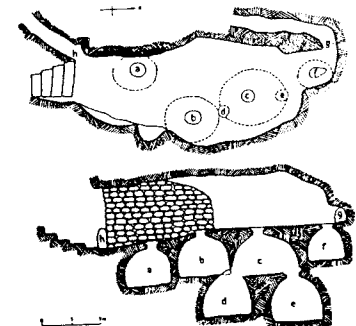
A szerény falu: Názáret

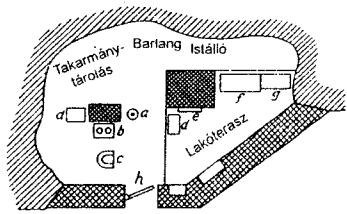
Kafarnaummal ellentétben a látogató a Jézus-kori ófaluból csak keveset láthat. A helység máig lakott maradt. Az ásások sem tártak fel Jézus korabeli épületet. A kutatásokból kiderült, hogy az első templom, amely a mai Angyali Üdvözlé-templom alatt áll, egy régi mezőgazdasági major fölé épült. A lakók barlangokat, silókat, ciszternákat, olaj- és borospincéket ástak. A házak már régen rommá lettek, egyedül csak a sziklába vájt barlangok, silók és földalatti járatok maradtak meg (22. ábra). Názáret lakosságának száma Jézus idejében 150-200 között mozgott.

Názáretet szeretjük tiszta, jól tervezett és rendezett hegyi falunak képzelni, de ennek az elképzelésnek kevés köze van a valósághoz. Egy Názáretben járó múlt századi utazó könyve jó hangulatképet közöl a faluról: „Az utcák keskenyek, egyenetlenek, szabálytalanok és eléggé meredeken helyezkednek el egymás fölött. Nincsenek kikövezve, ezért esős időben piszokkal és szeméttel, száraz évszakban porral okoznak kellemetlenséget az utazónak”.³ A Nebi Sain teraszosan ereszkedő lejtőjére tagozódó falu barlanglakásokból, valamint téglá és kocka alakú házakból áll.

22. ábra: Föld alatti raktár silókkal Názáretben. Felső kép: két lépcsőfok vezet egy föld alatti, kb. 4 m hosszú terembe, amelyet boros- és olajpincéknek használtak. Látvány a barlang belsejéből a kijárat felé. Középen egy siló nyílása, bal szélén lyukak korsók elhelyezésére. Alsó tervrajz: Sziklabarlang méhkaptárszerű silókkal egymás fölötti két szinten. A barlang padlózatán a föld alatti silók kör alakú nyílásai (a-f). A silók nagyjából két méter mélyek és azonos alakúak.

23. ábra: Barlanglakás Jeruzsálem közelében. Három részből áll:

1. konyha: a) kézimalom b) talapat a vizeskorsónak c.) főzőtűzhely d) tárolók
2. lakóterasz: e) falipolc f) nagyobb tároló-szekrény g) fekvőgyékény-tároló
3. istálló: a jöszágok és gabonátárolás számára

24. ábra: Egy barlanglakás belső képe. Az asszonyok a lakóterazon főznek. Előtérben gyerekek játszanak. Az állatok helye a hátsó részben van (balra, nem látható).

25. ábra: Lakásnak használt természetes barlang a XIX. századból. A túlságosan nagy barlangnyílást az ajtóig kövekből rakott fallal zárták le.

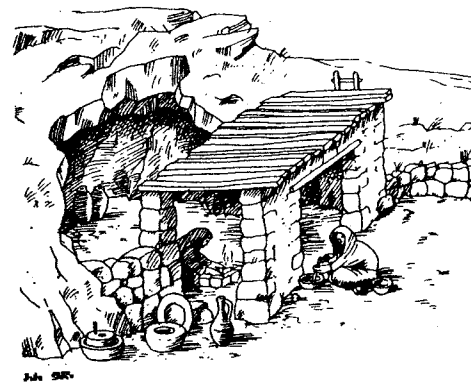
Barlanglakás

A XIX. században a názáreti hegyoldal még tele volt természetes és sziklába vajt barlangokkal. A nyitott barlangokat kövekből rakott fallal zárták le, és csak egy kis ajtónak, meg esetleg egy kémlelő ablakocskának hagytak nyílást (25. ábra). A barlanglakások berendezése egyszerű: a kőpadlón lyukak, nagyobbak tüzelésre, kisebbek a korsók számára, a falakon mélyedések az olajlámpák és gyertyatartók elhelyezésére. A 23. vázlatos ábra konkrét bepillantást nyújt egy ilyen barlangba. A barlangbelső három részre tagozódik. Az elülső az embereknek van fenntartva. A barlang hátsó részében az állatokat tartják és a takarmányt tárolják. A keskeny bejárati ajtón át jutunk a sima földön levő konyhához, amely az ételkészítéshez szükséges legfontosabb berendezésekkel van ellátva: (a) kézimalom, (b) talapat a vizeskorsónak, (c.) és egy kis tároló (d). A főzőhely a füstelvezetés megkönnyítése végett az ajtó közelében van.

A konyhával szemben jobbra, a bejárat szintje fölött 40-50 cm-rel helyezkedik el az ún. „lakóterasz”. Itt töltötték az éjszakát, itt tartózkodtak a déli forróság idején, de rossz időben is. Ez a magasabb rész az állatoktól csupán néhány kis ládával és támasztópillérrel van elválasztva. Ebben a barlangban legalább 10 személy élt szorosan együtt az értékes háziállatokkal: juhokkal, kecskékkal, szamarakkal és tyúkokkal (24. ábra, vö. a 11. ábrát is).

Természetes barlangok előépülettel

Még ma is vannak Názáretben olyan lakások, melyek két részből állnak: a sziklalejtőre épített sík tetejű házacskákból és mögötte egy barlangból (26. ábra). A lakásnak ez a fajtája sem kínál több kényelmet, viszont biztosan több teret, levegőt és fényt ad. Ez a lakás is hasznosítja a természetet adta barlangot. Elője azonban egy egyetlen helyiségből álló előépületet építettek, ahol a család nappal együtt élt, és éjjel együtt aludt. Az alkalmatlankodó barátról szóló példabeszéd (Lk 11,5-8) bepillantást nyújt az együttlakásnak ebbe a módjába: „Hagyj engem nyugton, gyermekeim már alszanak mellettem.” A családapa ezen megjegyzéséből következtethetünk arra, hogy az egész család, egyik a másik mellett a gyékényen, vagy csupán a saját köntösén alszik. Az épület mögötti barlangok tárolóhelyül szolgáltak. Itt gabona, szárított gyümölcs és más effélék védve voltak a nedvesség és tűz ellen, ugyanakkor biztonságban a patkányok és tolvajok elől.

26. ábra: „Előépülettel” kibővített természetes barlang. Az előépület több teret, levegőt és fényt biztosít. A barlang tárolóhelyként szolgál. Az „előépületben” található a lakószoba.

Élet Názáret falvában

Jézus családja

A Mk 6,3b-ben információkat találunk Jézus fivéreiről és nővéreiről. A fivéreket megnevezi a szöveg; a nővérek száma és neve homályban marad. Nem ez az egyetlen szentírási szöveg, amelyek Jézus fivereit említi (vö. 1 Kor 9,5, Gal 1,19, Mk 3,21, Mk 3,31-35, ApCsel 1,14, Jn 2,12, Jn 7,3.4.10).

A bibliai szövegekből nem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy e „fivérek és nővérek” esetében vér szerinti testvérekről, unokatestvérekről, vagy pedig Józsefnek egy korábbi házasságából származó mostohatestvérekről van-e szó.⁴

Egy bizonyos: Jézusnak Názáretben rokonsága van, egy nagycsaládba tartozik. A Máriát, Józsefet és Jézust egy harmonikus, kis családnak képzelő elgondolás nagyon elterjedt ugyan, de túlságosan idealisztikus kép.

Az asszonyok mindennapi munkája

Konyha, főzés, étkezés és ivás

A konyha az asszonyok tartózkodási helye volt. A háztartási eszközök egy fapolcon, kőpadon, vagy egyszerűen a földön heverték. A názáreti házak legtöbbje oly kicsi volt, hogy a háziasszony munkája java részét az udvaron végezte. Az anya már kora reggel leült a kézimalomhoz friss lisztet őrölni. A malom egy szilárdan álló alsó kőből és egy forgatható felső kőből állt. A kövek átmérője úgy 40 cm volt. A forgórész szélén egy fagantyút helyeztek el a kő forgatására. Az egyik kéz a fagantyút fogta, a másikkal a felső malomkö középen levő nyílásba töltötték az őröndő gabonát. A felső bazaltkővet körben forgatták az alsón, úgy, hogy a gabonaszemek szétmorzsolódnak. Hogy kevésbé fáradjon el az asszony, megtehetette, hogy egyszer jobbra, egyszer balra forgatja a forgórészt. Az így nyert liszt a malomkővére lehullott, és egy kendővel fogták fel (27. ábra).

A lisztet először lisztszitával tisztították és egy lapos fatálra helyezték. A készre formázott tésztalepényeket fonott szalmalapra rakták. Vízrel és kovásszal vegyítették a lisztet és megsózták. A friss tésztát éjszakára kelni hagyták (vö. hasonlat a kovászról, Mt 13,33). Nyáron ki lehetett tenni a napra, hogy megkeljen, ezáltal magától keletkezett a „kelt kenyér”. A tészta masszát kézzel kellett gyúrni, gombócot formáltak belőle, amit liszttel szórtak be, és egy köre téve laposra ütögették. Felfedett karokkal, ide-oda dobálva nyújtották tovább a tésztát, mindaddig, amíg egy 30-50 cm átmérőjű, kör alakú lepény keletkezett. Kovászos kenyeret aránylag ritkán készítettek. A mindennapi kenyér rendszerint kovásztalan volt. A vendégek megtiszteléséhez tartozott, hogy mindig friss kenyeret tettek eléjük. Ez kovásztalan kenyér volt, mert a vendég érkezésekor kezdték sütni (vö. Ter 18,6).

A pászka kenyér, a macesz is kovásztalan, emlékeztetvén arra, hogy az egyiptomi kivonulás idején nem volt idő kovászos kenyér készítésére (Kiv 12,15 kk). Ezek után a kályhába kellett begyűjtani. Tüzelőanyagként fát használtak. Mivel sokszor nem volt fa, gyakran valamilyen cserje, szalma, szárított trágya vagy száraz gaz szolgált tüzelésre. A tüzelő beszerzése a gyerekek feladata lehetett. Egy hasonlatában utal Jézus a tüzelőanyagot szolgáló száraz fűre: „Ha a mezei vi-

rágót, amely ma is, holnap pedig a kemencebe kerül, így öltözteti az Isten, akkor beneteket, kishitűek, nem sokkal inkább?” (Mt 6,30). A sütőkemence korsó formájú, volt amelynek az alsó fele hiányzott, felső nyílása pedig kiszélesedett, hogy tüzelőanyagot lehessen beletenni (28. ábra). Mihelyt a tűz parázsra leégett, a háziasszony hozta a lepényeket, és a kemence felső nyílásán benyúlva ügyesen a belső falra tapasztotta. Különös módon a tészta nem esett a hamuba, hanem a falon maradt mindaddig, amíg megsült, ami egy pillanat alatt megtörtént. Az egymásra tett kenyerek csakhamar tekintélyes méretű halommá nőttek.

A szokásos étkezésre este került sor. A földön körülülték az ételt tartalmazó tálat. Az étkezés kezdetén a családapa Istent dicsőítő imát mondott, a kenyeret megtörte és szétosztotta. Körteként bab, lencse, köles, különböző zöldségféle, gyümölcsök, nevezetesen füge, szőlő, olajbogyó, édes és aludtvej, sajt, vaj és méz szolgált. A legtöbb ember étkezése nagyon egyszerű volt. Annál inkább feltűnő a hétköznapitól lényegesen eltérő ünnepi étkezés. Ehhez állatot vágtak, és bort ittak. A bort tömlőben vagy kancsóban tárolták, fogyasztás előtt átszűrték, és vízzel keverték (vö. Mt 23,24). A 29. ábra egy gyékényen ülő családot mutat. A nagy tálban Kász, előtte a kerek gyékényen kenyérlapény.

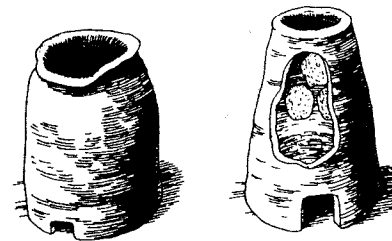
29. ábra :
Családi étkezés. Az ábrán egy egyszerű ház látható.

Éjszakánként ugyanabban a helyiségben alszanak. Napközben a különféle takarók a fal mellett vannak összetekerve.

27. ábra: Kézimalom. Két asszony közösen forgatja a felső követ, a bal oldali tölti a gabonát a felső malomkő nyílásába. A lisztet az alsó kőhöz illesztett agyagtálban fogják fel.

28. ábra: Két sütőkemence égetett agyagból, levegőáramlásra szolgáló alsó nyílással. A lepényeket könnyen fel lehet ragasztani a belső falra. A jobb oldali kemence a jobb illusztráció végett nyitott fallal látható.

A kúthoz vezető út

Az ősi Názáretnek Jézus idejében egyetlen forrása volt (30. ábra). Ennek a forrásnak a vize ma egy kútból buzog elő, amelyet csak 1862-ben építettek a Tibériásba vezető útméntén. Az eredeti kút mögött változatos történelem áll.⁶ Hogy az értékes víz elszivárgását megakadályozzák, 1911-ben egy vas-

cövet fektettek le. Az építési munkálatok során fedezték fel a tulajdonképpeni forrást, amely a felfakadás mai helyétől mintegy 150 m-re észak-nyugati irányban egy 10 m mély barlangban ered. Egy 17 m hosszú kövezeték vezeti a vizet a felszínre. Jézus idején itt volt a vízvételi hely Názáretben. A bővizű forrásból a nyári hónapokban is óránként kb. 600 liter víz folyik. Ez a falu keleti szélén fekvő kút különleges szerepet játszott Názáret életében. Kora reggeltől késő estig nagy volt a jöves-menés. Fiatal lányok és asszonyok jártak a kúthoz, hogy fejükön vitt agyagkorsóikat megtöltsék vízzel. Mialatt ott álltak és várták, hogy rájuk kerüljön a sor, beszélgettek, új híreket meséltek, és kicserélték bizalmas közlendőiket (vö. Ter.24; 27; Kiv 3). Máriának is erről a kútról kellett háztartásához a vizet hoznia. Naponta megjelent fején a korsóval.

A Jakab protoevangélium, egy Kr. u. 150 táján keletkezett apokrif irat az angyali üdvözlés helyeként a kútat jelöli meg. „És Mária fogta a korsót és kiment, hogy vizet merítsen, és ime hang szólt: Üdvöz légy, Kegyelemmel teljes, az Úr van veled, áldott vagy az asszonyok között.”⁷ A Jakab protoevangélium szerint Mária visszatért József házába, aki azonban kint dolgozott. Ez az oka, hogy az ortodox görögök az angyali üdvözlés helyének a Gábrriel-templom melletti Mária-forrást tekintik, ahol a víz máig az ősi forrásból folyik.

30. ábra: Ilyennek képzelhető el a názáreti forrás Jézus idejében. Az odavezető út lépcsős.

A názáreti lakosok különféle foglalkozásai

A Názáretben felfedezett különböző raktárak és silók arra utalnak, hogy Názáretben nagyon sok volt a földműves.

A kisparasztok

A környező dombok Názáretnek gazdag gabona-, len-, oliva-, füge és szőlőtermést jelentettek. Még a piacenzai zarándok (Kr.u. 570 körül) is erről a termésgazdagságról számol be: „A vidék paradicsomi, búzában és gyümölcsök tekintetében Egyiptomhoz hasonló; jöllehet kicsi, bor, olaj és gyümölcs terén mégis túlesz Egyiptomon. A cirok szokatlanul magas, embernél magasabb és vastag szárú.”⁸ A gabonatermesztés mellett kedvező a vidék a borászatra is. Igaz, a kisparasztok többsége kénytelen volt kicsi, sőt parányi szőlőkerteket telepíteni gyümölcsfák és egyéb termények földje közé. A szőlő egy részét közvetlenül a szőlőtőkéről fogyasztják, vagy megaszalják mazsolának. A legnagyobb részt azonban kisajtolják és borrá érik. Názáretben a lakosok legtöbbje kisparaszt volt. Ezt igazolják az ásatások, melyek révén nagy számban kerültek felszínre raktárak és silók. Ezekben tárolták a gabonát, olajat és a gyümölcsöket. Feltártak egy préházat is különböző „borospincékkel” (22. ábra).

„Nem az ács ez...?” (Mk 6,3a)

Názáret faluban nemcsak földművesek éltek, hanem (kinek-kinek életkörülményei szerint) szőlőtermesztők és pásztorok is. Még kevés volt az egy szakmára szakosodott kézműves. A lábbelit, ruházatot, munkaeszközöket mindenki maga készítette, amint maga végezte a házépítést és javítást is. A tulajdonképpeni kisipar elsősorban a fémfeldolgozásra és a fazekasságra koncentrált.

A Józseffel kapcsolatban szokásosan említett asztalos foglalkozás a fában szegény Palesztinában gyakorlatilag ismeretlen volt. Egyébként is csak az európaiak vezették be

a bútorkészítést például asztalt, ágyat, szekrényt, szeket. A történelmi valóság arra ösztönöz, hogy a legtöbbször „ács” szóval fordított *tekton* szónak tágabb értelmet adjunk. A görög *tekton* szó olyan mesterembert jelöl, aki valamilyen anyagot megmunkál, akár fa, akár kő, akár fém. Valószínűsíthető, hogy a tekton olykor építészettel, olykor ácsmunkával, olykor pedig szerszámkészítéssel foglalkozott. A barlangokban különösen gazdag Názáretben a kőmegmunkálásra sok lehetőség adódott: barlangokat nagyobbitani és kikerekíteni, ciszternákat szigetelni, a barlangok elé épített házakat felújítani, vakolni, bővíteni. Mindezekhez a munkálatokhoz a kézügyesség mellé testi erőre is szükség volt. A lapos tetős házak építése során az építő mesterember elhelyezte a tetőgerendákat, lefektette a harántfákat, rözsét rakott rájuk, az egészre agyagréteget kent és habarccsal öntötte le. Ugyanakkor a mesterember faeszközöket is készített, pl. igákat, ekéket, cséplőszerszámokat és szőrőlapátokat (56, 57. ábra).

Nem mindig volt könnyű a fában szegény názáreti vidéken a szükséges fát beszerezni. Fának csaknem kizárólag ciprust, jánoskenyérfát, olajfát és kiszáradt szőlőtőkét használtak. A Mk. 6,3 Jézust a falu mesteremberének mondja. A Mt. 13,55 viszont azt mondja, hogy Jézus a mesterember Józsefnek a fia. A Mt. evangéliumnak a Mk-hoz képesti módosulása arra enged következtetni, hogy hamarosan tiszteletlennek érezték Jézust magát mesterembernek nevezni. Ez pedig nagyon fontos vonása a mi Jézus-képünknek: a mesterember Jézus a Ter. 3,17-19 átká alapján fáradsággal kereste és „arcának veritékével” ette kenyerét. Olyan vonás ez, amely az evangéliumokban végképp háttérbe szorul, de amelyben minden időkre felragyog Jézus szolidaritása az emberrel. Az, hogy Jézus mesterséget folytat és ugyanakkor jól kiismeri magát a mózesi Törvényben és a vallási hagyományokban, abban az időben nem volt szokatlan dolog. Sok törvénytudó egyben kézműves is volt. Főképpen az ácsokat tekintették rendkívül tanultnak. Ezért kérdezték a törvény nehéz

kérdéseiről szóló viták során: „Van-e itt egy asztalos fia, asztalos, aki választ tudna adni a kérdésre?”

Galileai élet Jézus példabeszédeinek tükrében

Feltűnő, hogy Jézus sok példabeszéde nemcsak az akkori mezőgazdasági életéről szól, hanem a kézművességről is. Sejtteni lehet ebből, hogy Galilea, főképp Názáret és vidéke az a motívumforrás, melyből Jézus merít.

Igy szó van Jézus példabeszédeiben a búzáról: a mag kicsírázik és növekszik (Mk. 4,27); a gyomot és a búzát hagyni kell együtt felnőni (Mt. 13,24-30); a jó gabonatermesztés indít egy gazdát arra, hogy régi csűrjét lebontsa és nagyobbakat építsen (Lk. 12,16-21). Szó van olajtermésről: az okos intézőről mondott példabeszédben olaj- és búzaadósságról esik szó (Lk. 16,1-8). A szőlő és a bor ugyancsak megjelenik több példabeszédben: az új bort nem töltik régi tömlőkbe (Mk. 2,22); a szőlő a színtere a gonosz szőlőművesről szóló példabeszédnek (Mt. 20,1-16); töviséről nem lehet szőlőt szüretelni (Mt. 7,16-20). Szó van a fügefáról: ha a fügefa ágai zsendülnek, közel a nyár (Mk. 13,28); egy fügefát a tulajdonosa ki akar vágatni, mert nem hoz gyümölcsöt (Lk. 13,6-9). Szó van a mustármagról: egy parányi mustármag nagy bokorra nő fel (Mk. 4,30-32). Szó van a liliomokról: a mező liliomainak öltözete pompás (Mt. 6,28-30).

De találunk képeket a kézművesség világából is. Így a sziklára épített házról szóló jézusi szavak (Mt. 7,24-27) a mindennapi tapasztal

atból származnak. A sziklaalpra épített házat az őszi eső nem tudja alámosni, ezért a viharban is szilárdan áll. A testvér szemében lévő szalkáról szóló képletes intésben (Mt. 7,3-5, Lk. 6,39-42) Jézus arra az ácsra gondol, aki a lapostetőjű házak tetőgerendáit helyezi el. A megtérés szükségességét hirdető szavaiban Jézus arról a 18 férfiról tesz különleges említést, akik a Silóé-torony építése során haltak meg (Lk. 13,1-9).

Záró megjegyzések

A fentiekből láthatjuk, hogy Jézus figyelmes tekintettel szemlélte környezetét. A Jézus „rejtett évei” kifejezés meghamisítja a Jézus-képet és olyan benyomást kelt, mintha Jézus egy álmatag faluban szerzetesi visszavonultságban élt volna. Ezt az egyoldalú képet módosítanunk kell: Jézust építő mesterembernek kell elgondolnunk, aki szoros kapcsolatban élt a városi és vidéki lakossággal. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy Jézus nem szerette az egyedüllétet Istennel és nem ápolta volna azt a lehető legnagyobb mértékben. Nem hiányzik a Bibliában az utalás arra, hogy Jézus magányba vonult vissza imádkozni (Mk. 1,35, 14,35, Lk. 5,16, 9,18). Ám őrizkednünk kell az egyoldalú elképzelésektől. Az ún. „rejtett évek” Názáretben egyaránt tartalmazták a mindennapok kötelességteljesítését és a magányba való visszavonulást, a kemény testi munkát és az imát. Jézus éppen azáltal került közel az emberekhez, hogy életében ez a két oldal kiegészítette egymást.

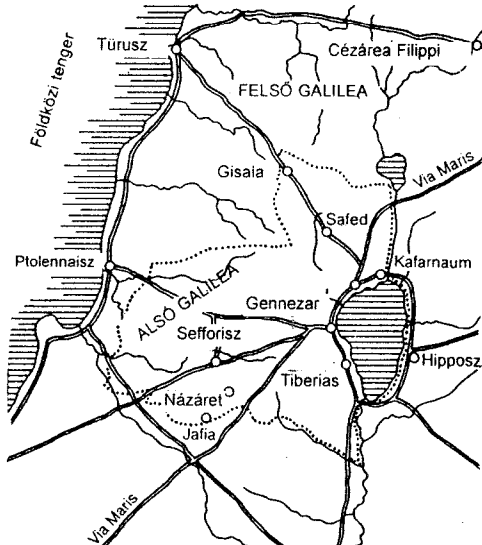
A názáreti rejtekből a világvárosba

Názáret – rejtett élet ?

Mivel Jézus a kis Názáretben nőtt fel, legtöbbször úgy képzeljük el az ő életét, mintha az a csendes ácsműhelyben és szombatontként a názáreti zsinagóga vallásos környezetben zajlott volna. Így születtek elképzelések a zsinagógában a Tóra olvasását tanuló Jézusról. Már a Názáretről 570 körül elsőként beszámoló piacentzai zárándok, csodálatos dolgokat ír le: szerinte a zsinagógában található egy papírlap, „amelyre az Úr az ábécét rötta”; ugyanott van egy gerenda, „melyre a többi gyerekkel ült”. A keresztények ezt felemelték, de a zsidók sehogy sem tudták megmozdítani. A zárándok beszél Szűz Mária házaról és ruháiról, amelyek révén sok csoda esett meg. De senki sem tette fel a kérdést: hogyan is élt Jézus nyilvános fellépéséig? Ha feltételezzük, hogy Jézus valószínűleg Kr. előtt 7-ben vagy 6-ban született,¹ működése idején mintegy 35 éves volt, vagyis már egyáltalán nem fiatal ember, tekintve az akkori alacsony átlagéletkort. Biztosan nem élt annyira elzárta a „Szent család” Názáretben, mint ahogyan azt általában elképzelik. A Jézus korabeli Názáret koránt sincs a világtól olyan távol, mint azt gyakran feltételezik, sőt nagy hadi és kereskedelmi utak közelében fekszik, amelyeken elevenen lüktet az élet (31. ábra). A világ forgalmas közlekedési útja a falutól csekély távolságra halad. 2-3 kilométernyire délnyugati irányban található Jafia, a hegyvidék ezen völgyének legrégebbi és legjelentősebb települése. A város örként emelkedik a Jezreel-síkság fölé, a galileai-hegység déli szegélyének egy stratégiaiilag előnyös dombján. Josephus szerint Jafia a zsidó háború kezdetén (Kr.u. 66-70.) nehezen bevehető város, amelyet előnyös természeti fe-

vése és kettős körfala véd.²

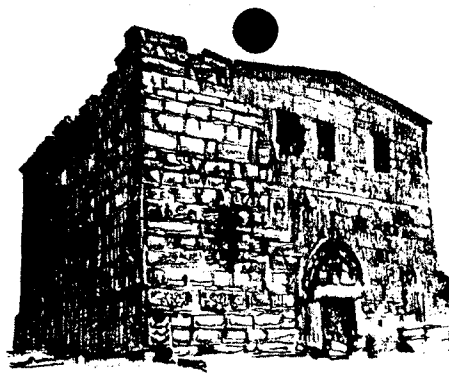
Csupán 4-5 kilométerre van Názárettől Szefforisz, a vidék régi fővárosa kettős piaccával, bankjával, bíróságával, színházával. A názáretiek Szefforisszal is, Jafiával is szoros kapcsolatban állnak. Mint egyszerű föld- és kézművesek rá vannak utalva, hogy a mezőgazdasági és kézműipari termékeiket (szőlő, gabona, olajbogyók, különböző zöldségek, továbbá fájarmok, ekék és háztartási eszközök) e két városban adják el, és értük a mindennapi élethez szükséges árukat cseréljenek, illetve vásároljanak. Szefforisz és Jafia piacain gazdag kereskedelmi forgalom zajlott. A következőkben az alsó-galileai nagyvárost, Szefforiszt mutatjuk be.

31. ábra: A legfontosabb útvonalak Galileában. Názáret mellett két fontos útvonal fut el:

1. az egész Közel-Keleten ismert tengerparti út (Via Maris), melyen az Egyiptomból Mezopotámia-ába tartó forgalom zajlik.

2. a Szefforiszt érintő elágazás nyugaton, amely Közép-Galileát a világkereskedelemmel köti össze.

32. ábra: A Heródes által épített és a törököktől átépített, a szefforisi domb ormán található „torony”. A bal oldali kváderkövek Jézus idejéből származnak.

Szefforisz – Heródes Antipasz székvárosa

Szefforisz számos falutól övezve „Alsó-Galilea szívében” fekszik, majdnem pontosan középen a Földközi-tenger és a Genezáreti-tó között. Közlekedési szempontból két fontos útvonallal áll kapcsolatban. Az első a Via Maris, amellyel egy délnyugattól északkeletre haladó út köti össze közvetlenül. A második, a Galilea külföldi kivitele számára igen fontos, a Genezáreti-tó és a szírofóniciai kikötőváros, Ptolemais közötti útvonal, amellyel egy észak felé haladó be-kötőtűt köti össze (vö. 31. ábra).

Az, hogy a város dombon fekszik, természetes védelmet jelent. A vidék termékenysége többet dicsérik. A rabbiak szerint a város körüli vidék 16 mérföld körben tejjel-mézzel folyik. A várost Varus, római hadvezér Kr.e. 4-ben elfoglalta, mert benne Nagy Heródes halála után zavargások törtek ki. Varus felégette a várost, és lakóit eladta rabszolgának.⁴ Amidőn Antipasz Rómából a „tetrarcha” (negyedes fejedelem) címmel visszatért, Szefforiszt választotta fővárosnak és királyi székhelynek. Itt azután Kr.e. 2 és Kr.u. kb. 10 között egy nagyszerű hellenista város épített, mely Galileának és Péreának lett a közgazgatási központja. Ezt az újjáépített és

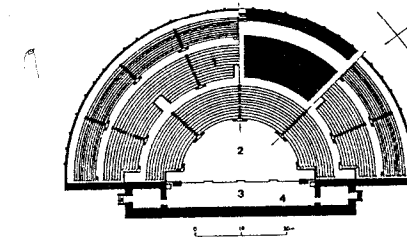
megerősített várost Josephus Flavius „egész Galilea ékességének” nevezi.⁴

Szefforisz mindaddig főváros maradt, míg Heródes Antipasz Kr.u. 18-26 között át nem költözött a Genezáreti-tó termálforrásainál fekvő új székvárosába, amelyet az uralkodó császár után „Tiberiasznak” nevezett el.

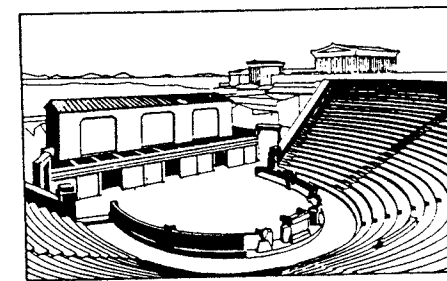
A fal övezte Szefforisz városból mára csak kevés archeológiai rom maradt fenn.⁵

a) A dombtetőn egy vár állt, melyből mára egy négyszögletű torony romjai maradtak meg (vö. 32. ábra). A csupán néhány méter magas romok hatalmas és látványos épület-együttest sejtetnek.

b) A római színház különösen megigéző. A régészek kiszámították, hogy a félkör alakú épület (átmérője 37 m) 4-5000 nézőt fogadott be (34. ábra). Ez a színház tehát jóval több volt a Heródes király udvara számára épült kis „magánszínház”-nál. Az itt előadott színdarabok görög nyelvűek voltak. Ez azonban már nem a homéroszi klasszikus görög nyelv volt, hanem az ún. koiné, vagyis az akkori általános érintkezőnyelv.

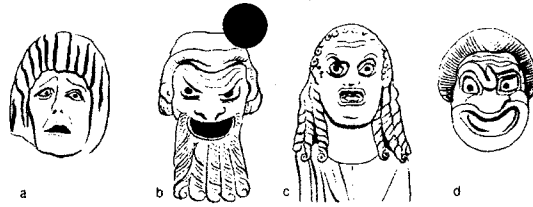

33. ábra: A színház alaprajza: 1. nézőtér (cavea) 2. zenekar 3. színpad (pulpitum) 4. színpadi épület (scaenae)

34. ábra: A prienei színház (Kisázsziában, a Meander-síkon) alapján elképzelhetjük, hogyan is nézhetett ki a szefforisi.

35. ábra: Az antik tragédiák és vígjátékok színészei maszkot hordtak: a) tragikus maszk, b,c,d) egy apa, egy derék fiatalember és szolgáljának komikus maszkja.

Akkoriban már alig jászottak klasszikus vígjátékokat. Lehet, hogy alkalmanként előadták a klasszikus tragédiák kivonatait, vagyis kivették és színpadra vitték a legérdekesebb részeket, amelyeket egy színész szavalt a tragédiaszereplő teljes öltözetében. Sokkal kedveltebb volt a pantomim. Ebben a színész fuvola-, később zenekari kísérettel, pusztán taglejtésekkel adta elő a cselekményt. Váltakozva táncolta el a különböző személyek szerepét, s ennek során minden esetben maszkot váltott (35. ábra). A másik színjátékmód a mimusz. Nagy újdonsága, hogy maszk nélkül játszották. Míg korábban a mimusz olykor színre vitte az istenek és hősök történeteit („Herkules a bölcsőben”, „Herkules a gyerekvigyázó”), a császári időben alaptémáit az alsóbb néprétegek mindennapi életéből merítette, így népszórakozássá vált. A színészek egyben zsonglőrök vagy akrobaták is voltak (vö. 36. ábra). Szerelmi történetek zajlottak, váratlan események történtek. A szegények meggazdagodtak, a gazdagok hirtelen elszegényedtek (37. ábra).

37. ábra: Mimusjelenet: középen egy fiatalember, aki – úgy tűnik – büntet (jobbra) és jutalmaz (balra). A két szolgál büntetése, hogy orrukra rákokat függesztenek.

Törpék, púpos emberek lépnek fel, hogy ezzel szórakoztassák a nézősereget. Nem csoda, hogy igen széles néprétegek nagy érdeklődéssel vettek részt a színházi előadásokon. Jóllehet nincs tudomásunk arról, hogy Jézus valaha is felkereste volna a szefforisi színházat, mégis feltűnik, hogy a *hüpokrita*, „képmutató” szó, amellyel az írástudókat és farizeusokat jellemzi, a színházi nyelvből származik. Ez a szó mind a négy evangéliumban olvasható, és szó szerint fordítva szerepjátszást, színészkedést jelent. Jóllehet az archeológiai leletek csak egy Kr. u. 4. századi zsinagóga létét bizonyítják, Szefforiszban már Jézus idején is lennie kellett zsinagógáknak. Írott bizonyítékunk van egy Kr. u. 2. századi zsinagóga létéről.⁷

Miután Heródesz Antipaszz újjáépítette Szefforiszt, az a közeli Dekapolisz hellénista városaihoz hasonlított. Igaz, ez a galileai főváros kisebb és szerényebb volt a többi hellénista városnál, minthogy aránylag alacsony dombra épült.

Jézus Szefforiszban

Annak ellenére, hogy az evangéliumok nem szólnak róla, Jézus valószínűleg ismerte Szefforiszt; a piacokat, a bíróságot, a fegyverraktárat és a többi középületet.

Igaz, nem tudjuk, hogy Szefforiszban is prédikált-e, és művelt-e csodákat, mint Kafarnaumban és más városokban. Mindenesre az Újszövetség Jézust alapvetően nyitott látókörű személyként állítja elének, aki éberrel figyeli környezetét, és aki finom érzéssel észleli a vele találkozók embereket. Egyáltalán nem illik rá az elképzelés, hogy harminc éven át gyermekként, ifjúként, felnőttként a Názáreti-völgyben rejtőzködött, és Szefforiszt csak távolról szemlélte. Igaz, abból kell kiindulni, hogy Jézus igehirdetése során Izraelt tartotta szem előtt, éppoly bizonyosnak tűnik azonban, hogy nem volt benne előítélet a pogányokkal szemben. Az evangéliumi szövegekből annyi legalábbis kivehető, hogy tanítványaival egyszer pogány vidéken vándorolt keresztül – igaz, nem azzal a céllal, hogy ott nagyarányú működést fejtsen ki – (vö. Mk. 5,1kk; 7,24–37), továbbá az, hogy ő pogányok kérésére például a kafarnaumi római százados (Mt. 8,5–13) vagy a szírofoníciái (kánaáni) asszony esetében (Mk. 7,24–30) betegeket gyógyított. Jézus feltámadása után a húsvét utáni fiatal keresztény közösség nem nyithatta volna meg olyan gyorsan kapuit a pogányoknak, mint ahogy azt Pál levelei és az Apostolok Cselekedetei bizonyítják, ha Jézus földi életében nem lett volna alapvetően nyitott feléjük.

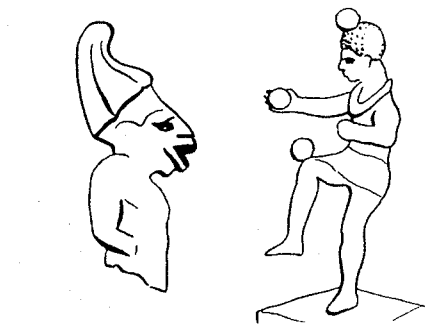
Jézus tanítása nyitott a világ felé

Szefforisz nem csupán zsidó lakta város volt, hanem nagyon sok pogány is élt benne. Igaz, különbözött Dekapolisz hellénista városaitól. Míg ezekben túlsúlyban voltak a nem zsidók, addig Szefforiszban kisebbséget alkottak. A pogány világgal való kapcsolattartás és a hellén kultúra befolyása azonban a galileaiak vallásosságának sajátos színezetét adott. Általánosságban a Jézus-kori galileaiak vallásosságát liberálisnak mondhatjuk. Nemcsak az a tény, hogy zsidók és pogányok éltek egymás mellett, hanem az ott levő kulturális intézmények (mint pl. a színház, sportpályák stb.) és a fontos kereskedelmi útvonalak révén (pl. Via Maris) a világ legkülönbözőbb részeivel való érintkezés is sajátos jelleget adott Galilea lakosságának.

Mint valamennyi nyitott világvárosban így Szefforiszban is „két – egyik oldalon a nagyvonalúan tervezett palotákban lakó ún. felső réteg, a másik oldalon pedig a szűk, piszkos és rendezetlen külvárosokban élő szegények által alkotott világ” – állt szemben egymással. Különösen Jézus példabeszédei tükrözik számunkra a palesztinai emberek sokrétű életét. Píldabeszédeinek témáit részben kisparaszti környezetből vette.

Jézus figyelmesen és éles szemmel tekintett környezetére, még ha magától értetődő dolgokról volt is szó, mint pl. a szárról, a kalászról, és a kalászban lévő telt szem megkülönböztetéséről (Mk. 4,28), a parányi mustármagról és a belőle kinőtt mustárbokor közti különbségről (Mk. 4,30–32), vagy a konkoly elégetéséről az aratásnál (Mt. 13,24–30). Csak az tudja megragadni ezeket a magától értetődő dolgokat, aki képes látni.⁸ Más példabeszédek egy nagyváros belső viszonyairól szólnak, mint amilyen a 25 000-es lakosú Szefforisz volt.⁹ Ilyen például a tálenomokról szóló példabeszéd (Mt. 25,14–30), amelyben az utazásából visszatért úr a harmadik szolgáló szemére veti: „Oda kellett volna adnod pénzem a pénzváltóknak, hogy megjövet kamatostul kaptam volna vissza” (Mt. 25,27). Szefforiszban, egy a hellénizmust befogadó fejedelem fővárosában bizonyára voltak bankok és bankjellegű intézmények. Így Jézus közelről figyelhette meg, miként adja át valaki pénzét a bankárnak, és később miként kapja azt kamatostul vissza (38. ábra). Így világosítja meg a konkrét történelmi háttér Jézusnak egy idegenül hangzó szavát.

Hasonlóan városban előforduló esetet használt képként Jézus, amikor a bíróságra tartó két emberről beszél, és azt ajánlja nekik, hogy még útközben béküljenek ki (Lk. 12,58; Mt. 5,25). Jézus itt is jártasnak mutatkozik az akkori joggyakorlatban. Akkoriban az emberek ellenperesükkkel együtt a városi bíróhoz mentek, és ott a bíró az elítéltet átadta a poroszlonak, aki a tettest börtönbe vetette (Mt. 5,25 k.). Ha ezt a várost Szefforiszszal azonosítjuk, a két személy képe világos kontúrokat kap. Jézus talán nem gondolt ennél az elbeszélésnél arra az útra, amely Názáretből Szefforiszba, a bírósági városba vezet?

36. ábra: Balra: Mimusz bohócsapkával. Manapság a cirkuszi bohóc és a paprikajancsi visel ilyet. Jobbra: Egyszerre három labdát dobáló néger zsonglőr.

Jézus találkozik Keresztelő Jánossal a pusztában

Jézus találkozása Keresztelő Jánossal

Egy napon Jézus elhagyta Názaretet, és Keresztelő Jánoshoz csatlakozott, aki próféta-ként messze Galileától a Jordánnál elterjedt pusztában tevékenykedett. Márk evangéliumának elején a következő áll:

„Történt, hogy Keresztelő János a pusztában hirdette a bűnbánat keresztségét a bűnök bocsánatára. Kivonult hozzá egész Júdea és Jeruzsálem minden lakója. Miután megvallozták bűneiket, megkeresztelte őket a Jordán folyóban” (Mk 1,4.5).

Keresztelő János prédikációja szemmel láthatóan nagy hatást keltett. Igen sok ember jött hozzá Palesztina zsidók lakta területeiről, és sokan megkeresztelkedtek. Hatása a népre olyan óriási volt, hogy Heródes Antipaszt, Galilea és Perea fejedelmét félelem fogta el. Némely szentírásudós úgy véli, hogy Jézus egy ideig János tanítványa volt. Kétségtelen, hogy megkereszteltette magát Jánossal (Mk 1,9). Valószínűsíthető, hogy Jézus Keresztelő Jánostól való elválása után is szoros kapcsolatban maradt vele (vö. Lk 7,24–35).

János ruházata és életmódja

János fellépésekor különös öltözékben járt: „Teveszorból készült ruhát viselt, csipőjét bőrvő vette körül, s sáskával meg vadmazzal élt” (Mk 1,6).

A Szentírásnak ezt a helyét gyakran értelmezik János szigorú aszkétikus életmódjának bizonyítékaként. A ruha azonban az ókori Közel-Keleten nem az egyén törekvéseit fejezte ki, hanem az egy törzshöz vagy rendhez való tartozást jelezte. A teveszorból ké-

Hellenista környezetben különösen előtűnik a szegények és a gazdagok közötti ellentét. Csekély volt azoknak a száma, akik családjukkal gondtalanul élhettek. A többség a „mindennapi kenyérért” küszködött. A nagybirtok Jézus idején magába foglalta Alsó-Galilea kiterjedt földterületeit. Termékeny, kedvező fekvésű, extenzív gazdálkodásra alkalmas sík vidékekről van szó (Szefforisztól északra is). A kevésbé termékeny hegyvidék lejtőit és dombtetőit meghagyták a kisparasztoknak.

Miközben a kisparasztok, a kisbérlők és a napszámosok napi megélhetésükért küzdöttek, a nagybirtokosok, akik gyakran egész falvakat tartottak a kezükben és legtöbb esetben nagyvállalozók és nagykereskedők is voltak, legtöbbször külföldön (Mk. 12,1)⁹ jólétben és luxusban éltek (Lk. 16,19). Csak alkalmilag látogatták meg birtokaikat, hogy számadást tartsanak (Mt 25,19), vagy átvegyék a nekik járó részt (Mk 12,2; Mt 25,20,28). A birtokot ugyanis vagy parasztnak adták bérbe, vagy egy intéző művelte meg rabszolgákkal, mezőgazdasági munkásokkal és napszámosokkal.

Jézus példabeszédei e területen is hű képet festenek. A becstelen intézőnek (Lk 16,1–8) nagy mennyiségű borral és olajjal van dolga: 100 bat olaj (azaz 40 hl) kb. 160 olajfa hozama; 100 kor búza betakarításához Palesztinában még a jelen évszázad elején is 20 hektár jó földre volt szükség. A példabeszéd bemutatja, hogy a hellenisztikus városiak hűvös, anyagiasan számoló esze hogyan tekint a falusi birtokok hozamára. Egy paraszt például, aki maga dolgozott és aggódott a termésért, soha nem beszélt úgy, ahogy ez az intéző. Ennek az intézőnek a számára a föld gyümölcse nem egyéb, mint elszámolási mennyiség, amellyel üzleteket, akár tisztességtelen üzleteket is köthet.

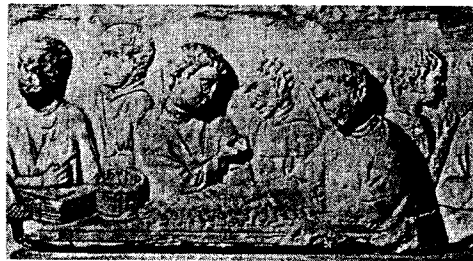
A szőlőmunkásokról szóló példabeszéd (Mt 20,1–16) hasonló környezetben játszódik. Az a tény, hogy a szőlősgazda oldalán egy intéző áll, valamint az, hogy ő szüret idején nem talál elég munkaerőt, hogy megbirkózzon a sürgető munkával, nagy kiterjedésű szőlőre enged következtetni. A „nagy vendégséget rendező” (Lk 14,16–24) úrról szóló

példabeszéd fő szereplőjének is vagyonosnak kell lennie. megengedheti magának, hogy ünnepi lakomára hívjon vendégeket. A meghívottak pedig tipikusan birtoklásra vonatkozó okokra hivatkozva mentegetőznek: egyikük földet vett, másikuk öt iga ökröt.

A gyilkos szőlőművesről szóló példabeszédben (Mk 12,1–12) szereplő szőlősgazda, aki bérbe adja szőlőjét és egy másik vidékre utazik, szintén a felső társadalmi osztályhoz tartozik. Ugyanezt a helyzetet látjuk a hűséges és a hitvány szolgáról szóló példabeszédben (Mt 24,45–51), amely arról szól, hogy az úr elutazása előtt azzal bizza meg egyik rabszolgáját, hogy a cselédségről megfelelően gondoskodik.

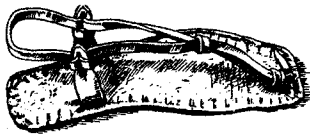
Ez és sok másik példabeszéd érzékletesen adja vissza számunkra a palesztinai hétköznapok eseményeit, az ókori társadalom egy-egy fejezetét. Az emlékezetben megragadó képek és jelenetek közvetítik számunkra a szegények égbekiáltó nélkülözését, a rabszolgák szenvedését, a napszámosok fáradtságát, de a gazdagok édes életét is. A mindennapi valóság a maga teljességében mutatkozik meg a példabeszédekben.

Azt, hogy Jézus annyi megértést tanúsít minden ember, kiváltképp a vámosok, a bűnösök és a jogfosztottak iránt (Mk 2,13–17), ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy nem egy zárt világban élt, hanem már igen korán kapcsolatba került a szomszédos Szefforiszban lakó legkülönbözőbb emberekkel. Így nem kell csodálkoznunk, hogy tanítását a görög-hellenista világ nyitott szelleme is jellemzi.

38. ábra: Római bankárok a pénzváltó asztalnál (Kr. u. III. század)

Ezután a megpirított sáskákat megszáritották, és ugyanúgy készítették el, ahogyan azt az iméntiekben leírtuk.³

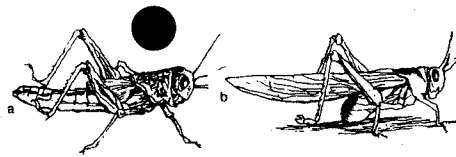
39. ábra: Maszadán egy csontváz mellett bőrsarukat találtak (Kr. u. 70). Ugyanígy fedeztek fel egy kosárban egy barlangban En Gedinél (Kr. u. 130). A 60 évnyi időbeli különbséget tekintve meglepő a kivitelezés hasonlósága.

Az övnek az I. századi zsidók számára némileg szokatlannak kellett lennie, mert különben nem említették volna. Rendkívülisége abban állt, hogy János ezt közvetlenül a testén hordta. Következésképpen Jánost viselete a nomádokkal hozta kapcsolatba, bár tudjuk, hogy ő maga nem nomád származású. Vajon mit jelent ez?

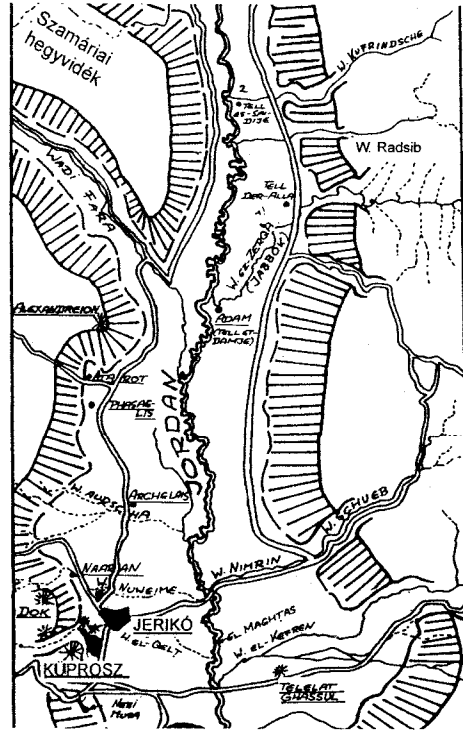
Már az Ószövetségi Szentírás szól valakiről, aki azonos viselettel tűnt fel, vagyis Illésről. Ő a (2 Kir 1,8 szerint) „szőruhát” és a „bőrövet” (ezor) a csipőjén viselte. A héber ezor szó a fent említett arab ezra szóval rokon.

János tehát az Istentől küldött eszkatologikus hírnök, aki előkészíti Jézus útját. Őt a visszatért Illésként írja le az evangélium. Az ő bűnbánati keresztsége készíti elő Jézusnak az utat, nyitja meg a messiási időt. Ezért igehirdetése prófétai vonásokat tartalmaz (Mt 3,7–10).

40. a. ábra
Szancherib szolgáit látjuk szárított sáskákkal és gránátalmákkal (Kr. e. 700 körül).

40. b. ábra: Vándorsáska. A tojásból előbújt fiatal állat csak négyszeri vedlés után tud repülni. Kétpünk (fent) (a) a sáskát az utolsó előtti állapotában és (b) a végső, szárnyas állapotban mutatja.

41. ábra: A Jordán alsó völgye. A Jordán a föld legmélyebb völgyén kigyózik át. A keresztlőhely valószínűleg a folyó keleti oldalán, Jerikótól kissé délkeletre, fekszik.

Keresztelő János tartózkodási helye

A Jordán számos kanyarulattal folyik át a föld legmélyebb völgyén. A 65 km távolságot a folyó a Bét Seán-öböltől (-240 m) a Holt-tengerig (-390 m) legalább 130 km-t maga mögött hagyva teszi meg. Vízbősége ellenére az ókorban nincs gazdasági jelentősége. Közlekedési akadályt vagy természetes áthághatatlan korlátot

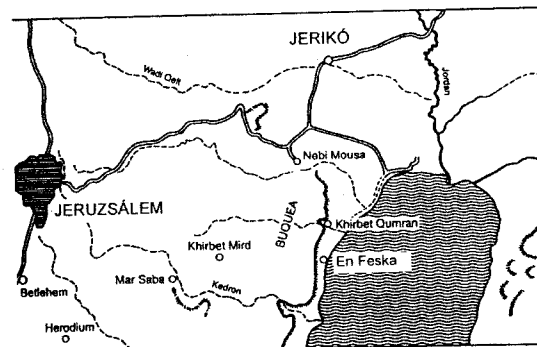
sem jelent, mert – kiváltképp nyáron – a gázlókön kényelmesen át lehet lábalni.

A keresztlőhely valószínűleg a Jordán keleti partján volt, mert Jn 1,28 szerint János Betániában, a Jordánon túl tanított.⁵

János ott minden bizonnyal azt a gázlót választotta, amelyet (József 3–4 szerint) az izraeliták használtak. Illés átkelése a Jordánon (2 Kir 2,1–3) elragadtatása előtt, és ugyanennek a csodatételnek Elizeus általi megismétlődése (2 Kir 2,15) is ugyanehhez a helyhez kötődik. Ezeknek a helyi összefüggéseknek a következtében a három nagy prófétai alak, Illés (Elizeus is), János és a názáreti Jézus személye szorosan egybekapcsolódik, ugyanakkor azonban az üdvtörténet drámai vonala Jézusban mint a „szeretett Fiú”-ban (Mt 1,11) eléri mindent felülmúló csúcspontját.⁶

Keresztelő János és a júdeai sivatagban bűnbánatot hirdető

Keresztelő János azokhoz a bűnbánatot hirdető emberekhez számítható, akik annak idején csoportosan éltek a júdeai sivatagban.⁷ Aszkéta élete, megtérésre felhívó beszédei Isten országának közelségéről és keresztlőhelyei ezeknek a csoportoknak az életmódját és teológiai felfogását idézik emlékeztetünkbe. Egy idő óta többet tudunk az úgynevezett esszénusok működéséről. Ez a zsidó párt karizmatikus vezetőjének irányítása alatt elvált a jeruzsálemi vallási közösségtől, és a pusztába vonult. Ők a jeruzsálemi templomban végzett istentiszteleteket nem tekintették törvényesnek. Közösségi életüket a templomi istentisztelet pótlásának tartották. Josephus Flavius zsidó író szerint szerzetesként visszavonultan éltek az ország sivatagos tájain. Szerinte az esszénusok négyezren voltak.

42. ábra: Júda sivataga Qumránál a Holt-tengemél.

A qumráni szerzetesek

Sok érv szól amellett, hogy ehhez az esszénus körhöz tartoztak azok a szerzetesek is, akik a Holt-tenger környékén Qumranban éltek. Az a hely, ahol János a hagyomány szerint a Jordánban keresztlő, körülbelül Jerikóval azonos földrajzi szélességben feködhetett. Jerikóból rálátni a Qumrani-fennsíkra, amely három-négy órányi járásra esik onnan (42. ábra).⁸

A qumráni kolostor

Egy véletlen váratlanul konkrét bepillantást nyújtott nekünk az esszénusok igen radikális csoportjának, a qumrani szerzeteseknek az életébe a Holt-tenger nyugati partján. 1947-ben egy pásztor, amint a szakadékos hegyoldalon egy elveszett kecskét keresett, egy barlangban agyagkorsókat fedezett fel, bennük iratkeercsokkal (48. ábra). Erre az egész vidéket módszeresen átkutatták, és negyven különböző helyen fedezték fel lakhelyek nyomait, cserepeket és írásos papiruszdarabokat. Összesen tizenegy barlangban több, mint hatszáz, gyakran kitünően olvasható kéziratot találtak. Ezenkívül ásásokat végeztek egy romokat takaró dombon, ahol egy zsidó szerzetesi közösség lakóházainak maradványaira bukkantak. Még ha ez a kolostorépület nem is került volna napvilágra, a feltalált kéziratok jövöltábol is igen átfogó képet nyerhettünk volna e szerzetesközösség belső és külső életéről. A qumráni esszénus település első virágkora Kr. e. 100 körül kezdődik. Kr. u. 68-ban a tizedik római légió elhagyja Cézareát, hogy haditevékenységet folytasson a Jordán völgyében, és azután felvonuljon Jeruzsálem ellen.

A qumráni szerzetesek még éppen el tudták rejteni szent irataikat a közeli barlangokban és sziklarepedésekben, mielőtt a Maszada és talán a Heródiüm erődbe menekültek. A háború folyamán valamennyien római kardok áldozatai lettek, vagy a vesztett háború után nyomtalanul eltűntek a rabszolgapiacokon.

A kolostorépület (43. és 44. ábra)

Körülbelül Kr. e. a II. évszázad közepén megközelítően 50 esszénusból álló csoport települt le Qumránban. Épületüket a Kr. e. VIII-VII. évszázadból származó néhány falmaradvány és ciszterna fölé emelték. Ezenkívül semmi sem volt ezen a félelmetes és kopár vidéken. Lassan egy kolostorhoz hasonló település jött létre. Körülbelül Kr. e. 100 körül a szerzetesek száma kétszázra növekedett, ezért ki kellett bővíteni az épületet. Minden valószínűség szerint a Kr. előtti I. sz. első fele volt az itteni esszénus közösség virágkora. Ezt az épületegyüttest Kr. e. 31-ben földrengés rongálta meg. A hely harminc évig lakatlan maradt, és valószínű, hogy a kolostor csak Jézus idejében vált ismét lakottá.

Aki ma meglátogatja Qumrant, hiteles képet kap a Kr. előtti I. sz.-i esszénus településről. A falak részben még eléggé magasak, és különösen szembentűnő a csatornákkal összekötött számos ciszterna. A vízrendszer északnyugati-délkeleti irányban – az egész létesítményt átszeli. A szerzetesek 2-300-as létszámához viszonyítva a kolostor szerénynek tűnik. A keresztény kolostorok lényegesen nagyobb helyet foglalnak el, úgy látszik, tehát hogy a helyiségek nem lakásul, hanem tanácskozás, étkezés, imádkozás és tanulás céljaira szolgáló közös termek voltak, illetve raktárnak és műhelynek használták őket. Maguk a szerzetesek valószínűleg ezen az épületen kívül, kunyhókban, sátrakban vagy a közelben található számos barlangban laktak.

A főépület kezdettől fogva egy 30 x 37 méteres hatalmas négyszöget alkotott. Az épület kétemeletes volt, az északnyugati

rész torony végződött. A négyszögletű belső udvar körül – amely azonban nem sokáig maradt szabadon –, helyezkedett el a konyha (3) a tűzhelyekkel és néhány raktárhelyiséggel (4), azonkívül egy mosókonyha (5) különböző kádakkal. Az írószoba helye is biztonsággal megállapítható: a hosszú terem (8) padjai és néhány megmaradt tintatartó (47. ábra) mutatja, hogy ez a helyiség írószoba volt körben elhelyezett ülőpadokkal, ettől nyugatra található a kis közösségi terem (9). A legérdekesebb azonban mégis egy hatalmas terem (10); itt jött össze a közösség az irattekercsekből ismert gyűlésekre, a jelentkezők felvételére és a bírói ügyekre vonatkozó tanácskozásokra. Mivel a szomszédos szobákban (11) több, mint ezer cserépet találtak, bizonyos, hogy az istentiszteletek során étkező helyiségül is szolgált. A helyiséget a főcsatornából egy elágazáson keresztül ide vezetett vízzel lehetett felmosni.

A település legbámulatraméltóbb létesítménye az azt észak-déli irányban átszelő vízrendszer (BS-BS). Egy sziklába vágott vízvezeték szállította az esővizet a Wádi-Qumránból. A csatorna az északnyugati sarkon érte el a települést, és a vizet egy derítőmedencében (B) vezette, ahonnan az épületegyüttes egyes részeiben elhelyezkedő tartályokba osztotta szét (A-K). A vízellátásra azért kellett ilyen különös gondot fordítani, mert a sivatagi kolostorban népes közösség tartózkodott, és rendkívüli módon ügyeltek a szertartásos tisztálkodásra. A Qumránban élő szerzeteseknek nagy súlyt kellett helyezniük az állandó testi és kultikus tisztaság megőrzésére, ezért naponta meg kellett mosakodniuk és meg kellett fürödniük.

A fazekasműhely (43. ábra, 7.)

A gyülekező és étkezőterem melletti szobában az ásatások során áttekinthető rendben, 1080 darab agyagedényt találtak: 21 kis kancsát, 38 tálát, 11 korsót, 210 tányért, 708 csészét, 75 kupát, valamint egy teljes asztali edénykészletet. Ezeket az agyagedényeket a főépület délnyugati sarkában, a fazekas-

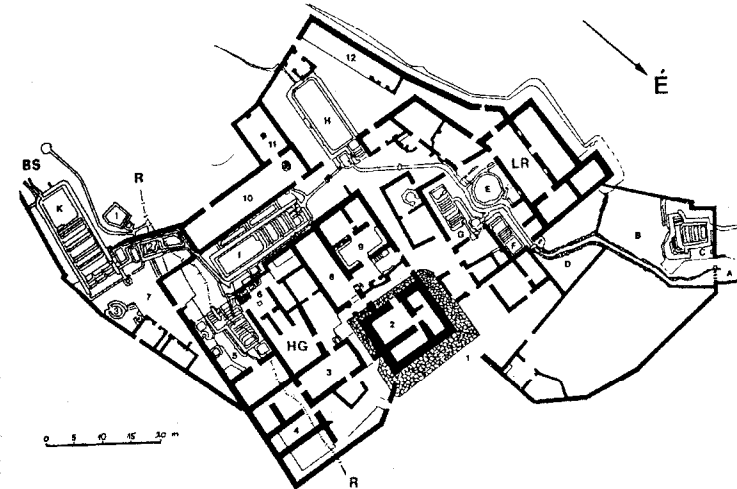
műhelyben (7) készítették. Az agyagot, a Wádi Qumránból érkező víz hozta magával, és lerakta a derítő medencében és a víztartályokban. A fazekasok az agyagot a falon kívüli medencében mosták (7,1). Hogy kiváltsák a szennyeződést, először lábbal taposták (Iz 41,25), utána megnedvesítették, formálták, majd egy másik árokba tették (7,2).

Az edények készítéséhez fazekaskorongot használtak. Egy darab agyagot a korong közepé-

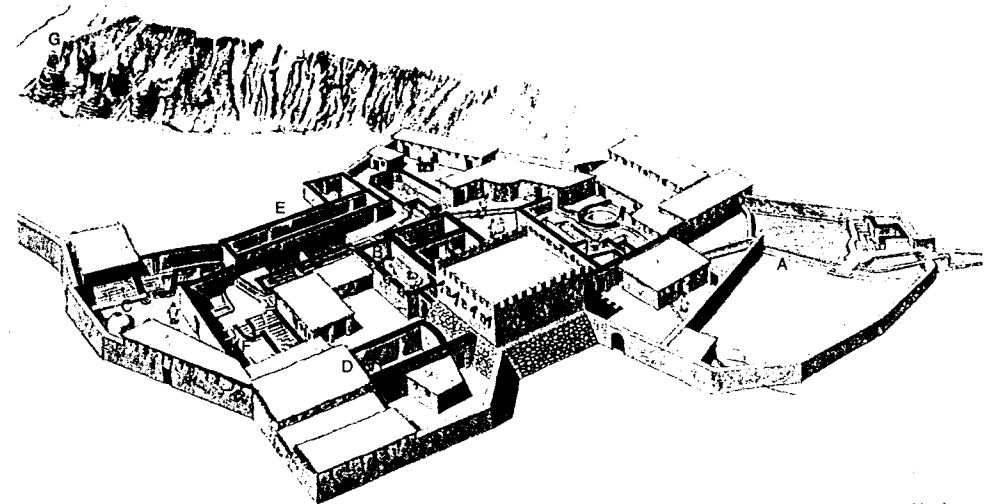
re helyeztek, és a korongot forgatták. A forgatási erő és a kéz formálta az agyagot fazékká.

Qumránban lábbal hajtott fazekaskorongot használtak. Ezt az eszközt egy kerek lyukba illesztették. A fazekas a korong mellett ült, az alsó korongot jobb lábával mozgatta, míg a felső korongra helyezett agyagot a kezével formázta (45. ábra).

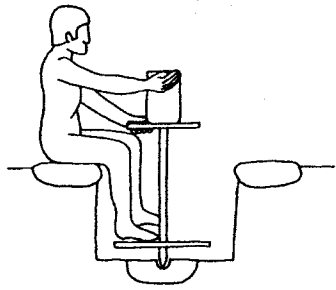
Miután a fazekakat rövid ideig a levegőn szárították, a tűztér feletti felületre helyezték, amely számos tűzjáráttal volt átluggatva.

43. ábra: Kolostorépület Qumránban: 1. bejárat 2. torony erődítménnyel 3. konyha 4. raktárhelyiségek 5. mosókonyha 6. festőkádak 7. fazekasműhely 7,1. medencék 7,2. az agyag tárolóhelye 7,3. két kemence 8. írószoba 9. közösségi helyiség 10. gyűlésterem 11. edénytároló helyiség 12. istálló; A-K medencék; HG főépület; LR tárolóhelyiségek; BS vízrendszer; R földrengés okozta hasadékok

44. ábra: A qumráni esszénusok falusi településének rekonstrukciója. A vízvezeték arra szolgál, hogy a júdeai hegyekből vízzel lássa el a települést. B-írószoba; C-fazekaskemence; D-konyhák; E-gyűlésterem; F-mosókonyha; G-a barlangok, ahol az irat-tekercseket megtalálták.

45. ábra: Fazekas lábbal hajtott fazekaskoronggal.

A kemencét egy füstelvezetővel ellátott boltozatos tető fedte be (7,3).

Sírák fiának könyvében (38, 29–30) bepilanthatunk a fazekas műhelyébe. Már a Kr. előtti II. sz. elején használták a lábbal hajtott fazekaskorongot:

„Így a fazekas is munkája mellett ül, s közben lábával hajtja a korongot. Gondosan végzi munkáját, minden mozdulata ki van számítva. Az agyagot miután lábával rugalmassá tette a kezével formálja. Gondosan ügyel a máz készítésére, s közben a kemence fűtésére gondol.”

A kéziratok

Számolhatunk azzal a lehetőséggel, hogy a qumráni szerzetesek egyrészt személyes használatukra készítették a kéziratosokat, másrészt – hasonlóan a mi középkori bencéseinkhez – hivatásszerűen szentelték magukat a szent iratok másolásának. Lehet, hogy eladták a kéziratosokat, és ezzel – legalábbis részben – fedezték megélhetésüket.

A hely, ahol a szövegeket írták, biztonságosan meghatározható. Egy hosszú teremben (8) megtalálták egy öt méter hosszú keskeny asztal maradványait, egy kőpadot, egy kézmosásra való mosdókagylót és néhány tintatartót, benne kiszáradt tintával (46. és 47. ábra). A barlangokban fellelt írástekerccsek egy része bibliai szövegeket tartalmaz (48. ábra).

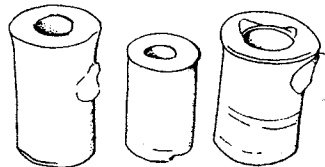
Kevés kivétellel a héber biblia szinte minden könyvének valamennyi része megtalálható. A Izajás-tekerccs különlegesen jó állapotban maradt fenn. Ez tizenhét cérnával

összevarrt pergamenrabból áll, és 54 szövegoszlopba van felosztva. 7,34 m hosszú, 24,5–27 cm magas, és tartalmazza Izajás próféta könyvének teljes szövegét (49. ábra).

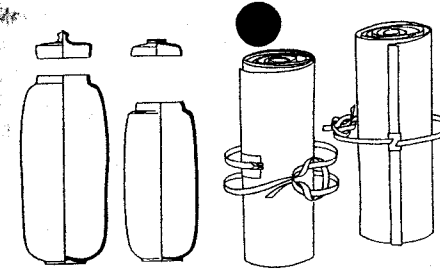
Ezenkívül előkerült egy sor, a Próféták könyvéhez fűzött magyarázat, amelyben az esszénusok a Szentírás alapján saját közösségük történetét igyekeztek kifejteni. Olyan könyvek is előkerültek, amelyek nem tartoznak a Szentíráshoz (pl. Henoch könyve, Jobel könyve). Istentiszteletre és a szerzetesi fegyelem céljából a qumráni szerzetesek maguk írtak néhány könyvet. Főképp a Közösség Szabálykönyvéből tudunk meg részleteket a pályázók vizsgáiról és a nyilvános gyűlések napirendjéről. A Szövegekönnyvben előírásokat találunk az újoncok részére a rangsor megállapítására, a vitás kérdések kezelésére és egy részletes büntető-előírást a legkülönbözőbb vétkek megbüntetésére. Mindezek az előírások egy vagyontöredékben töltött, a házasságtól tartózkodó és a szentírási törvény követelményeit maradéktalanul megvalósító pontosan szabályozott szerzetesi életet tárnak elénk.

46. ábra: Szerzetes munka közben a qumráni írószobában.

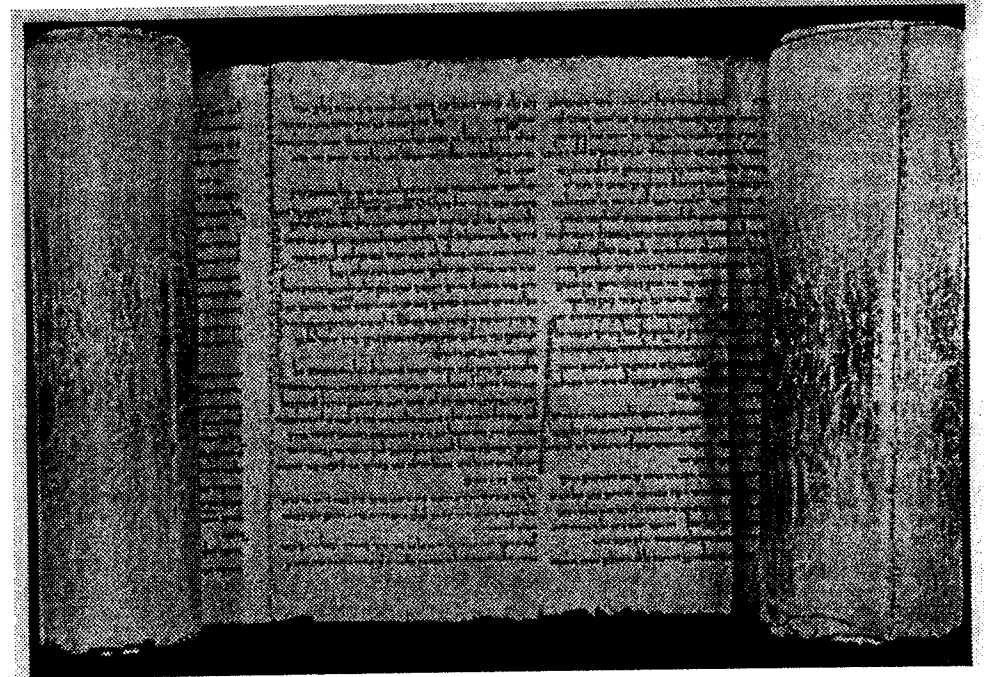

47. ábra: Tintatartó a qumráni írószobából.

48. ábra: Két jellegzetes korsó írástekerccsek tárolására Qumránból (balra). Az írástekerccsek átkötésének két módja (jobbra).

49. ábra: Az összes megtalált Qumrán-tekerccs közül a Izajás-kézirat maradt fenn a legépebben. Ez 17 bőrlapból áll, amelyek egyetlen csíkba vannak összevarrva. A tekerccs 7,34 m hosszú, 26 cm magas és 12 cm vastag. Héber betűkkel írták kb. Kr. e. 200–150 között.

A qumráni közösség megélhetése

Felmerül a kérdés, hogy miből tudott megélni egy ilyen nagy közösség a sivatagban. Kétségkívül két gazdag oázis, En-Gedi délen és Jerikó északon segítettek az ellátást. A Holt-tenger alkalmas só és aszfalt nyerésére. Az En-Feska oázis lehetővé teszi a kisállattenyésztést, a halászatot, erdei madarak vadászatát; az ott gazdagon tenyésző nád pedig a kosárfonás alapanyagát adja. A kisállattenyésztés tejét, sajtot, húst kínál, valamint bőrt a kéziratosokhoz. Meglehet, hogy ezek a termékek egy majorból származtak, amelyet az esszénusok Bukeában, egy lapos fennsíkon, a meredek hegyoldalak fölött, a település mögött tartottak fenn. Qumránból még ma is fel lehet menni ide egy sziklás úton. Az itt rendelkezésre álló édesvíz bizonyos mértékű földművelést és kertészkedést tett lehetővé.

Az a szerep, amelyet a bor a közös étkezéseknél betöltött, szerény szőlőművelésre enged következtetni. Az író Philo szerint az esszénusok emellett méhészettel is foglalkoztak.

Kapcsolatba került-e Jézus és Keresztelő János Qumránnal?

A Jézus fellépése előtti időszak a zsidó történelemnek számunkra ismeretlen szakasza. Az újonnan megtalált esszénus szövegek ennek az időszaknak egy részét világos fénysugárral ragyogják be. Irataikban Jézus kortársai szólnak hozzánk. Halljuk beszédüket. Átéljük velük, hogyan értelmezik az írást, hogyan rendezik be életüket, hogyan imádkoznak, és miben a reménykednek. A szövegek feltárják a Jézust körülvevő világ egy részét, és ezzel segítik tanításának jobb megértését.⁹

Keresztelő János és Qumrán

A Jordánnál lévő keresztelés helyétől csak 3–4 órai gyaloglásnyira éltek Qumrán kolostor-településén az esszénusok. Ez nemcsak térbeli, hanem eszmei közelség is volt. A Qumranból származó szövegekből kitűnik, hogy János és az esszénusok gondolatvilága meglepően hasonlít egymásra. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy Keresztelő János kapcsolatban állt velük. A merülőfürdő nagy szerepet játszott az esszénusoknál; ők is bűnbánatra szólították fel az embereket, mint Keresztelő János, ők is össze akarták gyűjteni a végső időre a szentek közösségét; ők is a sivatagba való kivonulásra hivatkoztak (Iz 40,3). Valóban lehetséges, hogy Keresztelő János egykor az esszénus szerzetesközösségben élt, az azonban valószínűtlen, hogy abban az időben, amikor a Jordánnál tevékenykedett, még mindig közéjük tartozott volna. Viselkedése alapján biztosan kizárták volna a közösségből ő ugyanis ahelyett, hogy hallgatóit egy sor, a tisztaságra vonatkozó pontos előírás betartására kötelezte volna, arra szólította fel őket, hogy mindennapi életükben valósítsák meg a jóság és igazságosság követelményeit (Lk 3,10-14).

Az általa gyakorolt egyszeri és nyilvános keresztelés is lényegesen eltér az esszénusok gyakran ismételt merülőfürdőitől.

Az Újszövetség tanúbizonyossága szerint Keresztelő János inkább talált meghallgatásra

az egyszerű emberek – „nép” – és a vallási szempontból rosszhírű személyeknél – „vamosok” és „katonák” – (Lk 3,7–14), mint a teológusoknál – „írástudók” – és a vallási szempontból képzeteknél, akikhez valószínűleg az esszénusok is tartoztak (Lk 7,29).

Jézus és Qumrán

Még nagyobb a különbség Jézus és az esszénusok között. Ámbár Jézusnak a világ közeli végéről szóló szavai valamelyes hasonlóságot mutatnak az esszénusok nézeteivel. Azoknak a qumráni kéziratoknak a felfedezése örömeből fakadt vélemények, amelyek Jézusban egy esszénust akartak látni, manapság teljesen alaptalanok.

Jézus határozottan bírál bizonyos követelményeket, amelyeket az esszénusok támasztottak. Ilyen például az ellenség gyűlöletét tiltó szava (Mt, 5,43k): „Én pedig azt mondom nektek, szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért”. Ez határozott állásfoglalás a qumráni Közösségi Szabályzatban foglalt következő paranccsal szemben: (1,9k): „...a fény valamennyi fiát szeressétek..., de a sötétség minden fiát gyűlöljétek”.

Qumránban az esszénusok elkülönültek a nagy tömegtől. Még a testi fogyatékosokat is kizárták: „Esztelenek, örültek, együgyűek, bolondok, vakok, bénák, sánták, süketek és némák – ezek közül egyet sem szabad felvenni a közösségbe. Ugyanis szent angyalok vannak közösségünk közepette”.

Jézus meghívása az Isten országának lakomájára azonban így szól: „Eredj ki a város tereire és utcáira, és hívd ide a szegényeket, bénákat, vakokat és sántákat” (Lk 14,21).

Az esszénusok nagy súlyt helyeztek a rangsorra: „Ez a teljes jogú tagok ülésrendje, mindegyik az ő méltóságának megfelelő helyen üljön. A papok az első helyen ülnek, a vének a második helyen és az összes többi tag mindegyik a rangjának megfelelő helyen ül”. Jézus azonban így szól az övéihez:

„Így lesznek az utolsók első, az első meg utolsók” (Mt 20,16). A qumráni jámbor szerzetesek minden kapcsolatot elutasítanak más emberekkel. A közösségükbe belépni

őhajtó jelölteknek a központot írják elő: ne bocsátkozzatok vitába a „romlás embereivel”, és rejtsetek el előlük a törvény tanácsát!

Hasonlóan állnak a dolgok a szombat megtartásával kapcsolatban. Az esszénusoknak még az életveszély elhárítása sem elégséges ok a törvény megszegésére. Jézus viszont így szól: „A szombat van az emberért, nem az ember a szombatért” (Mk 2,27). Jézus és az esszénusok közötti hasonlóságot a közös zsidó hagyományból lehet magyarázni. A fő különbség Jézus személyében és tanításában, keresztyében és feltámadásában van. Qumránban a mózesi törvény megtartása és magyarázata áll a középpontban, ezzel szemben Jézusnál az ő személye a központ. Személyéből kiindulva az összes külsődleges előírás és gyakorlat elveszti feltétlen érvényességét. Jézus bizonyára hallott a qumráni közösségről, de egészen biztos, hogy nem függött tőle.

Jézus feltűnést kelt Názáretben

Egy idő után Jézus elválik Keresztelő Jánostól, hogy Galileában kezdje hirdetni Isten országának közelségét (Mk1,14–15). Amikor, Jézus most, visszajő Názáretbe, nem tér vissza régi foglalkozásához. Neki most próféta-messiaszi küldetése van, és egyáltalán nem akar már falujában megtelepedni. Amit neki most mondanía kell, sehol sem tanulta, sem az apjától, sem egy jó tanítótól, sem pedig Keresztelő Jánostól. Személyesen, közvetlenül hivatottnak érzi magát arra, hogy egész Izraelnek hirdesse Isten közeli szeretetmegnyilvánulását. Többé nem illeszkedik a faluközösségbe, hanem szemben áll azzal. Meg akarja nyerni azt saját szemléletmódjának; meg akarja győzni és küldetésének követőivé akarja tenni őket. De hogyan reagálnak erre az emberek?

Mielőtt Jézus visszatért szülőfalujába, Galilea különböző városaiban és falvaiban már hirdette Isten országának közeledését. Ez óriási várakozást váltott ki. Talán hamarosan összeomlana a Római Birodalom, talán Isten felszabadítaná a jeruzsálemi templomot, és a zsidó nép s az egész em-

beriség istentiszteleti helyévé tenné? A názáretiek azt is hallották, hogy Jézus rendkívüli gyógyításokat és ördögűzéseket vizsgált végbe. Így nagyon izgatottak, hogy ez a falubeljük hogyan mutatkozik be. Azon a szombaton Jézus érkezése után a szokásosnál bizonyára több ember vett részt az istentiszteleten. Mindnyájan látni akarták, mi történt az ő Jézusukkal.

„Szombaton tanítani kezdett a zsinagógában. Sokan hallgatták, és csodálkozva mondogatták: » Honnét vette ezt? Hol tett szert erre a bölcsességre? Nem az ács ez, Mária fia, Jakab, József, Júdás és Simon testvére? S ugye nővérei is itt élnek közöttünk?« És megbotránkoztak rajta.” (Mk 6,2–3).

Eleinte Jézus szavai nagy hatást tettek rájuk. De azután a názáreti lakosokban nagyon is érthető kérdés támadt. Honnan veszi a felhatalmazást ahhoz, hogy Isten országát a közvetlen jelenre vonatkoztatva hirdesse meg? Ő, a jól ismert rokon, barát, szomszéd, iskolatárs, munkatárs lenne megbízva egy egyedülálló küldetéssel, ő volna kiválasztva arra, hogy próféta, sőt, Messiás legyen?! Nem egyszerűen csak megjártassa magát? Vagy talán valamilyen démoni hatalmak állnak mögötte? Nem egy rögeszme mindez? Terjed a kételkedés, a gyanú és a kétegy. Végül az emberek elutasították, és megbotránkoztak rajta. „Mit akar ez tanítani nekünk? Túl jól ismerjük. Az ácsunk lehet, rendben van, de nem ő a mi Messiásunk!”

Amikor Jézus falubelijeivel szemben kijelentette: „A prófétának csak hazájában, rokonai körében, a saját házában nincs becsülete!”, akkor ezzel a názáretieket bírálja, akik kevesebb nyíltságot tanúsítanak irányában, mint bárhol másutt az emberek. Még ha falubelije nem akarják is elismerni, akkor is prófétának tartja magát, akinek Isten küldöttként az Ő közeli uralmát kell hirdetnie. De a názáretieknél ezzel nem ér el semmit; ítéletük végleges. Az ajtó, amely kezdetben nyitva állt, bezáródott, és rázárták a reteszt. Többé senki nem akar tudni róla, és az Isten uralmát jelző csodajeleket sem tud tenni. Terjed a bizalmatlanság, az elutasítás válik uralkodóvá.

Jézus – a kellemetlen igehirdető

Jdvári lakoma Heródes Antipasznál

Heródes Antipasz (Kr. e. 4-től Kr.u. 39-ig uralkodott), Nagy Heródes fia, elhagyta első feleségét, és feleségül vette Heródiást, féltestvérének feleségét. Ezzel vétett a mózesi törvény ellen, amely megtiltja, hogy a fivértől elvegyék feleségét (Lev 18,16;20,21). Keresztelő János az uralkodónak leplezetlenül szemé elé tárta a bűnét (Mk 6,17–20). Heródes Macherosz várában, Kelet-Jordániában, a Holt-tengertől keletre börtönbe vettette Jánost (14. ábra).

Azt, hogy miként történt János kivégzése, Márk evangéliuma mondja el. Galilea és Perea felső körei egy ünnepi lakomára gyűltek össze. Antipasz már jócskán ivott. Ekkor kezdett el Szalome táncolni. A társaság lelkesedett érte. Heródes Antipasz megígérte neki, hogy minden kívánságát teljesíti, még akkor is, ha fele királyságát kéri. Valószínűleg ártalmatlan kívánságra számított, aminek a lányok ebben a korban kémi szoktak. Szalome azonban hagyta, hogy anyja dikiljon neki: Keresztelő János fejét kérte.

Josephus Flavius a zsidó történetíró is, – ár ő más okokat hoz fel – megemlíti a kivégzést. „Őt (azaz Keresztelő Jánost) Heródes kivégeztette, bár igaz ember volt és buzgóttá zsidókat,....hogy keresztelkedjenek meg; szerinte a keresztelés akkor lesz kedves Istennek, ha azt az emberek nemcsak zonyos vétkes eltávolítására, hanem a test megszentelésére fordítják. A lélek ugyanis már megtisztult az igaz élet által. Mivel bevétele mindenkit felemelt, ezért mindenhol özönlöttek hozzá, Heródes attól kezdett lenni, hogy egy ilyen ember hatására, akinek nácsait mindenki követi, esetleg zendülés r ki, ezért jobbnak látta, hogy mielőtt egy en veszélyes helyzet kialakulna, ártalmatlanná tegye őt, hogy később, ha a dolgok rdulatot vesznek, ne kelljen megbánnia tévázását. Ezen gyanú alapján Jánost láncre rték, Macherosz erődjébe vitték..., és ott fejezték”.¹¹

Josephus valószínűleg közelebb kerül az aszághoz, amikor azt hozza fel János ki-

végzése okának, hogy Heródes Antipasz félt egy felkeléstől. Úgy látszik, hogy Márk evangéliuma az egyszerű nép között továbbadott és továbbköltött „udvari pletykát” ír le (Mk 6,17–29). Valahogy így képzelte el az egyszerű nép Palesztinában az okokat, amelyek Keresztelő János halálához vezettek.

Történelmileg teljesen hihető, hogy Heródes Antipasz Keresztelő Jánost azért végeztette ki, mert félt egy felkeléstől. Ez azonban nem mond ellent az újszövetségi hagyománynak, amely szerint Keresztelő Jánost azért ölték meg, mert bírálta Antipasz házasságát. Ez a házasság és annak bírálata kétségkívül politikai cselekmény. Heródes Antipasz talán attól félt, hogy a fanatikus János szembenállása egy számára amúgy is nehéz külpolitikai helyzetben végetessé válhat. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy első felesége IV. Arétasz nabateus király lánya volt. Így Antipasznak délről háborúra kellett számítnia. Később valóban sor került egy csatára, amelyben Antipasz megsemmisítő vereséget szenvedett.¹²

A kivégzés helye

Egy hegyen, Qumránától délkeletre a Holt-tenger keleti partján állnak annak a Macherosz palotának a romjai (50. ábra), amelyben utóljára Heródes Antipasz Nagy Heródes fia, és felesége, Heródiás éltek. Az utóbbi években a 700 méter magas hegykúpon álló Macherosz várát feltárták.¹³ Josephus Flavius a vár építését Alexander Janneusznak (103–76 Kr. e.) tulajdonítja.

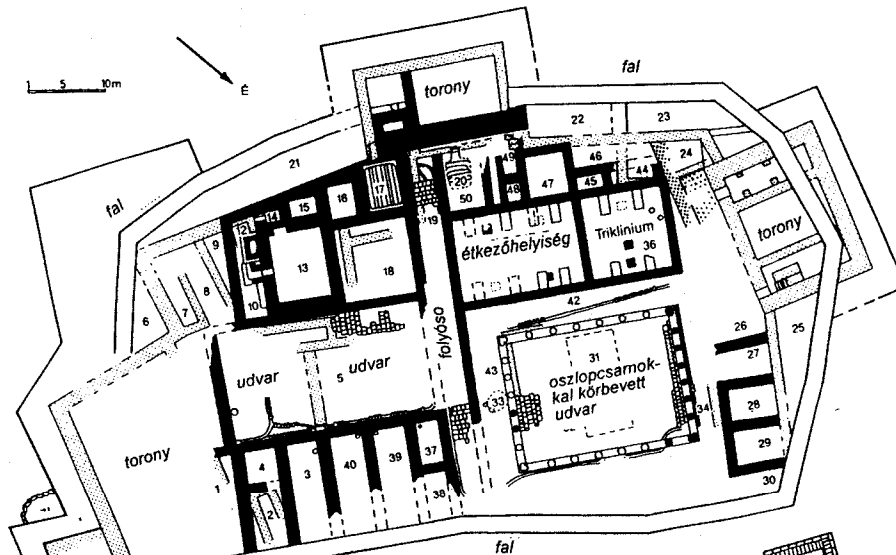

50. ábra : Macherosz vára észak felől

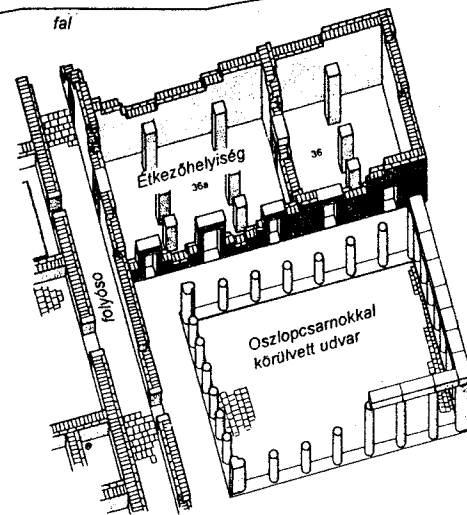
Nagy Heródes (Kr. e. 30-tól) újból megerősítette a várat, biztosításul a nabateusok ellen. Utána fia, Heródes Antipasz negyedes fejedelem vette át az erődöt.

Az ásatások feltártak két egymás mellett lévő ebédlőtermet, egy nagyobbat és egy kisebbet (51. és 52. ábra). Sok érv szól

amellett, hogy az egyik a férfiak, a másik a nők étterméül szolgált. Ha a kivégzés elbeszélésénél nem egy „udvari pletyka-történetről” lenne szó, arra gondolhatnánk, hogy a nagyobb terem volt az az ebédlő, ahol Szalome a király, az udvari emberek és tisztek előtt táncolt.¹⁴

51. ábra: A kelet-jordániai Macherosz-erődítmény terve. 13–18 fürdők; 13. (melegvizes fürdő); 14–15. laconicum (gőzfürdő); 16. tepidarium (langyos vízű fürdő, 4,3x3,5 m); 17. frigidarium (hideg vízű fürdő, 4,35x4,9 m); 18. apodyterium (öltöző, 8,7x8,9 m), 31. ciszterna; 32. oszlopcsarnok (21,0x9,5 m); 36. ebédlő terem (9,5x14,8 m); 40–50. kiszolgáló helyiségek (konyha, stb.).

52. ábra: Macherosz erődje. Az udvart körülvevő oszlopcsarnok és a két étkezőhelyiség (triclinium 36 a és 36) méretarányos terve. Valószínűleg a nagyobb teremben táncolhatott Szalome.

A Genezáreti-tó vidékének társadalmi és szociális helyzete

A szociális helyzet

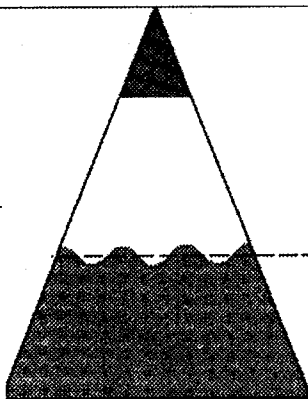
Galileában az emberek szegényen éltek. 1 évesen voltak, akik a családjukkal gondtalanul élhettek; a többség nagyon szerény körülmények között tengődött, sokuknak kb. évi 200 dénárt kellett beosztaniuk.² Alapvetően három szociális réteget különböztethetünk meg (53. ábra).

első réteg:
nagybirtokosok,
nagykereskedők,
adóbérlők.

középréteg:
kézművesek,
kiskereskedők,
kispasztok,
halászosok.

megélhetés minimuma
200 dénár.

alsó réteg:
bérlők,
napszámosok,
munkanélküliek,
rabszolgák,
koldusok,
betegek.

3. ábra: A szociális helyzet Galileában Jézus idejében.

Sokan tartoztak a legalsó réteghez: bérlők, napszámosok, munkanélküliek, rabszolgák, koldusok, és betegek.

Közös vonásuk, hogy nem rendelkeztek gyébbel, csupán a munkaerejükkel. Ameddig valaki munkát talált, napszámosként valamennyire meg tudott élni. Minden reggel jóból jelentkezett munkára. Ennek következtében minden szakmába belekóstolt, dolgozott a mezőgazdaságban, a szállításban és a kézműiparban. Könnyen elképzelhető, hogy ilyen körülmények között mit jelentett, ha valakit egy napon nem fogadtak fel. A napi bér általában egy dénár volt, az évi kereset

azonban az évszaki és a szombati- és ünnepnap munkakiesések miatt ritkán haladta meg a 200 dénárt. A szőlőmunkásokról szóló példabeszéd (Mt 20,1–15) napszámosokról szól.³

Galilea termékeny síkságain, ahol a bő termésű mezőgazdasági nagybirtokok feküdtek, könnyebben lehetett tartósabb munkát találni. 2. A középréteghez tartoztak a kiskereskedők, akik áruikat bazárban kínálták, a kézművesek, akik saját műhellyel rendelkeztek, és ide számíthatjuk a 6-9 tagú családjukkal 8-10 hektáros földdarabot megművelő kispasztokat is, akik a nép magját képezték. A termés legnagyobb része saját szükségleteik kielégítését szolgálta, míg a maradékot a városba vitték elcserélni vagy eladni. Ehhez a réteghez tartoztak a halászosok is.⁴

A rossz termés éveiben hirtelen betegség, háború és fosztogatás, éhínség vagy más sorscsapások következtében ez a középréteg könnyen lesüllyedhetett az alsó rétegbe. 3. A csúcson a tőkeerős személyek kis csoportja állt. Ezt a felső réteget, nagybirtokosok, nagykereskedők és adóbérlők alkották.

Az evangéliumban főképp az adóbérlőkről és a nagybirtokosokról esik szó. Az adóbérlőkhöz tartoznak az evangéliumok ún. „vámossai” (Zakeus, a vámosok feje, Lk 19,2). A hellénista időkben a kis adóbérlők magánemberként a mindenkor uralkodótól, Galileában Heródes Antipasztól egy meghatározott évi összeg fejében kibérelték egy bizonyos területre vagy közösségre, árukra vagy személyekre kivetett adók és vámok beszedési jogát. Kockázatuk abban állt, hogy csökkent bevételek esetén a veszteséget maguknak kellett állniuk. Mivel azonban a behajtandó adók nagysága gyakran nem volt pontosan meghatározva, a vámszedők önkényének semmi sem szabott határt. Így a jogszerűtlen meggazdagodások mindennapi dolognak számítottak.⁵

Az adószedők mellett nagybirtokosokat is a felső réteghez számíthatjuk. Kiváltképpen a Kr. előtti I. században összpontosult a birtok Galilea bő termésű vidékein néhány vagyonos ember kezében. A vagyon mindegyiknél a gazdag állattartáson alapult.

A nagybirtokosok ehhez még gyakran tisztességtelen kereskedést is folytattak; hogy felferjék az árakat, vagy visszatartották a gabonát, vagy a bő termést hozó években a piacon alákínálták a kistermelők és bérlők árának. Mint hitelezők is, gyakran teljesen a markukban tartották a rossz években eladódott bérlőket.

A gazdasági helyzet

Galileában a fő kereseti forrás a mezőgazdaság, a halászat, a kézművesség és a kereskedelem volt (54. ábra).⁶

A mezőgazdaság

Jézus idejében Kafarnaum környékét gyümölcsösök övezték (55. ábra). Josephus Flavius ezt írja: „A tó mentén egy csodálatos természeti szépségű táj terül el. A zsíros talajon az összes növény jól fejlődik, és a kiváló éghajlat is kedvez a növekedésnek. A hűvös kedvelő diófák ott éppen olyan nagy

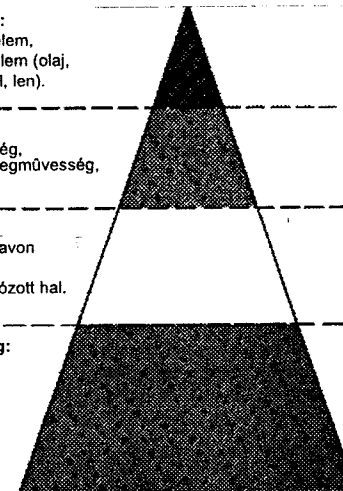
számban nőnek, mint a csak melegben fejlődő pálmák. Ezek közelében füge- és olajfák állnak, amelyeknek inkább a mérsékelt hőmérséklet felel meg. Ezen a talajon a legkülönbözőbb, egymástól látszólag idegen gyümölcsfajták egy évben nem csak egyszer, hanem hosszú ideig egyfolytában teremnek. Így a talaj királyi gyümölcsöket, a szőlőt és a fügét tíz hónapon át folyamatosan érleli, mint ahogy, a többi gyümölcs is egész éven át érlel.”⁷

Kereskedelem:
- belkereskedelem,
- külkereskedelem (olaj,
bor, búza, hal, len).

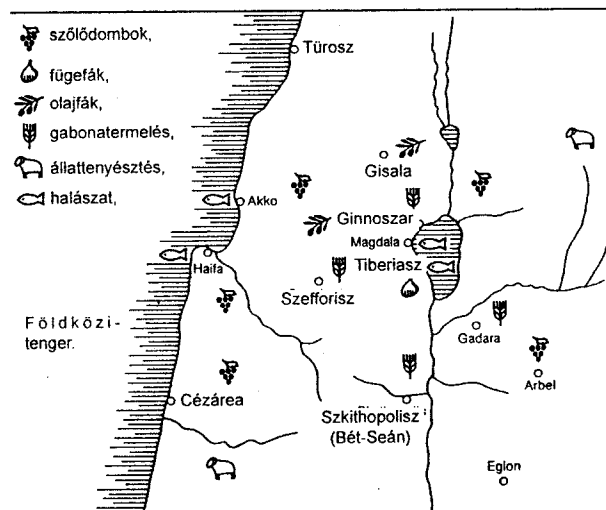
Kézműipar:
- építőmesterség,
- agyag- és üvegművesség,
- lenszövés.

Halászat:
a Genezáreti-tóon
- friss hal,
- szárított és sózott hal.

Mezőgazdaság:
- búza,
- olajbogyó,
- szőlő/bor,
- füge.

54. ábra: A gazdasági helyzet Galileában Jézus idejében.

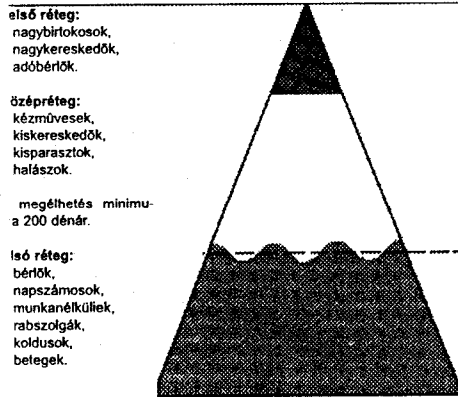

55. ábra: Palesztina gazdasági térképe Jézus idejében.

A Genezáreti-tó vidékének társadalmi és szociális helyzete

A szociális helyzet

Galileában az emberek szegényen éltek. Évesen voltak, akik a családjukkal gondtalanul élhettek; a többség nagyon szerény körülmények között tengődött, sokuknak kb. évi 200 dénárt kellett beosztaniuk.² Alapvetően három szociális réteget különböztethetünk meg (53. ábra).

3. ábra: A szociális helyzet Galileában Jézus idejében.

Sokan tartoztak a legalsó réteghez: bérlők, napszámások, munkanélküliek, rabszolgák, koldusok, és betegek.

Közös vonásuk, hogy nem rendelkeztek gyébbel, csupán a munkaerejükkel. Ameddig valaki munkát talált, napszámásként valamilyenre meg tudott élni. Minden reggel jóból jelentkezett munkára. Ennek következtében minden szakmába belekóstolt, dolgozott a mezőgazdaságban, a szállításban és a ézműiparban. Könnyen elképzelhető, hogy ilyen körülmények között mit jelentett, ha valakit egy napon nem fogadtak fel. A napi bér általában egy dénár volt, az évi kereset

azonban az évszaki és a szombati- és ünnepnap munkakiesések miatt ritkán haladta meg a 200 dénárt. A szőlőmunkásokról szóló példabeszéd (Mt 20,1–15) napszámásokról szól.³

Galilea termékeny síkságain, ahol a bő termésű mezőgazdasági nagybirtokok feküdtek, könnyebben lehetett tartósabb munkát találni. 2. A középréteghez tartoztak a kiskereskedők, akik áruikat bazárban kínálták, a kézművesek, akik saját műhellyel rendelkeztek, és ide számíthatjuk a 6-9 tagú családjukkal 8-10 hektáros földdarabot megművelő kisparasztokat is, akik a nép magját képezték. A termés legnagyobb része saját szükségleteik kielégítését szolgálta, míg a maradékot a városba vitték elcserélni vagy eladni. Ehhez a réteghez tartoztak a halászok is.⁴

A rossz termés éveiben hirtelen betegség, háború és fosztogatás, éhínség vagy más sorscsapások következtében ez a középréteg könnyen lesüllyedhetett az alsó rétegbe. 3. A csúcson a tőkeerős személyek kis csoportja állt. Ezt a felső réteget, nagybirtokosok, nagykereskedők és adóberlők alkották.

Az evangéliumban főképp az adóberlőkről és a nagybirtokosokról esik szó. Az adóberlőkhöz tartoznak az evangéliumok ún. „vámosai” (Zakeus, a vámosok feje, Lk 19,2). A hellénista időkben a kis adóberlők magánemberként a mindenkor uralkodótól, Galileában Heródes Antipasztól egy meghatározott évi összeg fejében kibérelték egy bizonyos területre vagy közösségre, árukra vagy személyekre kivetett adók és vámok beszedési jogát. Kockázatuk abban állt, hogy csökkent bevételek esetén a veszteséget maguknak kellett állniuk. Mivel azonban a behajtandó adók nagysága gyakran nem volt pontosan meghatározva, a vámszedők önkényének semmi sem szabott határt. Így a jogszerűtlen meggazdagodások mindennapi dolognak számítottak.⁵

Az adószedők mellett nagybirtokosokat is a felső réteghez számíthatjuk. Kiváltképpen a Kr. előtti I. században összpontosult a birtok Galilea bő termésű vidékein néhány vagyonos ember kezében. A vagyon mindegyikétől a gazdag állattartáson alapult.

A nagybirtokosok ehhez még gyakran tisztességtelen kereskedést is folytattak; hogy felferjék az árakat, vagy visszatartották a gabonát, vagy a bő termést hozó években a piacon aláínálták a kistermelők és bérlők árának. Mint hitelezők is, gyakran teljesen a markukban tartották a rossz években eladódott bérlőket.

A gazdasági helyzet

Galileában a fő kereseti forrás a mezőgazdaság, a halászat, a kézművesség és a kereskedelem volt (54. ábra).⁶

A mezőgazdaság

Jézus idejében Kafarnaum környékét gyümölcsösök öveztek (55. ábra). Josephus Flavius ezt írja: „A tó mentén egy csodálatos természeti szépségű táj terül el. A zsiros talajon az összes növény jól fejlődik, és a kiváló éghajlat is kedvez a növekedésnek. A hűvös kedvelő diófák ott éppen olyan nagy

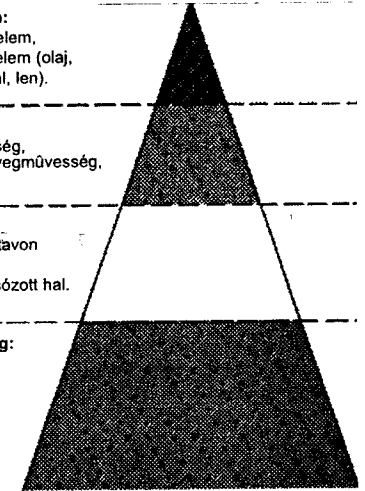
számban nőnek, mint a csak melegben fejlődő pálmák. Ezek közelében füge- és olajfák állnak, amelyeknek inkább a mérsékelt hőmérséklet felel meg. Ezen a talajon a legkülönbözőbb, egymástól látszólag idegen gyümölcsfajták egy évben nem csak egyszer, hanem hosszú ideig egyfolytában teremnek. Így a talaj királyi gyümölcsöket, a szőlőt és a fügét tíz hónapon át folyamatosan érleli, mint ahogy, a többi gyümölcs is egész éven át érlel.”⁷

Kereskedelem:
- belkereskedelem,
- külkereskedelem (olaj, bor, búza, hal, len).

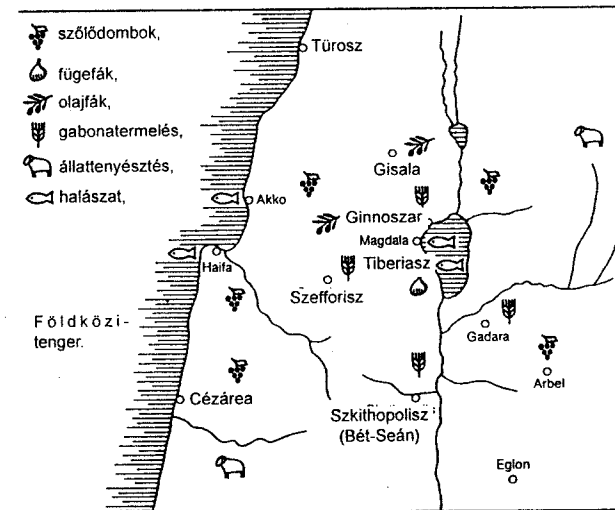
Kézműipar:
- építőmesterség,
- agyag- és üvegművesség,
- lenszövés.

Halászat:
a Genezáreti-tóon
- friss hal,
- szárított és sózott hal.

Mezőgazdaság:
- búza,
- olajbogyó,
- szőlő/bor,
- füge.

54. ábra: A gazdasági helyzet Galileában Jézus korában.

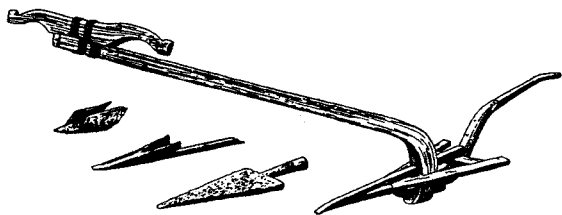
55. ábra: Palesztina gazdasági térképe Jézus korában.

A Talmud szerint az itteni gyümölcsök olyan gyorsan értek, ahogy a szarvas fut, és száz darabot lehetett enni belőlük anélkül, hogy betelt volna velük az ember. Édes ízük miatt azonban ezt követően valami sót kell enni kenyérral vagy anélkül. A szövegek ugyan nem szólnak arról, hogy Galileában gabonát termesztettek volna, de a környék vulkánikus eredetű, s ez a talaj kiválóan alkalmas búza-termesztésre. A babilóniai Talmud együtt dicséri Kafarnaumot Chorazinnal jó búzája miatt.⁸ A Kafarnaumban talált malomkövek is arra utalnak, hogy ott gabonát őröltek.

A vetéstől az aratásig⁹

A föld megművelése a téli vetéshez (búza, árpa, lencse) akkor kezdődött, amikor a korai eső felázta a kiégett és felrepedezett talajt, tehát október végén, de gyakran csak december elején. Már itt kezdődnek a nehézségek. Ha az évszakok Istentől megszábotott ritmusát (Ter 8,22; Koh 3,1–8) valami csak egy kicsit is megzavarta, nyomban éhínség fenyegetett. Ez a sötét háttér kísérte a parasztok minden munkáját. Az akkori ekék csak egy vashegygel rendelkező faékből álltak (56. ábra). Ezzel az egyszerű eszközzel csak feltörni lehetett a földet, hogy az eső a talajt átitassa, a vetőmag pedig beleivódjon a meglazított földbe. Az ekét legtöbbször egy vagy két ökör húzta, de néha szamarakat is befogtak (57. ábra). Egy egyiptomi ábrázolás bemutatja, hogy milyen fáradtságos volt ez a munka ember és állat számára egyaránt (58. ábra). A szántó felsőtestének teljes súlyával ránehezedett a két ekeszarvra, mire az – az emelőhatás következtében – a jármot az ökrök fejével együtt magasra emelte.

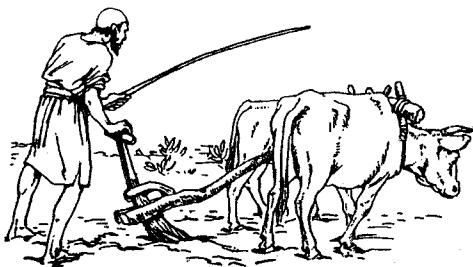
56. ábra: Két állattal vontatott faeke rekonstrukciója.

A sorrendet, hogy először szántanak, és csak azután vetnek, nem mindig tartották be.

Az is előfordult, hogy először vetettek, és csak ezután lazították fel a talajt az ekével (vö. Mk 4,3–9). A vetés és az aratás között aggodó várakozással telt az idő. Az eső elmaradása, (Mtörv 11,17), mindenféle gabonabetegségek (Mtörv 28,22), vagy egy sáskajárás (Ám 7,1–3) elpusztíthatták az érlelődő gabonát. Így értjük meg, hogy a szerencsés aratás közmondásos örvendezés és ünnepi ujjongás ideje volt:

„Akik könnyek között vetnek, örömmel aratnak majd. Sírva mennek előre, míg a magot szórják, de ujjongva jönnek visszafelé, és összegyűjtik kévéiket” (Zsol 126, 5k). Az aratást az árpával kezdték: a Jordán völgyében április elején, a parti síkságon 8–10 nappal később, a hegyekben április végén vágták le a gabonát. A búza aratása jó két héttel később következett. A gabonaaratáshoz ismét mozgósítottak minden felnőttest és gyermeket (59. ábra). A gabona igen magasra nőtt. Az aratók fagofantnyúban végződő kis fém-sarlóikkal csak a kalászokat vágták csokorba, így alig kellett hajladozniuk.

57. ábra: Ökrösfogattal és faekével szántó paraszt.

58. ábra: Az egyiptomi ábrázolás mutatja, milyen fáradtságos volt az ember és az állat munkája

A szárat állva hagyták, és állatokkal, kiváltképp szamarakkal lelegeltették. Ha szikra hullott rá, a tűz egy pillanat alatt felemésztette (vö. Iz 5,24). A termést nagy kosarakban azonnal a szérűhöz vitték. Ezek a munkák is meglehetősen kimerítőek voltak, mert igen forró évszakra estek. A nincstelének meg volt engedve, hogy az aratáskor a tarlóra hulló kalászokat saját használatukra felszedjék. Az ilyen kalászszedő nő kedvelt figura volt; Rút könyvében egy egész elbeszélés főszereplőjeként szerepel. Ez azért nem mindig ilyen barátságosan történt. Ezt mutatja a két, az 59. ábrán szereplő kalászszedő nő, akik hajba kaptak és közben elejtették kalászaikat.

Szérűként egy sziklalap, vagy egy egyszerűen ledöngölt kő és fű nélküli hely szolgált. A szérű lehetőleg egy szellős dombon, a termőföld közelében, de a városon kívül felelt. Négy ökröt járatnak a sorban és rend-

ben elterített kalászon. Az ökrök végigtapostak rajtuk, így a szemek kihullottak a pelyvából.

Izraelben ismerték az ökrök vontatta cséplőtáblát is (az alsó oldalán kemény, hegyes kövekkel, vö. a 60. és 61. ábrát). Mindkét cséplési mód manapság is használatos.

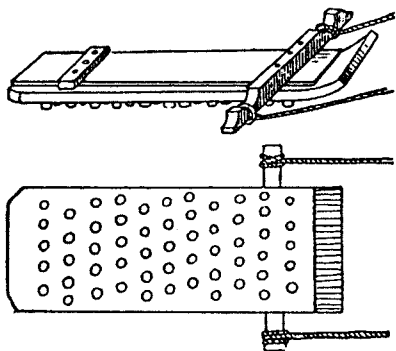
A kicséplelt gabonát enyhe szélben hosszú favillákkal és lapátokkal forgatták, hogy a könnyű pelyva elváljon a nehéz gabonaszemektől (61. ábra). A szálló pelyva a Bibliában csaknem mindig jelképes értelemben fordul elő. A tömeg úgy menekül, mint a pelyva (Zsolt 83,14); a gonosz ember úgy múlik el, mint a pelyva (Zsol 1,4). A pelyvát a búzától elválasztó szórolapátolás az ítélkezés képeként szerepel a Szentírásban (Mt 3,12).

59. ábra: Az aratók fém-sarlóikkal csak a kalászokat vágják csokorba. A szalmát lábon hagyták, és az állatokkal, kivált szamarakkal lelegeltették. Ha egy szikra hullt rá, a tűz egy pillanat alatt felemésztette. Ez az ábrázolás egy egyiptomi jegyzékben található (a két rajz az a-b vonalnál illesztendő össze).

A durva szecskát az állatok részére alomként, a kemencébe fűtőanyagként, vagy a tetőn vagy a házak falán a vályogvakolathoz kötőanyagként is használták. A finom szecskát (pelyva) fontosabb volt.

60. ábra: Cséplőszán oldal - és alulnézetből. A cséplőtábla alul hegyes, kemény kövekkel van kirakva.

61. ábra: A cséplés, lapátolás és rostálás a szabad ég alatt történt. Egy ember a cséplőszánon állt, és az ökröket hajította. A gabonát egy favillával a levegőbe dobták, hogy a pelyva és a szemek elváljanak egymástól.

Néha vetési búkkával keverve javarészt állatokat etettek vele, de téglá- vagy más agyagtermékek, például gabonátárolók, főzőtűzhelyek és sütőkemencék kötőanyagként is használták. A szérún őrizték a legértékesebbet: a gabonaszem halmazokat. Eből kellett leadni a törvényes tizedet és a papoknak járó részt. Egy jó aratás hosszú évekre biztosította a megélhetést.

Az utolsó munkafolyamat a szérún a rostálás volt; a szemeket így tisztították meg. A többszöri lapátolással sem eltávolítható idegen anyagot ki kellett rostálni. A munkát guggolva vagy állva végezték, de még a kétszeri rostálás sem adott tökéletes eredményt. A termést még a szérún le kellett mérni, mert le kellett adni a tizedet.

Az őrlést legtöbbször az asszonyok végezték, akik kézimalmot használtak (27. ábra).

Az olajfaszüret

Az ókorban a búza mellett az olajfák jelentették Palesztina természetes gazdagságát. A lapályos területeken növekvő mindig zöld olajfák jól tűrik a hosszabb, száraz időszakokat. Törzsük szürkés, levelük alsó fele fehéres. Bár az olajfa csak minden második évben terem, a gazda úgy rendezheti a dolgot, hogy esztendőként a fák egy része gyümölcsöt hozzon.

Az olajfák Palesztinát május közepén virágoznak. Szeptemberre beérnek az olajbogyók. A szüret október elején történik (a szőlőszüret után). Az olajbogyókat botokkal verték le az ágakról (Mtörv 24,20; Iz 24,13), és kosarakba gyűjtötték. Az olajtartalom több, min 30%-ot tett ki.

Halászat a Genezáreti-tavon

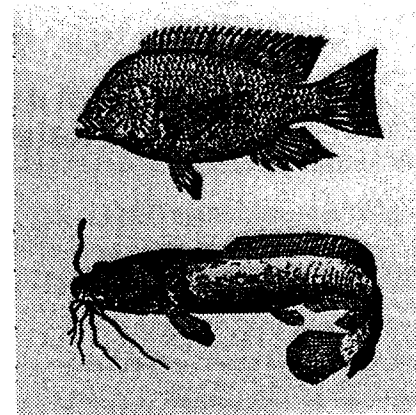
Az ókori Izraelben sohasem szűkölködtek halban. Fölöttébb gazdag halállománnyal rendelkezett Palesztina kevés számú folyója, a Földközi-tengerbe ömlő Nahr el-Andsa, a Krokodil-folyó, a Kison-patak, valamint a Jordán és az abba ömlő két keleti folyó, a Jabbok és a Jarmuk. A legtöbb hal a Genezáreti-tóban él.¹⁰

A keletről Kursinál a tóba futó völgy neve „Wadi Szamak” (a halat arabul esz-Szamaknak mondják), valamint számos régi és új part menti helység neve, mint a Szamak tó déli végénél, a Jézus idejében Tariheának (sózott hal) nevezett régi Magdala és Betsaida (=halászházak) bizonyítják a gazdag halállományt a régi és az újabb időkben. A napjainkban a tóban élő legtöbb halfajta már Jézus idejében is ismeretes volt. Körülbelül huszonöt különböző faj létezik. A Talmud szerint Betsaidában 300-féle halat ismernek.

A tó legfontosabb fajtái a Cromidák, a Cyprinidák és a Siluridák. A Cromidák közül a legismertebb az ún. Péter-hal (chromis Simonis). A nőstény a petéket a tó iszapjába rakja le, a hím pedig azonnal megtermékenyíti azokat. A hím állat az ivadékot a torkába veszi, amely a fiatalok növekedésével dagadni kezd (62. ábra). A Péter-hal mellett a pikkelytelen, kígyószerű macskahal (Clarias lazera) is megtalálható. Ez onnan kapta a nevét, hogy kifogásakor néha úgy nyávog, akár egy macska. Azokhoz a halakhoz tartozik, amelyeket a zsidóknak nem szabad megenniük. „De mindazokat, amelyeknek nincs uszonyuk és pikkelyük, tartások tisztátalanak” (Lev 11,10).

A halbőség sok embert vonzott, akik részben halászatból, részben a hallal való keres-

kedelemből éltek. A Genezáreti-tó nyugati oldalán négy város helyezkedett el egymáshoz közel: Kafarnaum, Ginnoszar, Magdala és Tiberiasz. E városok lakói főleg halászatból éltek. A meleg éghajlat miatt a kifogott halakat csak igen rövid ideig lehetett eltartani. Haefeli megfigyelt egy fiút Magdalában, aki a kifogott halakat egy kopolyúikon áthúzott zsinórra felfűzve az övére erősítette, és a vízben maga mögött húzta, hogy lehetőleg sokáig életben tartsa őket.¹¹

62. ábra: Genezáreti-tavi halak. Fent: az ún. „Szent Péter-hal”. A hátuszonyán kemény tüskék vannak. Ennél a halnál a hím a megtermékenyített petesejteket a torkában őrzi, amíg az utód kikel. Alul látható a pikkelytelen macskahal.

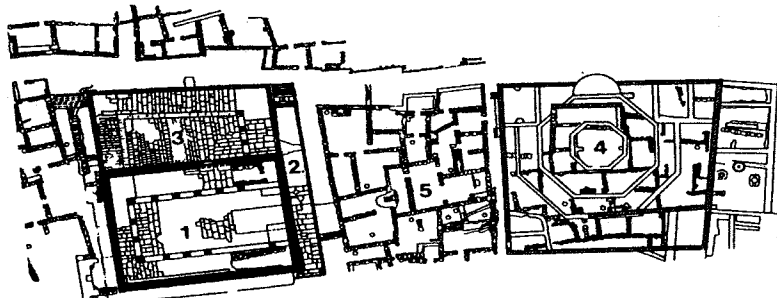
Ezért a halak csak a parti helyek közelében voltak kaphatóak. Szállításához kibelezték, megszáritották, majd száritott halként adták el őket. Magdala görög helységneve, a Tarihea „beszózott halakat” jelent. Ez arra utal, hogy itt tartósítás végett halakat sóztak be. A száritott vagy pácolt halak élelmiszerként jelentős szerepet játszottak. A hal olcsó volt, a gabonánál is olcsóbb, ezért az alacsony néprétegek számára a fő élelmiszert jelentette. Strabon, görög földrajztudós (elhúnyt Kr. u. 20 körül Rómában) földrajzi leírásában megjegyzi: „A Tarihea tavából kifogott hal, amelyet ott helyben saját gyáraikban dolgoznak fel és sóznak be, kitűnő tápláléknak bizonyul”.¹²

Jézus a kafarnaumi halászköknél

Kafarnaum és jelentősége

Időszámításunk kezdetén Kafarnaum élénk forgalmú mezővároska.¹ A szíriai Damaszkusból a Földközi-tengerhez és a tengerparton az Egyiptomba vezető út mentén fekszik (21. ábra). Egyúttal Heródes Antipaszának (Galílea és Perea uralkodója Kr.e. 4-től Kr.u. 39-ig) és testvérének, Fülöpnek (a Genezáreti-tótól északra elhelyezkedő terület uralkodója Kr.e. 4-től Kr.u. 34-ig) az országai közötti határállomás, mivel közel fekszik a Jordánhoz, amely határfolyó volt. Antipasz nevében vámosok ellenőrizték itt az áruforgalmat. A Mk 2,13–15 szerint Jézus e helyen szólította fel Lévit, a vámtisztviselőt, hogy kövesse őt, és utána ünnepi lakomát tartott vele és a többi várossal. Továbbá Kafarnaumban római katonai őrség állomásozott egy nem zsidó százados parancsnoksága alatt (Mt 8,5–13). Stratégiai szempontból azonban Kafarnaumnak csekély volt a jelentősége.

63. ábra: Kafarnaum városa Jézus idejében a zsinagógától délkeletre terjedt a Genezáreti-tó partjáiig. Csak a IV. század után növekedett meg jelentősen a város. 1. zsinagóga, 2. terasz, 3. három oldalról oszlopcsarnokkal körülvett iskola, 4. az ún. Péter-ház, nyolcszögletű templommal (Kr.u. V. században épült), 5. lakóházak (Kr.e. II. sz. - Kr. u. IV. sz. között épültek).

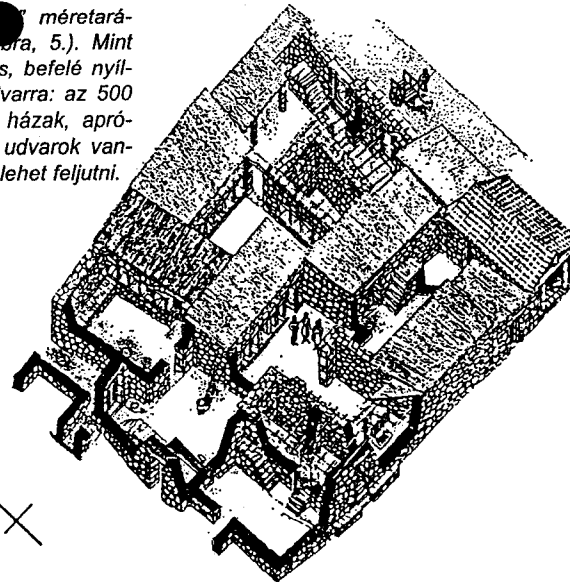
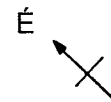

A városnak nem volt semmilyen természetes védettsége, ezért a zsidó háború idején (Kr.u. 66–73) nem vett részt a rómaiak elleni harcokban. Ezért maradtak fenn az épületei évszázadokon keresztül szinte érintetlenül.

Kafarnaum galileai helység, amelyre ugyan jobban hatott a görög kultúra befolyása, mint Názáretre, de ennek ellenére zsidó jellege világosan megőrződött. A szomszédos, jelentősen hellenizált várostól, Juliasztól (Betsaida) eltérően a zsinagóga épülete uralta a helységet, és az evangéliumok beszámolóit szerint a zsidó vallásos élet nagyon intenzív volt. A régi város a zsinagógától délre a tó partjáiig nyúlt el (63. ábra). Ezzel szemben a zsinagógától keletre (III/IV. házcsoport) és északra (V. házcsoport) lévő épületeket többségében a Kr. u. IV. században emelték. A sok beteg, béna és nyomorék jelenlétét (vö. Mk 1,32–34) a meleg, gyógyító erejű Tabgha forrás (3 km-re délre) magyarázza.

Valószínűleg mindezek szerepet játszottak abban, hogy Jézus Kafarnaumot választotta galileai missziós tevékenységének központjává (vö. Mk 1,35–39-t a 2,1-gyel). Voltaképpen Jézusnak ez a döntése tette a helység történelmi jelentőségűvé.

64. ábra: A „II. lakószintes” méretarányos nézete (vö. 63. ábra, 5.). Mint ahogyan Keleten szokás, befelé nyílnak a helyiségek az udvarra: az 500 m²-es alapterületen kis házak, aprómarhák helyei és szűk udvarok vannak. A tetőre lépcsőkön lehet feljutni.

Márk beszéli el Jézusnak Kafarnaumban töltött első napján végzett üdvösséghezó tevékenységét; az egész napot hithirdetéssel, gyógyítással és imádsággal töltötte (Mk 1,21–38). Máté szerint Jézus Kafarnaumban hirdette meg először nagy programját: „Térjetelek meg, ... mert közel van Isten országa” (4,17). Legbensőbb tanítványai közül többen Kafarnaumból (Péter, András, Levi) vagy annak közvetlen környékéről (Jakab és János) származnak. Valószínűleg Jézus egy kafarnaumi házban szállt meg (Mt 4,13). Nincs még egy olyan hely, amely Jézus csodáinak, bámulatot keltő beszédeinek, irgalmas tetteinek, a tanítványokat oktató beszédeinek vagy egyszerűen Jézus jelenlétének oly gyakori színhelye lenne, mint Kafarnaum. Ezért nevezték Kafarnaumot az „ő városának” (Mt 17,25), és ezért jellemző, hogy János az élet kenyeréről szóló nagy jézusi beszéd színhelyeként a kafarnaumi zsinagógát jelöli meg (Jn 6).

Jézus felajánlotta Kafarnaum városának a mindent felülmúló üdvösséget. A lakók azonban Isten meghívását nem fogadták el. Így Jézus végül hitelenségük miatt kénytelen volt kimondani a városra az ősi fenyegetést: „És Te Kafarnaum! Vajon az égig emelkedel? A pokolba süllyedsz!” (Mt 11,23).

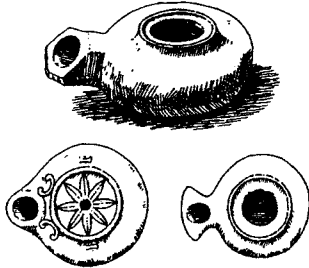
A kafarnaumi házcsoportok

A legújabb ásatások alapján ma abban a helyzetben vagyunk, hogy képet alkothatunk Kafarnaum régi városáról (63. ábra).² A zsinagóga épületétől délre fekszik a lakóterület. Itt annak a városnak a földjén találjuk magunkat, ahol Jézus járt-kelt. Faragatlan, a vidék dombjain szétszórva heverő vulkanikus bazaltkövekből összerakott falakat látunk, amelyeket habarcs nélkül, csak homokkal és földdel tapasztottak össze. A régészeknek feltűnt, hogy ezt a lakóterületet mind a négy oldalán utca határolja. Az utcáról öt bejárat vezet a belső területre. A megmaradt küszöbök bizonyítják, hogy ott ajtók álltak.

A 64. ábra az ősi Kafarnaum városának egy részletét mutatja. Látunk udvarokkal körülvett több lakóházat. Ezek az udvarok a mindennapi élet központjai voltak. Tűzhelyekkel, malomkövekkel és a lapos tetőre felvezető lépcsőkkel látták el őket. Patriarchális módon több család lakott együtt, és közösen használták az udvart és a bejáratot.

A lakóházak falai faragatlan bazaltkövekből készültek. Hosszú ideig (Kr. u. IV. századig) csak agyagot és kavicsot használtak a kövek összekötéséhez. Ebből adódott, hogy a falak nem bírták el a második emeletet. A lapos tetőt az udvarról lépcsőn lehetett elérni. A megmaradt lépcsők alapján úgy látszik, hogy a szobák alig 3 m magasak voltak.

Amint az ásatások mutatják, a házak belseje nagyon szerény volt, és többnyire csak egyetlen helyiségből állt.

65. ábra: Olajmécses. A szájon van egy lyuk a kanóc számára. A közepén lévő nyílás égéskor is lehetővé teszi az olaj utántöltését. A két alsó lámpa felülnézetből van ábrázolva, a jobb oldali Nagy Heródes korából, a bal oldali a római időkből való.

66. ábra: Balra: Állvány mécsessel. Jobbra: Egy újbabiloni pecsét: imádkozó ember áll egy magas állványon égő mécses előtt.

Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy Kafarnaumban egyes házak, az egyszerű házakkal ellentétben, bazaltkövekből kialakított ablakos homlokzattal rendelkeztek, így a belsejük aránylag világos volt. Sok háznak azonban csak egy kis ablaka volt. Mihelyt kint sötétedni kezdett, mécses kellett gyújtani. A mécses egyszerű agyagcsésze volt. A

65. ábra különböző mécseseket ábrázol. Jézus korában a Római Birodalomban mindennél ilyen mécsesek voltak használatban. Egy ilyen mécses körülbelül 10–13 cm hosszú és 3 cm magas volt. Szájukon a kanóc számára szolgáló lyuk volt, a többi nyílás az olaj utántöltését szolgálta. A kanócok lenből vagy rongyból készültek. Olajbogyóolajat vagy állati zsiradékot, később zöldségből vagy magokból sajtolt olajat használták. Alig 1 dl olaj kb. 6 órára volt elegendő. Izraelben létezett egy szólás, miszerint „Egy szorgalmas háziasszonynak a mécsese nem alszik ki.” (Péld 31,18). Ez azt jelentette, hogy a háziasszony olyan figyelmes volt, hogy mindig idejében észrevette, amikor az olajat utána kellett tölteni. Ha azonban mégis megesett, hogy a láng kialudt, akkor a szomszédasszony mécseséből hozott tüzet.

A házban a mécseseket gyakran állványra helyezték (66. ábra). Erre emlékeztet Jézus szava: „Ha világot gyűjtanak, nem rejtik véka alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban” (Mt 5,15).

Az elveszett drachmáról szóló példabeszédében is az olajmécsesről szól. Hallgassuk meg először a szöveget!

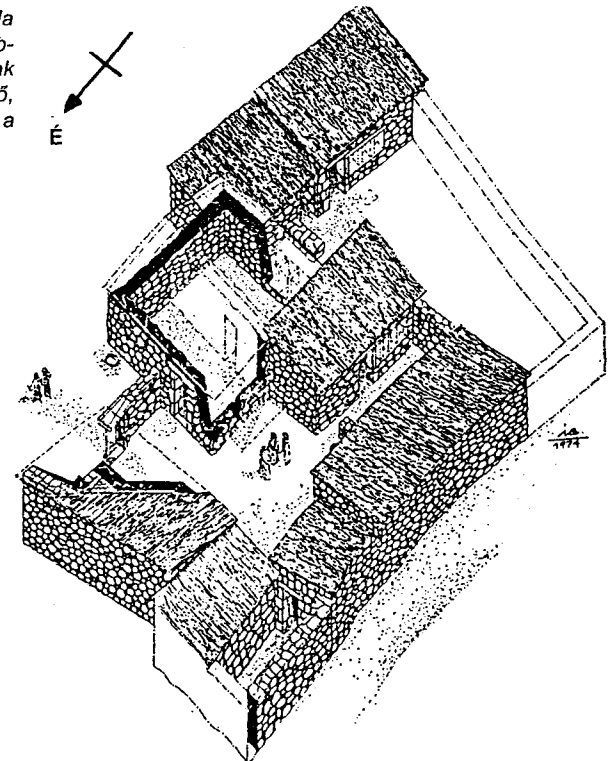
„Ha egy asszonynak van tíz drachmája, és egyet elveszít, nem gyűjt-e világot, nem seprí-e ki a házat, nem keresi-e gondosan, amíg meg nem találja? És ha megtalálja, összehívja barátjait meg a szomszédasszonyokat: »Örüljete ti is – mondja – mert megtaláltam elvesztett drachmámat.«” (Lk 15,8-10).

Jézusnak ebben a példabeszédében egy szegény asszonyról van szó, aki egyszerű házban lakik. Egyetlen vagyona 10 drachma (a drachma görög pénzegység, egy drachma egy napi munkabérek felel meg), ami nagyon nyomorúságos vagyon. Az asszony nem azért gyűjt mécses, mert éjszaka van, hanem mert a szegényes házba az alacsony ajtó csak kevés fényt enged be. Pálmaággal söpri fel a házat, hogy így a pénz a kőpadlón megörrenjen. Megértjük ennek a szegény asszonynak az örömét, amint az olajmécses bágyadt fényében hirtelen megtalálja a pénzt. Érthető, hogy rögtön az utcára siet, és megosztja örömét szomszédasszonyaival.

Amint már említettük, a tetőről lépcsővel volt elérhető (vö. 64. ábra). A ház falaira 70–100 cm távolságban többnyire fatörzseket vagy gerendákat helyeztek. Erre illesztett fadarabokból, rőzséből és agyagból, valamint vízzel és mésszel péppé összekevert szecskából készült, haránt elhelyezésű rétegeket fektettek. A legfelső réteg az időjárási hatások miatt tömörítőanyagok felhordásával és hengereléssel gyakori gondozást igényelt. A téli esőzések után a tetőt ki kellett javítani, hogy az esővíz ne szivároгjon be a lakásba (Péld 19,13; 27,15).

A közel-keleti emberek életének nagy része a tetőn zajlott le. Az asszonyok ott teregették a szárításhoz a lent (Józs 2,6), ott töltötték az esti enyhülés idejét, nyáron gyakran a tetőn aludtak (1 Sám 9,25), és a házimunkákat is ott végezték. A tetőről jól meg lehetett figyelni, ami az utcán, a saját vagy a szomszédos udvarban történt (Iz 22,1; Bir 16,27; 2 Sám 11,2). Ami öröm és bánat érte

67. ábra: A másik házcsoport („Insula Sacra”) méretarányos képe (vö. 63. ábra, 4.). A képen látható, hogy a házak nagyon egyszerűek. Feltételezhető, hogy halászkéi voltak. Később ezen a helyen nyolcszögletű templom épült.

az embereket, azt a háztetőről kiáltozva köztölték a többiekkel.

Sok házban nyáron a tetőn egy nyílást hagytak, hogy a napon szárított gabonát és más készleteket lehozassák. Abban az evangéliumi történetben, amelyben a béna meggyógyításáról van szó, a következő érdekes szöveget olvashatjuk:

„Közben hoztak egy bénát, négyen cipelték. Mivel a tömegből nem tudták Jézus elé vinni, kibontották fölötte a tetőt, és a nyíláson át engedték le a hordágyat, amelyen a béna feküdt” (Mk 2,3-4).

Azt, hogy ezek az emberek a tetőre hogyan másztak fel, csak akkor értjük meg, ha ismerjük a házak akkori építési módját.

További magánházakat fedeztek fel Kafarnaumban az úgynevezett „II. házcsoporttól” délre (67. ábra). Az egyetlen különbség abban áll, hogy ezek sokkal szegényesebbek.

Mivel ezek a tóparthoz közelebb feküdtek, valószínűleg halászsokéi voltak. E házak egyikében horgot találtak. Nem nehéz a kis udvarok és tűzhelyek körül csoportosuló négyszögletes helyiségeket rekonstruálni. A halászsok élete kemény volt. Elképzelni is nehéz, hogy ilyen vékony tetővel fedett, szűk helyiségekben hogyan bírták elviselni az ottani vidék hőségét. A kafarnaumi ásatásokat végző régészek úgy sejtik, hogy Názáretnek e részében állt Péter háza is. Miután tudjuk, hogy Jézus Kafarnaumban élt, feltételezhetjük, hogy lakhelye alig különbözött ezektől az egyszerű háztól. Amikor Jézus példabeszédeket mondott, mindig ilyen szegényes életkörülményeket tartott szem előtt. Ez jut kifejezésre például a segítséget kérő barátról szóló példabeszédben is (Lk 11,5-8):

„Jézus így szólt: »Mondjuk, hogy valamilyeneknek van egy barátja, és az éjfélkor bekopog hozzá ezekkel a szavakkal: Barátom, adj kölcsön nekem három kenyeret, útról érkezett egy barátom, és nincs mit enni adnom neki. De az kiszól: Ne zavarj, az ajtó már be van zárva, én is, gyermekeim is már mellettem alszanak. Nem tudok felkelni és adni neked«.

A házigazda megjegyzéséből – „Ne zavarj, gyermekeim már mellettem alszanak” – arra lehet következtetni, hogy az egész család közös gyékényen, vagy ki-ki a saját köntösén hált. Az emberek nem aludtak magányosan. Ha egy gyermek rosszat álmódott, anyja mindig kéznél volt. A gyermek a családban élete első percétől biztonságban érezhette magát, és megkapta azt a meleget, amely harmonikus fejlődésének előfeltétele volt.

Hálásnak kell lennünk a régészeknek, hogy érdekes felfedezéseikkel sok mindent szemléletesebbé és érthetőbbé tesznek a Szentírásban. Ki sejtette volna korábban, hogy Jézus Kafarnaumban ilyen szegényes körülmények között töltötte életét?

A zsinagóga

Kafarnaum középületeihez tartozott egy árnádas (Mt 2,13–17), egy kaszárnya, mintegy száz római katona számára (Lk 7,1–10) és egy zsinagóga.³ A hellenisztikus városok-

ra jellemző építmények: fürdőket, oszlopcsarnokokat, színházakat és stadionokat a régészek nem találtak. Ez is bizonyítja, hogy Kafarnaum zsidó település volt. Mithogy a város a vidék fekete bazaltjából épült, látványa kevésbé volt vonzó, és komor benyomást tett.

A mai, ismét felépített zsinagóga egy mesterségesen létrehozott magaslaton áll, amely az egész várost uralja. E tekintetben a zsidó előírást követi, amely szerint a zsinagógának „a város legmagasabb pontján” kell emelkednie. A palesztinai zsinagógákat valóban előszeretettel építették magaslatokra, de ezt a nagyvárosokban és főként a pogányok között szétszóródottan élő zsidó közösségek esetében bizony ritkán lehetett megvalósítani. A Kr. u. III. században egy Babilóniában élő zsidó tudós visszatér erre kérdésre, és így ír: „Minden város pusztulással végzi, amelynek háztetői magasabbak, mint a zsinagógáé”.

A Kr. u. IV/V. században épült kafarnaumi zsinagóga

Az utóbbi évek ásatásai azt mutatják, hogy a ma is álló kafarnaumi zsinagógát a IV. század végén vagy az V. század elején építették.⁴

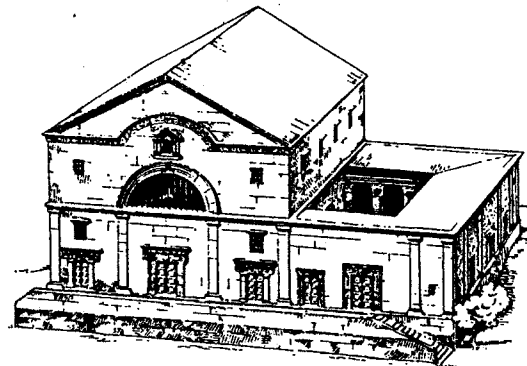
Az alapokból egy kétrészes építmény ismerhető fel, amely nyugaton egy háromhajós imatermet (a szoros értelemben vett zsinagógát) és keleten egy trapéz formájú udvart (az oktatóházat) foglalja magába (69. ábra).⁵

Az újabb feltárások arra mutatnak, hogy az építmény egy régebbi épület alapjaira épült. Ehhez a régebbi épülethez azonban nem tartozott oktatóház. A 69. és 70. ábrán az aszszonyok tartózkodási helyeül szolgáló első emeleti helyiség látható, de a legújabb ásatások szerint az alap túl gyengének látszik ahhoz, hogy emeletet is hordozzon. A keleti, oszlopcsarnokos udvart (az oktatóházat) valószínűleg főként nyáron használták istentiszteleti gyülekezet és iskola céljaira. Jézus ugyan nem láthatta ezt a később épült zsinagógát, mégis az épület sokat mond nekünk egy galileai zsinagóga szelleméről. A fedetlen, Jeruzsálem felé tájolt homlokzatot három kapu tagolja.

68. ábra: Az ún. „Mózes széke” a chorazini zsinagógából (fekete bazalt).

Az épületen belül, a középső, bezárt kapu előtt nagy valószínűséggel egy építészetileg kialakított emelvény állt (vö. 70. ábra), amely mögött egy tárolóhelyen a tóratekerceket őrizték. Fennmaradtak az emelvényt szegélyező két őrző oroszlánszobor töredékei. A falak mentén lépcsőszerű ülőpadok futnak körbe, egy különösen kiemelkedő ülőhellyel, amely a zsinagóga előljárója vagy az írástudók számára (vö. Mt 23,6; 68. ábra) szolgált.

69. ábra: A Kr. u. IV-V. században épült kafarnaumi zsinagóga rekonstruált külső képe.

70. ábra: A zsinagóga rekonstruált belső képe. Balra látható a három oldalról oszlopcsarnokkal körülvett oktatóház. Jobbra a zsinagóga belsejében középen áll az emelvény a Tóra-szekrényrel.

Az épület a város teréről két lépcsőn és egy talpazaton keresztül közelíthető meg. Magasságával és tömörségével uralja az alacsony, gyengén épült, lapos tetejű lakóházakat, és arra utal, hogy az istentisztelet és a Tóra-tanulás a zsidó közösség leglényesebb tevékenysége volt.

A kafarnaumi zsinagóga olyan építészeti műve, akik római építőmesterektől tanultak. Ezért zsidó építészeti elemek mellett igen sok görög és római elemet is mutat.

Az ásatási tér, ahol a zsinagógában talált töredékeket ki is állították, egyedülálló lehetőséget kínál, hogy egy zsidó zsinagóga belső díszítését közelről is megismerhessük. A zsidó istentiszteleti tárgyakat ábrázoló domborművek között található két Tóra-szekrény (a bibliai kéziratok őrzési helye)- ábrázolás. A 71. ábrán láthatjuk a kétajtós oromzatos szekrényét ábrázoló domborművet. A zsinagógát az élet, sőt az élet növekedése helyének tekintették. Ez mutatkozik meg a zsinagóga ablak- és ajtógerendáinak frizein és oromzatán látható jelképes ábrázolásokban.

Látunk faragott pálmákat, mellette többször két datolyabokrot (72. ábra), valamint pálmá-ágakat; mindezek az ábrázolások az ókori Közel-Kelet ősi életfája elképzeléseihez kapcsolódnak. Látunk szőlőfűrtöket, szőlővesszőket, boroskancsókat (72. ábra); ezek eredetileg az egészség, a mámor és a termékenység jelképei voltak. A régi bibliai elbeszélések (vö. Szám. 13,1–24), a próféták hasonlatai és felszólításai (Oz 10.,1; Iz 5,1–7) a pálmát, a bort és gránátalmát a Jahve által ajándékozott termékeny ország és termékeny nép jelképeként használták.

Ha ezek az életerőnek, az élet növekedésének, az ország és a nép termékenységének, mi több, a sírbarlangok és szarkofágok sok ábrázolása által sugallt halhatatlanságnak a jelképei a zsinagógában ily nagy számban jelennek meg, akkor maga a zsinagóga is ilyen jelentést kap. A zsinagóga, mint a törvénytekerceket őrző, a törvényt hirdető és tanító hely életet ad, biztosítja az ivadékot és az ország birtoklását, és végül elérhetővé teszi a halhatatlanságot. A kafarnaumi zsinagóga épülete a Mózes ötödik könyvében gyakran ismételt, figyelmező tanítás köbéli kifejezése: Ameddig Izrael népe megtartja a törvényt, élni fog és fennmarad, különben „biztosan elpusztul” (MTörv 8,19). Ezeket tudván hirtelen milyen meglepően újnak hangzanak számunkra Jézus szavai, aki János szerint a kafarnaumi zsinagógában így szól:

71. ábra: A kafarnaumi zsinagóga töredékén egy Tóra-szekrény található: oromzatos, kettős ajtóval megosztott szekrényke.

72. ábra: A zsinagóga töredékein különböző zsidó szimbólumok vannak. Bal oldalt: szőlő, korszó, in-da, mellette pálma két datolyabokorral.

„Én vagyok az élet gyere. Aki hozzám jön, többé nem éhezik, és aki bennem hisz, nem szomjazik soha... aki eszi az én testemet és issza az én véreimet, annak örök élete van” (Jn 6,35. 54a). János evangéliumának fejezeteiben Jézus következő szavait találjuk: „Én vagyok a szőlőtő” (Jn 15,1) és „Én vagyok a világ világossága” (Jn 8,12). János evangéliuma minden életadó jelképet Jézus személyére vonatkoztat. Jézus saját üdvözítő erejében egyesíti a jeruzsálemi templom és a zsidó zsinagóga egész valóságát.

A zsinagóga, amelyben Jézus prédikált

Sajnos nem tudjuk a régebbi, Jézus korabeli zsinagógát minden részletében elképzelni. A később épült zsinagóga alatt folyó, éveken át tartó ásátások alapján azonban a régebbi zsinagógát bizonyos mértékig rekonstruálhatjuk.⁶ Mint a cserép- és éremleletek mutatják, az épületet valamikor időszámításunk kezdete körül, a Kr. e. I-II. századból származó házak alapjain emelték. A mai épülettől eltérően nem mészkőből készült, hanem azonos nagyságú, téglalakúra faragott bazalt kövekből.

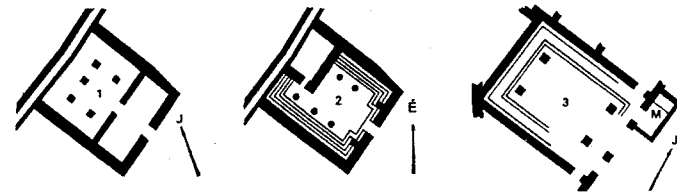
A falak kb. 1,2 m vastagok, még a később ráépült zsinagóga falainál is vastagabbak. Bár az új zsinagóga istentiszleteti helyisége a régebbi zsinagóga alapjaira épült, az új zsinagóga falai kissé délkeletre állnak, úgyhogy a délnyugati sarkon a régebbi bazaltfal kerekén 30 cm-re kiáll az új falak alól. Ennek a kissé eltolt építkezésnek valószínűleg az volt az oka, hogy az új zsinagógát még pontosabban Jeruzsálem felé akarták tájolni.

Az időszámításunk kezdete körül emelt bazaltépítmény éppúgy, mint a későbbi mészkő-épület, két oszlopsorral három hajóra tagolódott. A megtalált hordozófalak mutatják, hogy a régebbi építmény is háromhajós volt. (74. ábra).

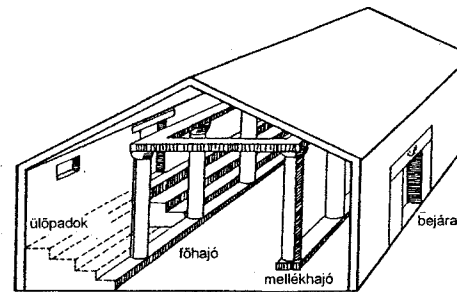
Ez a régebbi zsinagóga tehát a jeruzsálemi templom lerombolása előtti időkből származó más feltárt zsinagógák rajzával azonos módon épült. Ilyeneket tártak fel Maszadában, Gamlában (Golan), a Herodeionban és Magdalában, Mária Magdolna szülőhelyén (Mt 27,56). A legrégebbi régészeti leletek a maszadai heródesi erődítmé-

nyekben és a Herodeionban, voltak, de ilyen a Gamlában lévő zsinagóga is. Ez utóbbit csak az 1967-es hatnapos háború után fedezték fel.

Míg a maszadai és a herodeioni zsinagóga belső díszítése aránylag egyszerű, addig a gamlai épület jó bepillantást enged ennek az istentiszleteti helynek alakjába (75. ábra).⁷ A teljes épület 19,4x15,4 m nagyságú. Az épületen belül egy belső teret (13,4 x 9,3 m) négy oszlopsor vesz körül. Így mind a négy oldalon egy magasabban fekvő körfolyosó alakult ki, amely kő lépcsőfokokkal kapcsolódik a belső területhez.

73. ábra: A maszadai zsinagóga és a Herodeion zsinagógája. 1. A maszadai zsinagóga eredeti formájának alaprajza. 2. A zsinagóga későbbi formájának alaprajza. A zelóták ugyanis a Kr. u. I. században azzal, hogy kőpadokat építettek a falak mentén, változtattak a zsinagógán. 3. A Herodeion zsinagógájának tervrajza. M: Mikvenek nevezett rituális fürdőhelyiség; É: az északi irányt mutatja; J: Jeruzsálem irányát mutatja. A fenti rajzból látszik, hogy e két zsinagógát nem Jeruzsálem felé tájolták.

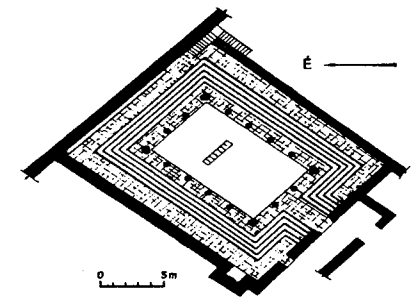

74. ábra: Jézus korabeli kafarnaumi zsinagóga rekonstrukciója.

A belső tér aljzatának nincs burkolata, tehát csak csupasz föld. Ezzel szemben a magasabban elhelyezett körfolyosó körburkolattal van borítva. Ez első pillantásra meglehetősen furcsa, mivel a belső tének kétségtelenül központi jelentősége volt, míg az oszlopok mögötti körfolyosó ehhez igazodott. Azonban hasonló példákat mutatnak más korabeli középületek és magánházak, ahol az épület legfontosabb részeinél ugyancsak döngött földpadlót találunk. Erre a földpadlóra gyékényeket és sző-

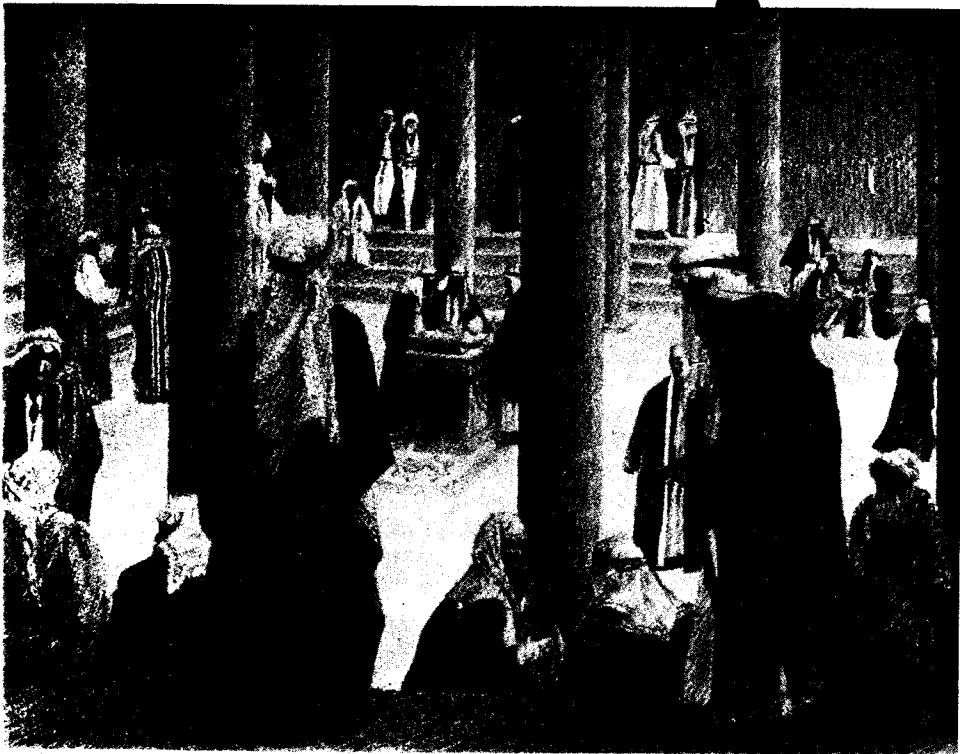
nyegeket helyeztek. Ez a gamlai zsinagógánál a következő felosztást eredményezte: A gyülekezet a kövezett területen, az oszlopocsamoktól körülvelt központi téren kívül tartózkodott, az épület középső terét pedig vidám színű szőnyegekkel borították.

Ebben a térben tartózkodtak a zsinagóga tisztviselői, a papok és a gyülekezet fontos tagjai. Szintén a középső téren állt egy állvány vagy emelvény, amelyre a Szentírás olvasásához a Tóra-tekerceket helyezték. A 76. ábra a lerombolt gamlai zsinagóga eredeti belsejét próbálja ábrázolni. A vázolt jelenet nem istentiszletet, hanem a Szentírás tanításáról egymással beszélgető csoportokat ábrázol.

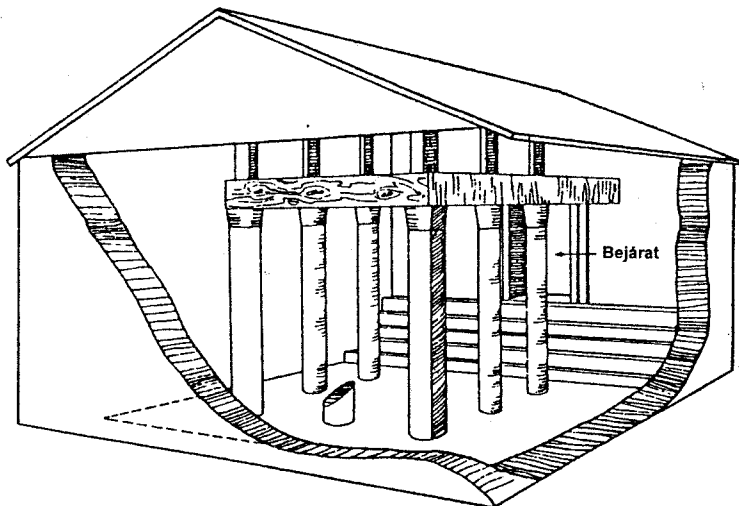
75. ábra: A gamlai zsinagóga alaprajza.

A férfiak felső öltözként egy nagy darab, durva fonállal szőtt szövetből készült köntöst hordanak. Ezt átvették a vállakon és nyílast hagytak rajta a karok számára. A köntöst nem szabadott zálogba adni, mert éjszaka takaróként használták (Kiv 22,25–26). Istentiszletet alatt a hívők az oszlopoktól ölelt téren kívül, a lépcsőkön tartózkodtak. A középső téren az előljárók és az igehirdetésből és imából álló istentiszletet végzők helyezkedtek el.

6. ábra: A gamlai zsinagóga belseje. Nem istentiszteletet, hanem a Szentírás tanításáról egy-
ással vitatkozó csoportokat ábrázol.

7. ábra:
magdalai zsinagóga rekonstrukciója.

A feltárt magdalai kis zsinagóga is hasonló elrendezést mutat. A templomlátogatók számára készült lépcsők a helyiség déli oldalán helyezkednek el (77. ábra).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Jézus korabeli zsinagógák (Maszada, Herodeion, Gamla, Magdala) két alapvető építési formával rendelkeztek (78. ábra): volt egy központi tér, amelyet ülőpadok vettek körül. Az ülőpadok a külső falak irányához igazodtak. Építészeti és szertartási szempontból az oszlopsorok a helyiség közepét képező teret vették körül. E téren állt a Tóra-tekerceket tartalmazó szekrényke, az ún. „láda” (1). Eredetileg bizonyára hordozható volt, a szombati ünnep kezdete előtt egy külön helyiségből vagy egy szomszédos magánházból hozták a zsinagógába. A belső tér közepén többnyire faemelvény állt, a Szentírás felolvasására szolgáló állvánnyal.

A tekintélyes vagy hivatalos személyiségek, az írástudók és a vének számára a Tóra-szekrény előtt egy magasított pódiumon (3) tiszteleti helyül félkörívben felállítva valószínűleg karfával és háttámlával ellátott karosszékek voltak. Ezek közül az egyiket „Mózes székének” nevezték (Mt 23,2). Míg mind a három szinoptikus evangélium utal az írástudók és farizeusok által megkívánt „főhelyre a zsinagógában” (Mk 12,39; Mt 23,6; Lk 11,43), addig csupán egyedül Máté említi „Mózes székét”.

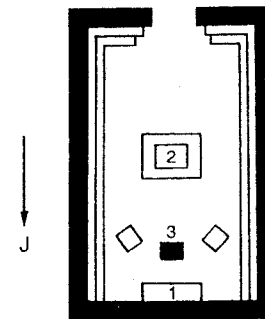
A chorazini zsinagóga egyik lelete szemlélteti (70. ábra), hogy milyen volt ez a főhely. A kafarnaumi zsinagóga alatti ásatások igazolják, hogy a Jézus korában ott álló épület hasonló módon volt megépítve (74. ábra), s valószínűleg két bejárata volt. A nyugati oldalról az ülőpadoknál lehetett belépni a zsinagógába. A kafarnaumi zsinagóga hasonlított ugyan a korabeli többi zsinagógához, de méreteiben valamennyit felülmúlta. A következő táblázat bizonyos áttekintést ad a Jézus korabeli zsinagógák arányairól.

Zsinagógák:	Szélesség:	Hosszúság:	Alapterület:
Magdala	7,3 m	8,1 m	59 m ²
Herodeion	12,3 m	16,7 m	205 m ²
Maszada	12,8 m	16,3 m	209 m ²

Gamla	15,4 m	19,4 m	299 m ²
Kafarnaum	18,5 m	24,2 m	448 m ²

(Kr. u. I.sz)

Ily módon némileg ismerjük azt a zsinagógát is, amelyben Jézus prédikált, és meggyógyított egy tisztátalan lélektől megszállt embert (Mk 1,21-28). Lukács evangéliumából tudjuk, hogy az a római százados építtette ezt a zsinagógát, akinek a szolgálója halálos beteg volt. Ezért jöttek a zsidó vének Jézushoz és buzgón kérték őt: „Megérdemli, hogy teljessé kérését. Szereti nemzetünket, a zsinagógát is ő építtette nekünk” (Lk 7,1-5).

78. ábra: A Jézus korabeli zsinagóga alaprajza
1. A Tóra-szekrény helye a Jeruzsálem felé tájolt falnál; 2. Faemelvény, amelyen a Szentírás felolvasásához a Tóra-tekerceket elhelyezésére szolgáló olvasópult állt; 3. A tekintélyes és hivatalos személyiségek számára fenntartott tiszteleti főhelyek, közöttük az ún. „Mózes széke”.

Zsinagógai istentisztelet Jézus idejében

Az újszövetségi Szentírás különböző helyei szólnak a zsinagógai istentiszteletről (Lk 4,16-30; ApCsel 13,5.14-43; 15-21).⁸ Ahhoz, hogy istentiszteletet tartsanak, legalább tíz istentisztelet végzésére alkalmas férfinek kellett jelen lennie. A zsinagóga előljárója örködött az istentisztelet szabályszerű lefolytatása fölött. A fő istentiszteleti napok a szombat és az ünnepnapok voltak, amelyeken reggel és délután istentiszteletre gyűltek össze. Piacnapokon – azaz hétfőn és csü-

törtökön – is tartottak a városokban istentiszteletet. Ezzel az űsidők óta ezeken a napokon a városba igyekvő parasztnak akartak lehetőséget biztosítani, hogy teljes istentiszteleten vegyenek részt.

A zsinagógai istentisztelet kizárólag igeliturgiából állt, amelyhez a jeruzsálemi templom liturgikus imádságaiból átvett néhány fontos elem is tartozott. Őt részt szokás megkülönböztetni: hitvallás, imádság, áldás, felolvasás és szentbeszéd.

1. A hitvallás. Az istentisztelet azzal kezdődött, hogy a zsinagóga felügyelője egy résztvevőt felszólított a hitvallás elmondására. A felszólított személy odament az emelvényhez, a gyülekezethez fordult, majd állva, könyv nélkül két dicsőítést mondott el. A gyülekezet mindkét alkalommal „Amennel” válaszolt.

Ezután az előimádkozó és a jelenlévők a „Halld Izrael” szavakkal kezdődő hitvallás (Mtörv 5,4–9; Mtörv 11,13–21; Szám 15,37–41) három részét mondták el.

2. A „Halld Izrael” követte a szoros értelemben vett imádság, a Tefila. Ez három dicsőítésből, két könyörgő és egy hálaímből állt. A Kr. u. II. századtól ez az imádság 18 részt foglal magában, ezért nevezik 18-as imának.

A Tefilat előimádkozóként a gyülekezet egyik tagja mondta. Az egyes imarészek rövidiek voltak, és az istentisztelet résztvevői „Amennel” erősítették meg azokat. Magasztalták a menny és föld Teremtőjét, az élőkről gondoskodó és a holtakat életre keltő Mindenhatót, a Szentet, akin kívül nincs Isten. Kérték őt, lakjon Sion hegyén, és ajándékozson békét népének. Köszönetet mondtak neki mindazért a jóért, amit Izraellel tett.

3. Az ima utolsó része előtt a Számok könyvéből (6,24–26) beiktatták az Ároni áldást. Ezt voltaképpen csak pap mondhatta el, de ha a gyülekezetben nem volt pap, elmondhatta egy előimádkozó is. Ennek az áldásnak a szövegét kötelező a szent héber nyelven mondani.

4. Az istentisztelet tanító része a Tóra felolvasásával kezdődött. Mózes öt könyvét ebből a célból 154 részre osztották, amelyet hároméves ciklusban szombatanként folytatólagosan olvastak fel. Az ünnep- és hétköz-

napok számára különböző olvasmányok voltak fenntartva. A Tóra felolvasását több héberül tudó, személy végezte. Minthogy a héber nyelv Jézus idejében már régóta nem számított népnyelvnek, a Biblia szövegét közvetlenül a felolvasása után egy képzett tolmács versenként arámi nyelvre fordította. A fordítást (targum) szabadon és írásos segédlet nélkül kellett végezni, ami alapos nyelvi és teológiai ismereteket követelt. Az utolsó felolvasó az egész felolvasást ezekkel a szavakkal fejezte be: „Áldott légy, Urunk mi Istenünk, a világ királya, aki nekünk az igazság Töráját adtad, és elültetted bennünk az örök életet. Áldott légy, Urunk, a Tóra adományozója!” A gyülekezet erre „Amennel” válaszolt.

A szombat délelőtti istentiszteleten időszámításunk kezdetén a Tóra olvasását közvetlenül a „Prófétákból” való felolvasás követte. Meghatározott szövegolvasási rend nem létezett, ezért bonthatta szét Jézus az Izajás próféta könyvét tartalmazó tekercest a názareti zsinagógában, és olvashatta szabadon Izajás 6,1–2-t (Lk 4,16–17).

5. Az istentisztelet szentbeszéddel zárult. Az istentiszteleten résztvevő minden felnőtt férfinak szabad volt szentbeszédet tartani, aki képesnek érezte magát erre. Gyakran ugyanaz az ember mondta a szentbeszédet, aki a Prófétákból felolvasott (vö. Lk 4,20 kk).

A beszélőtől megkövetelték, hogy rövid és épületes szavakkal magyarázza a szentírási olvasmányt, és annak követését a hallgatók lelkére kösse. A szentbeszédet mondó személy ülve beszélt és a népnyelvet használta.

Befejezésül a gyülekezet felállt, mialatt a szentírási tekercest a Tóra-szekrényhez visszavitték. Külön befejező szertartásról nincs tudomásunk.

A kafarnaumi halászkok

Kafarnaum időszámításunk kezdetén valószínűleg kb. 1000-2000 lakost számlált. Mint a szegényes házak romjai mutatják, főleg szegény halászkokról, kereskedőkről és kézművesekről lehetett szó. A helységben bizonyára sok halász lakott.

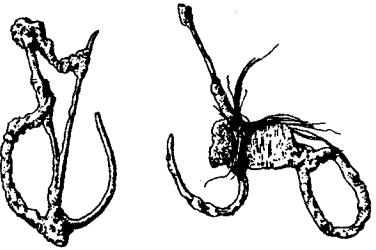
Jézus első tanítványai közül több itt lakó

halász meg is van nevezve: Simon - Péter, testvére András, Jakab és János.

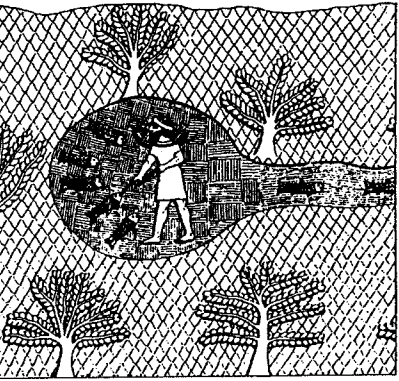
A munka a tavon kemény és veszélyes volt. A veszélyt a nyugatról, illetve északnyugatról lezúduló szelek okozták, amelyek a tó felületén néha ház magasságú hullámokat kavartak (Mk 4,37). Többnyire éjjel halásztak (Lk 5,5; Jn 21,3), de a siker egyáltalán nem volt biztos (Lk 5,5 Jn 21,3).

A különböző halfogási módok

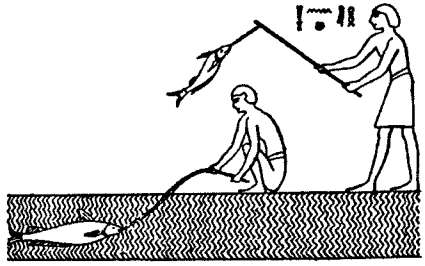
Időszámításunk kezdetén a Genezáreti-tavon különböző halfogási módokat alkalmaztak.⁹ A legegyszerűbb eszköz a horog volt (79. ábra). Horoggal többnyire a partról halásztak. Mt 17,27 szerint Péternek kellett dobnia a horgot a tóba, és az első ráakadó halat ki kellett húznia, hogy a szájában egy négydrachmást találjon. A horog egyszerűen csak egy zsinóron lóghatott (80. ábra).

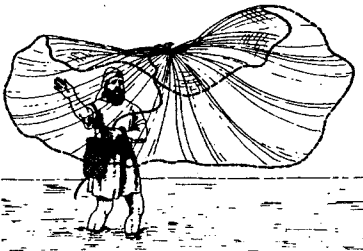
79. ábra: Horog. Egy Jézus korabeli ház udvarán találták.

80. ábra: Asszír halász zsinórral.

81. ábra: Halászat horoggal. Az egyiptomi ábrázoláson látható álló ember horgászbót fog. A guggoló halász csupán egy zsinórt tart a kezében.

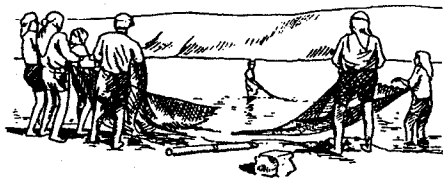
82. ábra: Hajítóháló. A halász a kerek hálót ügyes mozdulattal vetette ki a vízre.

De botra kötött zsinórral is halásztak (81. ábra). Ezenkívül ismerték a hajítóhálót (görögül *amfiblésztron*). A halász aki a bal karján tartotta a gondosan fellekért hálót, a csipőjéig felgyűrte a ruháját és feszülten kémlelte a parti vizekben úszkáló halakat. Ha meglátta őket, jobb kezével ügyes mozdulattal kivetette a hálót a vízre (82. ábra), ahol az a ráerősített súlyok miatt gyorsan a fenékre süllyedt. A közepére erősített zsinór segítségével a hálót össze lehetett húzni, és a benne lévő összes hallal partra lehetett vonszolni. Ez a módszer manapság már nem használatos a Genezáreti-tavon. A „hajítóháló” szó az evangéliumokban csak Mk 1,16-ban és Mt 4,18-ban fordul elő.

Költségesebb és ritkább volt a vontatóháló (görögül *szagéné*). A Máté 13,47-ban esik szó róla a mennyek országáról szóló példabeszédben. A vontatóháló 200 m hosszú és 5 m széles is lehetett. Kivetéséhez mindig két csónakra volt szükség. Kivetésre előkészítve az egyikben volt a háló, és a másikkól vetették ki. A vontatóháló két vége kb. 1,5 m

hosszú farudakra volt kötve, melyek kötéllal voltak ellátva. A háló felső szegélyéhez fadarabokat, az alsóhoz köveket erősítettek. Vízre való kivetése után a hálót a kötelekkel nagy ívben a parthoz húzták. A parton emberek ragadták meg a vontatóköteleket, és a szárazföldre húzták a hálót. A nem kívánt halakat és rákféléket rögtön visszadobták a tóba, a megfelelő zsákmányt pedig kosarakba helyezték (83. ábra).

A harmadik hálófajtát mélyvízi halászatra használták. Ez a hálóegyüttes (görögül *dik-tion*) kb. 15 m hosszú, három különböző módon hurkolt és egymás mellé akasztott hálóból állt.¹⁰ A felső hálószegélyt ennél is fadarabok tartották, az alsó részt pedig kövek húzták a mélybe. Az evezőcsapásokkal terelt halak beleakadtak az ív alakúra összehúzott hármashálóbba, amit a halászok minden erejükkel a csónakba húztak, majd kiválogatták a zsákmányt (83. ábra). Az utóbbi két hálófajtaival való munka több csapat együttműködését igényelte.

83. ábra: Halfogás a Genezáreti-tavon. Az egyik halász a vízben áll, a vontatóháló zsinórját tartja, amelyet fadarabok tartanak a felszínen. Az előtérben látható emberek kihúzzák a vízből a hálót.

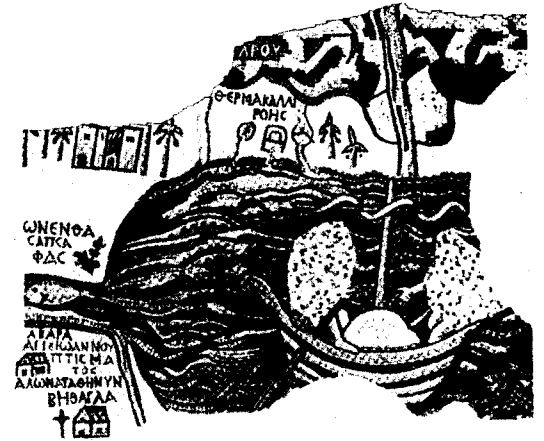
Mivel a bárkák és a hálók nagyon drágák voltak, több halásznak, illetve halászcsaládnak kellett összefognia. Valószínűleg Jézus tanítványai is így dolgoztak együtt, mivel a kivető hálóról (görögül *diktion*) mint halászati eszköztől több helyen is szó esik az evangéliumokban (Mk 1,19 párhuzamosan Mt; Lk 5,4,5; Jn 21,6.8.11). Az a megjegyzés is igazolja ezt a feltételezésünket, hogy Jakab és János otthagyták „apjukat, Zebedeust halászegényeivel a bárkában” (Mk 1,20), mikor Jézus hívta őket, hogy kövessék őt.

Találtak-e Jézus idejéből származó bárkát?

Jézus korabeli hálók nem maradtak fenn, és szintúgy nem rendelkezünk pontos ismeretekkel a korabeli halászbárkák formáiról. Szerencsés véletlen folytán azonban 1986 januárjában a ginnoszari tópart iszapjában felfedeztek egy régi bárkát, amely a tavi halászatnál használatos csónakokhoz viszonyítva tekintélyes nagyságú, 8x3 m-es volt.¹¹ Ezt követően a közelben nyilvánvalóan két másik bárkához tartozó további famaradványok is a felszínre kerültek. Ginnoszar a Genezáreti-tó északnyugati partján, síkságon fekszik, félúton Tiberiasz és Kafarnaum között. A lelet ismertté válása után az újságok hamarosan szenzációs jelentéseket közöltek, miszerint Jézus bárkáját fedezték volna fel. Mivel magában a bárkában nem találtak tárgyakat, ezért a korát nem lehetett pontosan meghatározni. Csak az ókorból ismert más bárkákkal való szerkezeti összehasonlítások teszik lehetővé a kormeghatározást. Jelen pillanatban óvatos becslés szerint a Kr. e. I. század és a Kr. u. II. század eleje közötti időszakból származik.

Különösen érdekes, hogy a megtalált bárkának jól kivehető jellegzetes fara van. A vihar lecsendesítésének történetében Márk Jézus alvásáról a következőképpen ír: „Ő a bárka farában, egy vánkoston aludt” (Mk 4,38a). A fart a görög *prümna* szó fejezi ki, amellyel általában csak a tengeri hajókat szokták illetni. A vánkoston a hajólegények, talán a kormányos ülővankosát kell érteni. Lehetséges, hogy a feltalált bárka építési módja magyarázza meg ezeket a kifejezéseket. A bárka farát feltehetőleg egy emelt deszkapadló fedte, amelyen egy evezős vagy a kormányos állt. Ilyen szerkezetű csónak látható a VI. század második feléből származó, a Holt-tengert ábrázoló Madaba mozaikképen (84. ábra). Jézus valószínűleg az emelt deszkapadló alatti kis fülkeszerű helyiségben aludt, és ezáltal a becsapódó víztől védve volt. Ilyen magyarázatot sugall Márk 4,38 szövege is, melyben nem az áll, hogy Jézus a „bárka farán”, hanem az, hogy a „bárka farában” aludt.

84. ábra: A Madaba mozaik kép részlete. Egy evezős áll az emelt deszkapadlón (a kép felső része tönkrement).

A mezőgazdasági termékek feldolgozása Kafarnaumban

A Kafarnaumban talált malomkövek és más mezőgazdasági berendezések mutatják a mezőgazdasági termékek feldolgozását.

85. ábra: Gabonamalom. Ez a típus az egész Római Birodalomban elterjedt. Kafarnaumban és Qumránban is maradtak fenn példányai.

Az őrlés

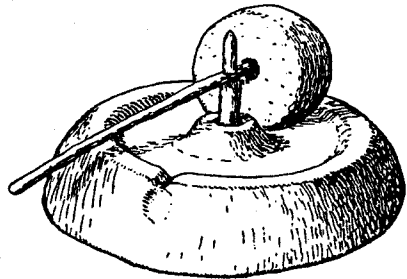
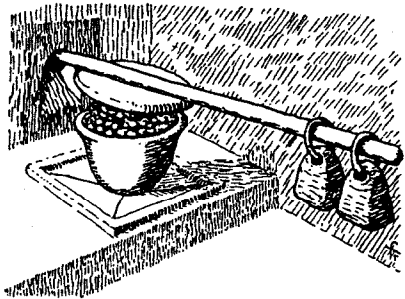
Kafarnaumban nagy malmokat találtak, amelyek követ két szamár forgatta ezek az ún. szamármalmok, és egy kúp alakú alsó, valamint egy homokóra formájú felső kőből álltak. A homokóra formájú kő alsó nyílását

ráhelyezték a kúpra, felső nyílása pedig a magvak betöltésére szolgált (85. ábra). A felső követ két háziállat segítségével lehetett forgatni. Egyes esetekben erre a munkára rabszolgákat és foglyokat is befogtak. Az ilyen malmok teljesítőképessége az őket forgató emberek vagy állatok erejétől függött. Egy pár szamár például három-négy kiló lisztet tud megőrlni óránként. Jézus mondta: Ha valaki egy kisgyereket megbotránkoztat, „jobban járna, ha egy malomkővet kötnének a nyakába, és a tenger fenekére vetnék” (Mt 18,6). Itt a malom felső részére kell gondolnunk, amelyen fogantyúk vannak, amelyek lehetővé teszik, hogy valakire rákötözzék a követ.

Olajsajtolás

Az olaj előállítására különböző módokon történt.¹³ A legfinomabb olajat az olajfa bogyója adta, amelyet mozsárban összezúrtak, és kosárban egy súlyos kő nyomásával tovább sajtoltak. Ennek a módszernek hatékonyabbá tételére a hellenisztikus-római időkben került sor. Ez abban állt, hogy a farkokat súlyokkal terhelték meg, és így a présfa emelőhatásaival nagyobb nyomatókat tudtak kifejteni (86. ábra). Az első sajtolás gyenge nyomással nyert olaja a legjobb. Erősebb nyomással vagy a törköly felhevítésével, a második vagy harmadik sajtolással is lehet olajat préselni, de csekélyebb értékű.

kút. Kevésbé jó minőségűt úgy is lehetett nyerni, hogy az olajbogyót egy présben megtaposták. Olajmalmok csak a hellenisztikus és római időktől fogva ismertek. Ilyeneket Kafarnaumban is használtak. Ellentétben a gabonamalmokkal, a forgó felső kő merőlegesen nehezedett az alsóra, és a forgatással összezúzta az olajbogyót. A felső kőn lévő lyukon egy farudat vezettek át, amely emelőként szolgált a kő forgatásához. Az ilyen őrlésnél természetesen szilárd részecskék is kerültek az olajba, és azt beszennyezték. Az ilyen olaj mindennapi használatra szolgált. Az olajra elsősorban élelemiszerként volt szükség, de használták az olajmécsesekhez is. Illatszerekkel keverve kenőcsként is alkalmazták.

16. ábra: Olajsajtoló és olajmalom.

Jézus, Zakeus a jerikói fővámos házában

Úton Galileából Jeruzsálembe

Jézus tanítványaival felkerekedett, hogy Kafarnaumból Jeruzsálembe menjen. A Galilea és Jeruzsálem közötti távolság – az elindulás helyétől függően – 100–170 kilométer. A galileai zarándok számára három út kínálkozott:¹ a keleti, a Jordán völgye mentén, a nyugati, a tengerpart mentén és a középső, a nyugat-jordániai hegység magaslatain át (87. ábra).

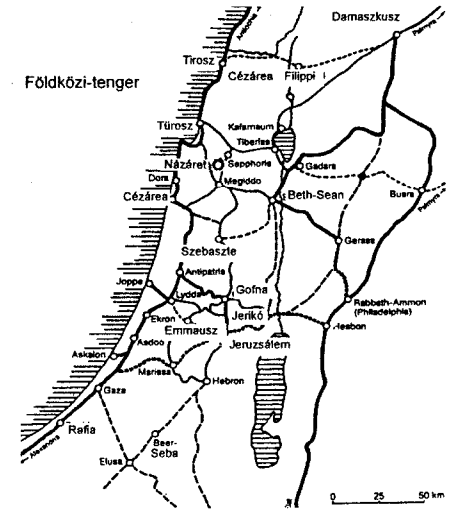
A nyugati út Szefforiszból Názáreten keresztül vezet Megiddóba, ott találkozik az ókori Kelet híres kereskedelmi útjával, a Via Marisszal. A zarándokok ezt az utat Antipatriszig követték. Innen Gofnán át mentek Jeruzsálembe.

A középső utat Josephus említi. Azt írja, hogy a galileaiaknak „az volt a szokásuk, hogy ha az ünnepekre a Szent Városba mentek, Szamárián keresztül vették útjukat”.² Ez az út Megiddótól keletre indul, követi a nyugat-jordániai hegyvonulatot, a samáriai Szebaszte mellett halad el, és déli irányban, Gofnán át vezet Jeruzsálembe. Josephus szerint három nap alatt Jeruzsálembe lehet érni.³ Ezt tekintették a legkényelmesebb és legbiztonságosabb útnak, mert végig lakott területen haladt. Mivel magaslatokon vitt keresztül, éghajlati szempontból is a legelőnyösebb volt. A zsidók és a samaritánusok közötti feszültségek miatt a zarándokok mégis gyakran elkerülték.⁴

Lukács és János evangéliuma szerint igen, Márk és Máté evangéliuma szerint Jézus nem Szamárián keresztül ment Jeruzsálembe (vö. Mk 10,1; Mt 19,1). A keleti útvonal, amelyet Márk szerint Jézus választott, Kafarnaumból indul a Genezáreti-tó mentén, majd Magdala és Tiberiasz mellett elhaladva

Szüküthopoliszba (Beth-Sean) ér. Innen a mély Jordán völgye mentén vezet Jerikóba. Ez az út szerfelett fáradtságos, mert magas hegyek között egy völgyben halad, amely a világ legmélyebb árka.⁵

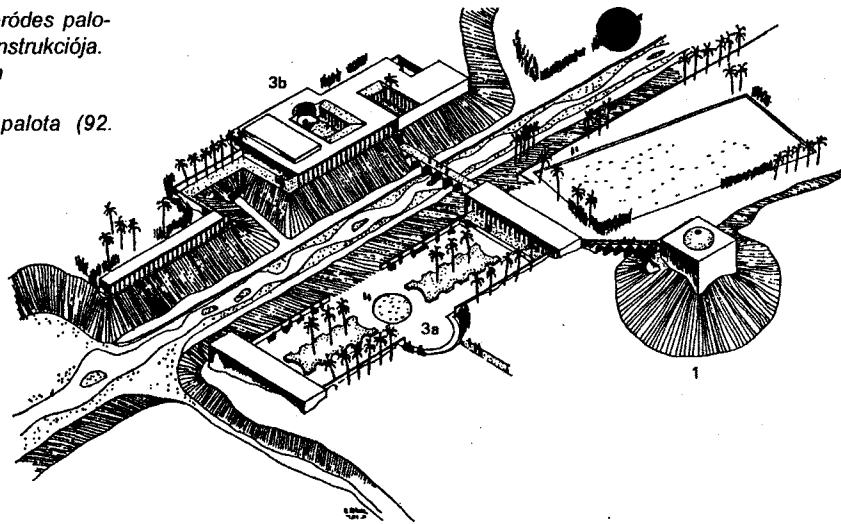
A szinoptikus evangéliumokból tudjuk, hogy Jézus Jerikóban tartózkodott (Mk 10,46; Mt 20,29; Lk 18,35). Ott gyógyította meg a vak Bartimeust (Mk 10,46–52).

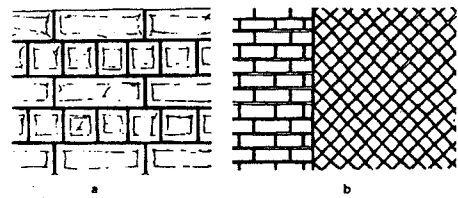
87. ábra: A legfontosabb utak és útvonalak időszámításunk kezdetén. A Galileából Jeruzsálembe vonuló zarándokoknak három út állt rendelkezésükre. Jézus utolsó jeruzsálemi útjánál valószínűleg a keletit használta: Genezáreti-tó – Beth-Sean – Jordán-völgy – Jerikó – Jeruzsálem.

Jézus itt szállt meg Zakeus fővámosnál is (Lk 19,1–10). Jerikó számított az utolsó zarándok-állomásnak Jeruzsálem előtt. Itt gyülekeztek az ünnepre igyekvő galileai zarándokok, mielőtt átkeltek a júdeai sivatagon.

90. ábra: Heródes palotájának rekonstrukciója.
1. kis pavilon
2. a kert
3. a királyi palota (92. ábra).

A Hasmoneus királyok és Heródes téli palotái kitűnnek egyedülálló szépségükkel, bár az igaz, hogy a Heródes korabeli városnak csak egy kis részét tárták fel. A Vadi Qvett partján elhelyezkedő nagy kiterjedésű pítványait hálós mintás falazási technikával emelték (opus reticulatum). Előzőleg általában az ún. opus quadratum volt használatos. Ez utóbbi falazási technika szabályosan megformált, vízszintesen egymásra helyezett kváderkövekből állt (91.a. ábra), melyeket úgy helyeztek egymásra, hogy a felső sor köveinek találkozási pontja, az alsó sor köveinek közepére essen. Az új (opus reticulatum) technikát tiszta formájában a Pompeius-színház építésénél (Kr. e. 61–55) először Rómában alkalmazták.¹¹

1. ábra: Római falazási technika. (a) opus quadratum, a fal szabályos alakú kváderkövekből áll; (b) az új technika, az ún. opus reticulatum.

A külső falburkolatot képező köveket gúla alakúra faragták, és így rombusz alakzatban (négyzetes alaplappal kifelé) több réteget tudtak kötőanyag nélkül egymás mellé helyezni (91/b. ábra). Heródes valószínűleg római építőmestereket hozatott, hogy kedvenc városa az általa kiválasztott különleges látványt nyújtsa. Ezenkívül színes festmények, mozaikok, stukkók emelték a paloták pompáját.

Tegyük egy kis körsétát ezekben az épületekben, hogy jobban megismerjük őket!

A kis pavilon és a nagy homlokzat a súlylyesztett kerttel

A modern Jerikóból kiindulva egy kis dombon sétálunk felé, amelyen a Heródes által építtetett levegős pavilon emelkedett (89. ábra, 1.). Innen jó kilátás nyílik a palota egész területére (vö. 90. ábra is). Lépcső vezet a főépülethez (89. ábra, 3.a,b.), amely mint kettős palota a Vadi mindkét partját elfoglalja. A két palotát valószínűleg híd kötötte össze. A déli rész egy tágas kertből áll (89. ábra, 3.a). A hálómintás falazási stílusban épített 113 méter hosszú homlokzat a meredek lejtőt két különböző szintre osztja. E hídon keresztül lehetett az épület északi szárnyához, Heródes királyi palotájához eljutni (92. ábra).

Heródes királyi palotája

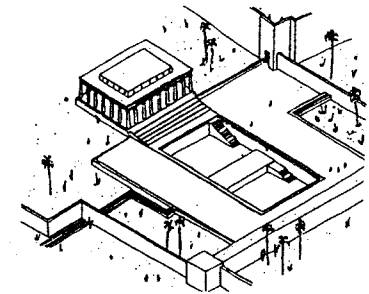
Világosan látszik, hogy a palota egy hivatalos és egy magánrészre van osztva. Az egész együttes egy nagy fogadótermet (92. ábra, 2.), két oszlopocsarnokot (4. és 5.) és egy görög-római fürdőt (6.) foglal magába. Ezekből az épületekből csak az alapfalak maradtak meg. Előkerültek azonban a fal díszítésének töredékei is. A keleten elhelyezkedő helyiségek a magán részhez tartoztak, és a nyilvános csarnoktól teljesen el voltak zárva. Egy szűk bejárat (3.) két előhelyiségen keresztül vezet a magánlakosztályokba. A nyugati, északon apszissal záródó, fedetlen oszlopocsarnok által övezett udvar (4.) kertként szolgált. A jobboldali, szintén oszlopocsarnokkal díszített udvar (5.) az északi oldalon közvetlenül vezet a tipikus fürdőberendezésekhez.

A Hasmoneus királyok és Heródes palotája és annak fürdőberendezése

Egy másik dombon a királyi palotától jó 200 méterre északnyugatra található Heródes magánpalotája (89. ábra, 2.), amelyet egy Hasmoneuskori építmény alapján emeltek. Az épületegyüttes középső részén nagy vízmedence található. Ebben a körülbelül négy méter mély medencében különös módon olyan közbenső padlózatot húztak, hogy a vízzel való feltöltés után is állni lehessen benne. Innen délre még egy pavilon állt (2.c), amelyben olyan fogadóterem volt, amely kilátást nyújtott a vízben és a medence előterein nyüzsgő emberekre (93. ábra)

Szinte azt hihetnénk, hogy itt játszódtott le az a kegyetlen jelenet, amelyet Josephus

Flavius a *Zsidó régiségek* című könyvében elbeszél: „Heródes halálosan féltékeny volt III. Arisztobuloszra a fiatal és a nép által tisztelt főpapra. Alexandra Arisztobulosz anyja meghívta magához Heródest Jerikóba.

93. ábra: A palota úszómedencéi (89. ábra, 2.)

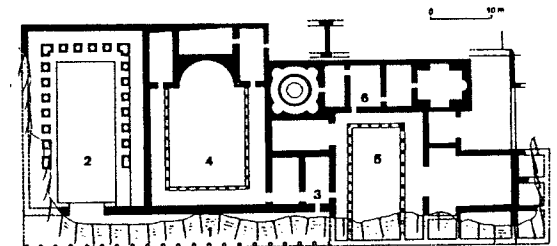
A nagy déli hőség miatt a meghívottak felkeresték a különböző vízmedencéket. A fiatal emberek estig fürödtek. Amikor besötétedett, néhányan Arisztobuloszsal a vízben játszani kezdtek, és tréfából a víz alá nyomták. De utána Heródes parancsára nem engedték felbukkanni, amíg meg nem fulladt”.¹²

A lóversenypálya (Hippodrom)

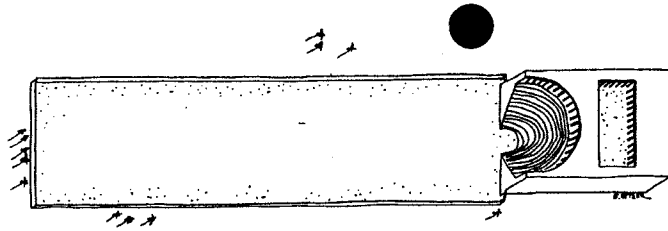
Heródes életének utolsó napjait Jerikóban töltötte. Josephus legendás beszámolója szerint halála előtt nem sokkal az előkelőket minden zsidó településről a jerikói lóversenypályára gyűjtette, és ahol fogságban tartotta őket, hű alattvalóinak pedig a következő kegyetlen parancsot adta ki: „Tudom, hogy halálom a zsidóknak örömnappal lesz... de van hatalmam ahhoz, hogy másokkal meggyasztassam magam, és nagyszabású halotti szertartást kapjak...”

92. ábra: Heródes nyilvános palotája (89. ábra, 3,b):

1. előtér;
2. fogadóterem;
3. előhelyiség;
4. oszlopocsarnokos udvar;
5. keleti udvar;
6. fürdők.

94. ábra:
A lóversenypálya Jerikóban
(88. ábra, 4.)

.. Vegyék körül katonák a lefogottakat, és halálom pillanatában öljk meg őket! Így Júdea minden családja akarata ellenére siratni fogja halálomat”.¹³

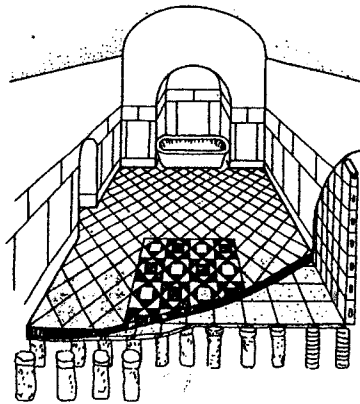
Heródesnek ezt a parancsát nem hajtották végre.

A lóversenypálya Tel-esz Szamratnál, a régi Jerikótól délnyugatra fekszik (88. ábra). A Tel-esz Szamrat egy, a Heródes idejében emelt mesterséges magaslat. Itt, a lóversenypálya északi végződésénél körülbelül 1000 néző számára épített (94. ábra) színvonalhoz hasonló nézőtér helyezkedik el. A lóversenypályát nem tárták fel, becsült hossza kb. 320 m. Hossztengelyében két oszlop jelöli azt a pontot, amelyeket a lovas fogatoknak zenkészer kellett megkerülniük.¹⁴

A római fürdők és mulatságaik

Az összes vízmedencét és fürdőt összeszámolunk a Heródes által épített Jerikóban, csak akkor tudjuk a város pompáját felbecsülni. Ezek mutatják azt a pazarlást, amelyet mindenütt találkozzunk, ahol Heródes saját kedvteléséből építkezett. Egyedülálló szépségűek a királyi magánfürdők, mint amelyet a jerikói palota bemutatásakor leírtunk. Ezeknek a szórakoztatásra szánt épületegyütteseknek a padlóit kőlapokkal vagy mozaikképekkel vannak kirakva, a falakat pedig díszes festmények borítják. A még ma is jó állapotban lévő Maszadában található közfürdő mutatja, hogyan kell egy görög-római fürdőt elképzelnünk (96. ábra).¹⁵ Az épület több részre tagolódik: a fürdőzők az öltözőteremben (Apodüterium 1.) vetették le ruháikat. Onnan mentek a langyos terembe (epidarium 3.), ahol testük fokozatosan hozzá szokott a melegebb hőmérséklethez. Itt egymasszírozták, vízzel leöblítették, illetve

fürdés előtt vagy után olajjal bedörzsölték a fürdőzők testét. A langyos teremből átmentek a meleg vizes terembe (Caldarium 4.), ahol a medence és kádak voltak. A 95. ábrán egy ilyen meleg vizes terem láthatunk. A teremhez egy fűtőberendezés kapcsolódik (95. ábra; 5.). Innen áramlik a meleg levegő a vastag vakolatú padló üregein át a pillérek és agyagoszlopokon nyugvó terembe. A falakba függőleges agyagcsöveket illesztettek, hogy a forró levegőt felfelé áramoltassák. A terem forró padlóját (96. ábra; 4.) vízzel locsolták; ezáltal gőz fejlődött és gőzfürdő keletkezett. Mint ahogyan a gyakorlati kísérletek mutatták, a terem néhány órai erős tüzezléssel kellően felmelegedett.

95. ábra: A küprosi meleg vizes fürdő (caldarium) rekonstrukciója (vö. 88. ábra)

A vastag mázas padlók és az agyaglapok még órákon át tartják és leadják a meleget.¹⁶ A fürdőzők kiadós meleg vizes fürdés után a hideg fürdőben (96. ábra, 2.) hűtötték le testüket. A római korban a fürdők felettébb kedvelték voltak. Nem alaptalanul írja Galenus a nagy orvos, a Kr. u. 2. században :

„Belépés után tartózkodj először a meleg levegős szobában, aztán szálljon be a meleg fürdőbe, majd jöjjön ki és menjen a hidegbe, végül törölje le magát a verejtéket!

A fürdés első fázisa azt a célt szolgálja, hogy a szöveteket az egész testben felmelegítse, lazítsa, egyenetlenségüket kiegyenlítsse, végül pedig a bőrt fellazítsa, és ami alatta felhalmozódott, azt kiürítse. A második fázis arra szolgál, hogy a kiszáradt testalkatú emberek száraz testrészeibe üdvös nedveséget hatoltasson bele. A fürdés harmadik fázisának, vagyis a hideg fürdőnek az a célja, hogy az egész testet lehűtsük, a bőr pórusait elzárjuk és erőnköt növeljük. A negyedik fázisban a test a verejtékezés által anélkül kiürül, hogy a lehülés veszélye fenyegetné”.¹⁷

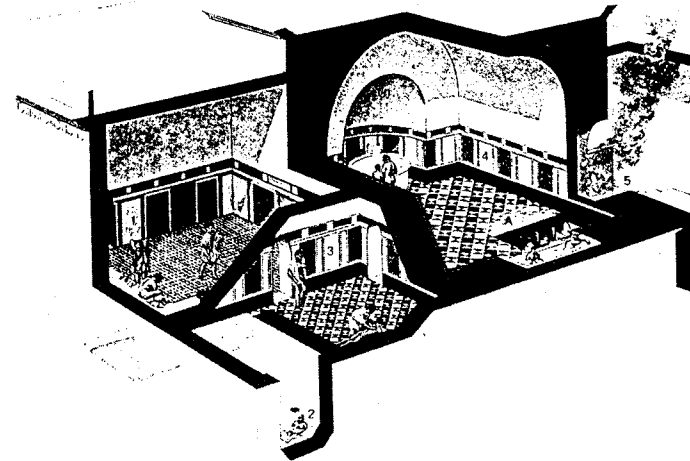
Vendégségben egy bűnösnel

Jerikó a zsidó háborúban (Kr. u. 68) történt lerombolásáig nagyjából ugyanabban az állapotban maradt fenn, mint ahogyan Heródes hátrahagyta. A virágzó oázis számtalan csatornáival, palotáival, az azokat körülvevő fürdőmedencékkel, kertekkel és melléképületekkel lehetőséget adott a gazdag jeruzsálemi polgároknak, hogy a júdeai hegyek

kellemetlen téli időjárását luxusüdüléssel tegyék kellemesebbé. Ezen a vonzó helyen élt a Kr. u. a harmincas években egy Zakeusnak nevezett zsidó is, aki fővámosként gazdagodott meg. Egyik nap tömegre lett figyelmes. Mivel kis termetű volt, végigszaladt az utcán, és felmászott egy vadfügefára (97. ábra), ugyanis úgy hallotta, Jézus fog elhaladni ott a római úton.

A fügefafa erős, oldalt terjeszkedő ágai közül jól láthatott, ugyanakkor azt is gondolhatta, hogy a fa sűrű lombzatában őt magát nem fogják észrevenni. Lukács különbséget tesz a szederfa (Lk 17,6) és a vadfügefafa között (Lk 19,4). A mindig zöldellő vadfügefafa törzsének kerülete gyakran még a három métert is, a magassága pedig a tizenöt métert is eléri. Főként azért ültetik, mert építőanyagként jól fel lehet használni. Gyümölcse a füge egyfajta kisebb változata (98. ábra), dús levű, de nem túl édes, többnyire féregrágtalansz, ha nem ejtenek karcolást minden fűgén közvetlenül a beérés előtt (vö. Am 7,14). A fa mindenekelőtt Sefela vidékén és a Jordán völgyében tenyészik.¹⁸ Jézus azonban észrevette Zakeust, lehívta a fáról, és meghívatta magát hozzá.

Zakeus magasrangú pénzügyi tisztviselőként tevékenykedett a fontos határvárosban,

96. ábra: Közfürdő Maszadában.

1. vetközőterem (apodüterium);
2. hideg vizes terem (frigidarium);
3. langyos terem (tepidarium);
4. melegfürdő (caldarium);
5. tüzelőhely a fürdővíz melegítésére. Az előállított meleg levegőt a kis támpillérek nyugvó padló alá vezették (A).

lerikóban. Általában azt tételezik fel, hogy a ómaiak a megszállt Palesztina területén a sajátos római adórendszert vezették be. Ez esetben a vámos egy római adóbérlő társaság alkalmazottja lenne. Alapos okokból azonban inkább úgy vélekedhetünk, hogy ezus korában Palesztinában még a hellenisztikus időben bevezetett kisbérlői adórendszer működött. A hellenisztikus rendszerint a kisadóbérlő magánemberként egyvire egy meghatározott összegért a mindenori uralkodótól, Galileában tehát Heródes Antipasztól vette bérbé egy bizonyos terület dó- és vámjogát. Az adóbérlőnek a bérlési összeget az év során kellett beszélnie. Az ilyen vámos jómódú zsidó volt, aki az illetékek (piaci illeték, útvám) és adók (termelési dó, házadó, fogyasztási adó) beszedéséért volt felelős. A többit az övé lett, a ráfizetésért neki és kezeseinek kellett felelniük.

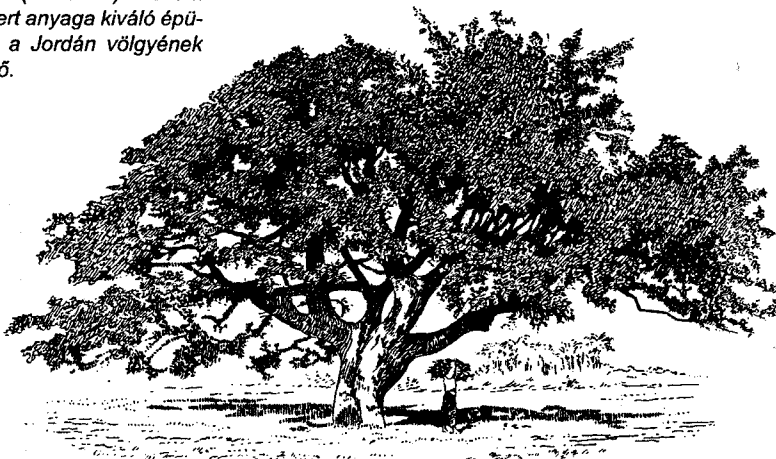
Az adó behajtását a bérlő tisztviselői végezték, akik a maguk részéről szintén hazonra törekedtek. Mivel az adók nagysága gyakran nem volt pontosan meghatározva, emiatt a mértéktelen haszonvágy és a becsapás veszélye (Lk 19,8). Ennek megfelelően a vámos foglalkozásról az embereknek rossz véleményük volt (Mk 2,16; Lk 19,7) (9. ábra). A rabbinikus irodalom már a Kr. u. században áthidalhatatlan ellentétet mutat farizeusok és a vámosok között. Ha egy

„fővámos-é”, a farizeusok közösségéhez akart csatlakozni, megkérdezték tőle, hogy adja fel foglalkozását, és kártalanítson mindenkit, akit becsapott.¹⁹ Ezért érthető, hogy Jerikó lakói a fővámos Zakeus iránt kevés szimpátiát mutattak.

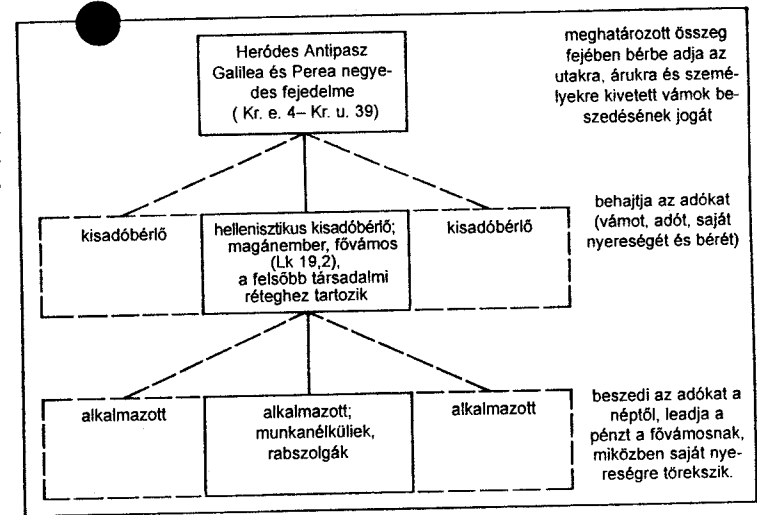

98. ábra: A vadfügefa gyümölcse a fügeének egy kisebb, dús levű, de kevésbé édes fajtája. Többnyire féregrágtá lesz, ha nem ejtnek karcot minden gyümölcsön közvetlenül a beérés előtt. Ámosz próféta vadfügefa-termesztőnek nevezi magát (Ám 7,14).

9. ábra: Vadfügefa (szikomor). Főként ért termesztik, mert anyaga kiváló építőanyag. A sivatag és a Jordán völgyének legéghajlatán nő.

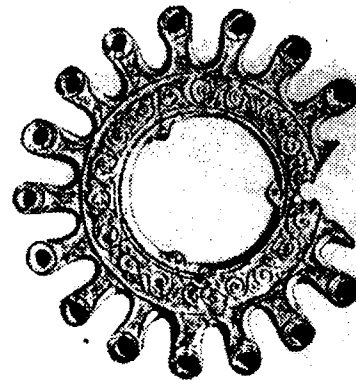
99. ábra: A vámos a hellenisztikus adóbeszedési rendszer alapján működő kisadóbérlő, aki megkapja az uralkodótól, Heródes Antipasztól az adó és vámbeszedési jogot.

A legújabb jerikói ásások során sikeresen keresték a felsőbb rétegek luxusvilláit. Igaz, a nyilvános királyi palota mögött felfedezték egy gazdag, a Kr. u. II. századból származó ház romjait, de Jézus idejéből csak sírokat tártak fel, amelyek Kr. u. 68-ig némi bepillantást nyújtanak a királyi környezetén kívüli emberek életébe. Az egész síreggyüttes valószínűleg további zsidó sírok ezreit rejtja a Kr. e. és u. I. századból.

házakban lakott (134-137. ábra).²⁰ Egy Jerikóban fellelt művészi lámpa némi bepillantást enged a felső réteg akkori életébe (100. ábra).

Vessünk egy pillantást abba a helyiségbe, amelyben Zakeus a gazdag fővámos, fogadta Jézust. Zakeus és felesége vendégüket valószínűleg egy luxuskivitelű trikliniumba vezették, amelyben egy kis háromlábú asztal körül három kerevet állt. A padlót bizonyára művészi, mértani ábrákkal díszített mozaik fedte (vö. 136. ábra). A falakat talán rózsaszín és kék színben festett márványutánzat szépen összehangolt mintázata borította. A vendéglátó és a vendégek a három részből álló étkezőkerekethez (triklinium) mentek, és azokon heverve, könyökökre támaszkodva étkeztek (101. ábra). A kereveteken puha takarók és párnák voltak. Mielőtt a férfiak leültek, s mielőtt még kényelmesen elhelyezkedtek volna, egy szolga levette a cipőjüket és megmosta lábukat (vö. Lk 7,44). Zakeus felesége bizonyára egy magas széken a kerevet mellett foglalt helyet, mivel egy illetendő asszonynak nem illett az asztalnál feküdni. A fal mellett egy asztalon már elő voltak készítve az étel-ek, amelyeket (102. ábra) szolgák vittek a kerevetek közötti asztalhoz. Volt saláta, csiga, tojás, darapuding mézzel, körítésként olajbogyó, mangold, uborka, hagyma.²¹ Hozzá kitűnő bort ittak, amely egy rodozi finom kancsóban már elő volt készítve (103. ábra).

100. ábra: Művészi lámpa egy római villából.

Ha az akkori kor előkelőinek lakóépületei nem is érték el Heródes pazarló luxusát, a jeruzsálemi felsővárosban feltárt leletek azt mutatják, hogy ez a jómódú réteg is pompás

Mialatt Jézus és vendéglátója a finom ételeket ették, bizonyára élénk beszélgetés alakult ki közöttük, amely mélyen az éjszakába nyúlt.²² Ha így megismertük a Jézus korabeli Jerikót, jobban megértjük, hogy Jézus tanítványai és a zsidó szemtanúk miért zúgolódtak, hogy Mesterük ebben az elközelő rész-

ben szállt meg, és Istennél éjszakázott. Mit keres Jézus a szegény vándorprédikátor, ebben a kizsárolt pénzből épített luxusvillában? De amikor a Mester másnap elindult a római úton Jeruzsálem felé, halála elébe, joggal mondhatta: „Ma üdvösség köszöntött erre a házra ...” (Lk 19,1–10).

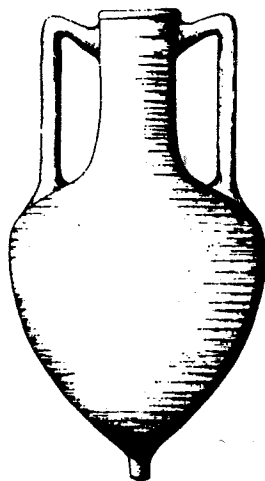

101. ábra: Étkezés római ábrázolása Pompeiből

102. ábra: Római dombormű. Két szolgáló előkészíti az ételleket. Balra különböző kancsókkal kőasztal áll

103. ábra :
Rodoszi boroscansó

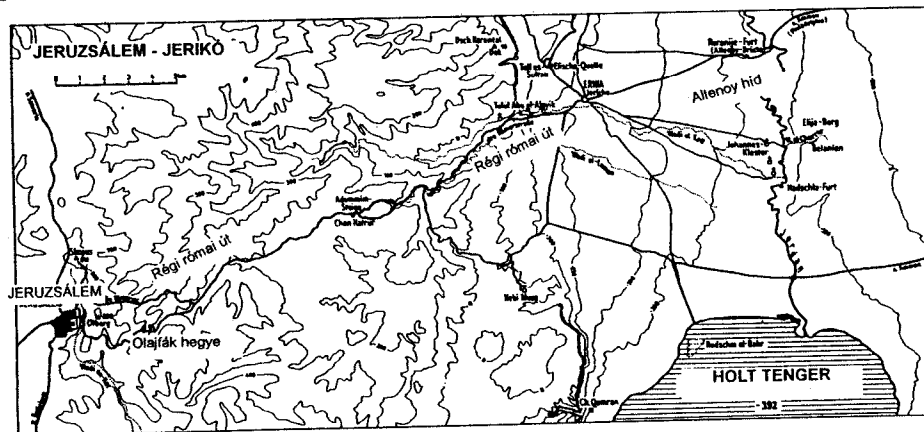

9 Jeruzsálem városa, ahogy Jézus ismerte

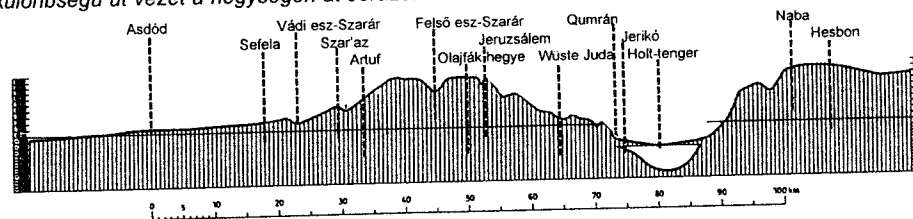
Úton Jeruzsálem felé

Aki ma a 38 km hosszú gyorsforgalmi úton Jeruzsálemtől (tengerszint felett kb. 750 m) a világ legmélyebben fekvő városába, Jerikóba (tengerszint alatt 258 m) utazik, alig sejtetheti azokat a veszélyeket, amelyek a Jerikóból Jeruzsálembe igyekvő egykori zarándokra leselkedtek.¹ Közvetlenül a Heródes korában épült Jerikó mögött, Vádi el Qveltben indul a hegységbe felvezető út (104. ábra). A zarándokoknak egy kb. 25 kilométeres szakaszon kereken 1200 méter szintkülönbséget kellett leküzdeniük, mire Betániába értek

(105. ábra). Az utazók az első meredek emelkedő után az Adumim emelkedőhöz értek. A mai napig használatos „véres emelkedő”, elnevezés sejteti, hogy ezt a szakadékon és járhatatlan vidékeken vezető utat folytonosan rablók veszélyeztették. Ez az emelkedő egy feltűnően vörös kőzetű magasiaton végződik, amelyen a Chan-Hatur erőd áll. Itt ma a zarándoknak az Irgalmas Szamaritánus fogadóját mutogatják. Ez a rablóktól és vértől beszennyezett út a háttérre az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédnek (Lk 10,30-37).

104. ábra: Jerikó környéke és a Jordán völgye. A várostól nyugatra egy meredek, 1200 méteres szintkülönbségű út vezet a hegységen át Jeruzsálembe.

105. ábra: Dél-Palesztina keresztmetszete Jeruzsálem szélességi fokánál. Ez a kép jól megmutatja, hogy a júdeai hegyvidék nyugat felé fokozatosan emelkedik, kelet felé pedig meredeken lejt.

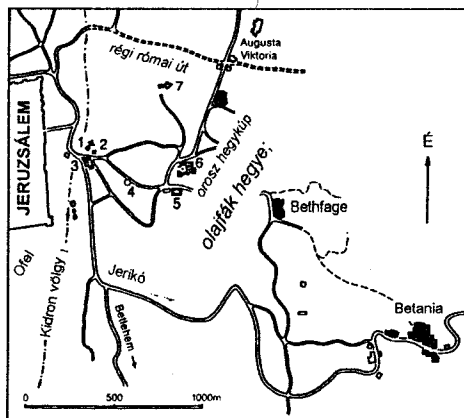
Valóban jól illik ide annak az embernek az története, aki a Jerikóba vezető úton rablók ezébe került, s akit a Jerikóban lakó papok s leviták otthagytak az úton, de egy samaritanus a következő fogadóba vitte (9. ábra). Eusebius még 1283-ban is különösen vezélyesnek írja le ezt a helyet: „Ez itt a mai időkben is sokakkal megesik. A hely a gyarori vérontásokról kapta nevét, ugyanis erre az útra rátekinteni is rettenetes, és olyan vezélyes, hogy senki nem jár arra védő kíséret nélkül.”² A papok és leviták említése is a városágos körülményeknek felel meg, mert Jerikó a papi városokhoz tartozott. Sok pap és levita utazott ezen az úton, hogy Jeruzsálemben ellássa a templomi szolgálatot. Jeronimos volt az első, aki a Lukács evangéliumában leírt jézusi példabeszédet valóban itt leírt történelmi eseménynek tekintette. Az, hogy a történeti forrásokban csak a keresztetek korától nevezik meg a fogadót, továbbá a samaritanus állítólag a félholtra vitt embert hozta.

Eusebiosz szerint az építmény az utazók védelmére épült katonai erőd volt, amely a Jordan folyó keresztelési helyére vonuló zarándokok, valamint a júdeai sivatag keleti peremének védelmét is szolgálta. Eredetileg egy régi menedékhely lehetett ott, amely ciszternájával illoszínül meg vízzel szolgált embereknek és állatoknak. A Chan-Hatru erődötől az út mintegy három km után egy széles mélyedésbe ereszkedik alá. Közvetlenül Betánia előtt még egy 10 méteres magaslatot kell megmászni, s csak ezután jut a zarándok az Olajfák hegyének csúcsára, ahonnan szemé elé tárul Jeruzsálem és pompázatos temploma (106. ábra).

Jézus a pászka-ünnepet Jeruzsálemben töltötte

Am tudjuk, hogy milyen gyakran ment el Jézus halála előtt egyedül vagy tanítványai kíséretében valamelyik nagyobb zsidó zarándok-ünnepre Jeruzsálemben. Bár a szinoptikum semmit nem mondanak erről, János evangéliuma nyomán feltételezhetjük, hogy Jézus többször is ott tartózkodott. Mégis az első útja különösen jelentős volt. Feltéte-

lezhetjük, hogy ezt az út nagy benső fordulat előzte meg. Bár több nem derül ki a forrásokból, feltételezhetjük, hogy Jézus azzal az akaráttal és olyan tudattal ment Jeruzsálemben, hogy végső döntés elébe néz.³

106. ábra: A zarándokút Jerikóból Betánián és Bethfagén keresztül vezet az Olajfák hegyéhez. Onnan rálátni Jeruzsálemre és nagyszerű templomára.

Az ábra magyarázatai:

1. Mária-templom; 2. az Elárultatás barlangja;
3. getszemáni kert a getszemáni templommal;
4. „Dominus flevit” helye; 5. Eleona; 6. Mennybeemelési temploma; 7. „Viri Galilei”;

A 30. évi pászka-ünnepre Jézus is felment tanítványaival Jeruzsálemben. Az ősegyház elbeszélése szerint (Jézus) Messiásként számarháton lovagolt a város kapuihoz. Számukra Jézusnak ez az érkezése jelentette a Messiás bevonulását a Szent Városba. Ezzel beteljesül Zakariás próféta jóvendőlése: „Zengj éneket Jeruzsálem leánya! Nézd, közelg királyod. Igaz és győzedelmes, alázatos, számaron jó, számar hátán, számar csikáján.” (Zak.9,9).

Jézus Jeruzsálem kapujáig vonult. Meglátogatta a templomot, és az alkonyat beköszönte előtt visszatért Betániába, ahol bizonyára galileai honfitársainál kapott szállást.

A pászka-ünnep napjaiban Jeruzsálem tele volt az ünneplő zarándokok izgatott és

könnyen felizgatható tömeggel, akik a világ legkülönbözőbb tájairól gyűltek össze. Ebben az időben Jeruzsálem állandó lakosságát 25-30.000-re becsülik, az ünnepre összesereglett zarándokok számát pedig akár 85.000-re. A helyi rendfenntartóknak rendkívüli elővigyázatosságra és körültekintésre volt szükségük, ha el akarták kerülni, hogy az ünnepnapok alatt nagyobb zavargások törjenek ki. Ez az oka, hogy ezekben a napokban a Földközi-tenger partján, Cézareában székelő római helytartó szintén Jeruzsálemben tartózkodott, hogy a zavargásokat okozó személyek esetleges eltávolításánál gyorsan és közvetlenül együtt tudjon működni.

Heródes városa

Heródes arra törekedett, hogy országa és népe megnyíljon a hellenizmus kultúrája előtt. Nagy szabású építkezéseivel mulhatatlan érdemeket szerzett. Legjelentősebb alkotásai Jeruzsálemben épültek.⁴ A fővárost egy színházzal, egy amfiteátrummal és egy hipodrommal ékesítette. Hatalmas palotáját a nyugati városrészben emeltette. A templomtér északnyugati sarkán felépítette az Antonia várat. Krisztus előtt 20-ban kezdte meg a templom felújítását. Ezt a művet csak 85 évvel később fejezték be.

A város vidéke, fekvése, kiterjedése

A 125. zsolnár 2. verse Istennek népét ortalmazó gondoskodását a Jeruzsálemet körülvevő hatalmas hegyekkel példázza: „Jeruzsálemet hegyek övezik: így veszi körül az Úr népét”. A 743 m magas Templomhegy és délen Dávid városa mélyebben terülnek el, mint a körülöttük lévő hegyek. A hegyvonulatok magas bástyaként veszik körül a Szent Várost (107. ábra). Magát a várost mély völgyek határolják: keleten a Kidron-völgy, nyugaton és délen a Hinnom-völgy, amely a Rogel forrásnál találkozik a Kidron-völgygel. A fennsíkot, amelyen az ősi város áll, még egy völgy, az ún. Sajtkészítő-völgy (Türopon-völgy) két nem azonos magasságú és

szervezetű dombhátra osztja (alsó- és felsőváros). Ez a völgy ma már alig látható, mivel az évszázadok folyamán törmelékkel töltődött fel. A mai Damaszkuszi-kapunál kezdődik, és délkeleti irányban a Templomhegy felé kanyarodik. A templom délnyugati sarkától nyúlik tovább „a Siloé-tóig ez a völgy, amely, mint mondtuk, a felsőváros dombját elválasztja az alsóvárosától”.⁵ Mindkét dombházat a keresztbe futó mélyedések több kúpra osztják, úgyhogy a város területe erősen tagolt (108. ábra).

A keleti dombház északi részén áll a Templomhegy (743 m), attól délre csatlakozik hozzá az Ofel-völgy és az alsóváros. Ez a terület déli irányba erősen lejt. Így a városfal déli részétől, a Siloé-tó környékétől a Templomhegyig jó 100 méteres szintkülönbséget kell legyőzni.

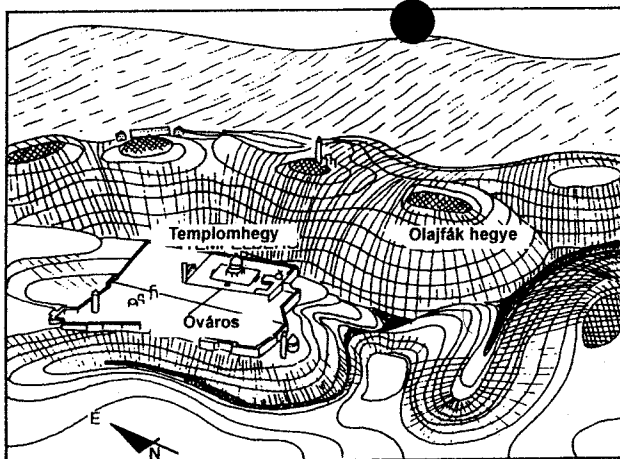
A városfalak és a város kiterjedése

Josephus Flavius⁶ szerint Jeruzsálem városának három fala volt (109. ábra). Az első a délkeleti (alsóváros) és a délnyugati (felsőváros) dombot zárta körül. Ez a fal összekötötte a fellelgvár dombját (a mai Jaffa-kapunál) a Templomhegy nyugati falával (keleten). Ez a fal a Hasmoneus királyok idejéből származik, Heródes uralkodása alatt azonban megerősítették. A nyugati oldalon a fal a fellelgvártól (Jaffa-kapu) déli irányba az esszénusok kapujáig húzódott.⁷ Onnan a Hinnom-völgytől északra, a Siloé-tóig vezetett. A fal a keleti oldalon körbefogta Dávid városát, és északon elérte a templom fennsíkját.

A második fal vonalát már nem lehet pontosan megállapítani. Josephus leírásában hiányoznak a részletek, amelyek szükségesek lennének a fal rekonstrukciójához. Annyit tudunk, hogy ez a fal Heródes palotájától északra elhelyezkedő toronytól (Jaffa-kapu) északi irányba, a mai Damaszkuszi kapuig húzódott, ahol egy Heródes korából származó kaputorony maradványait tárták fel. Ez a fal a kiterjedt városnegyedet bekeretezve az Antonia erődnél végződött.

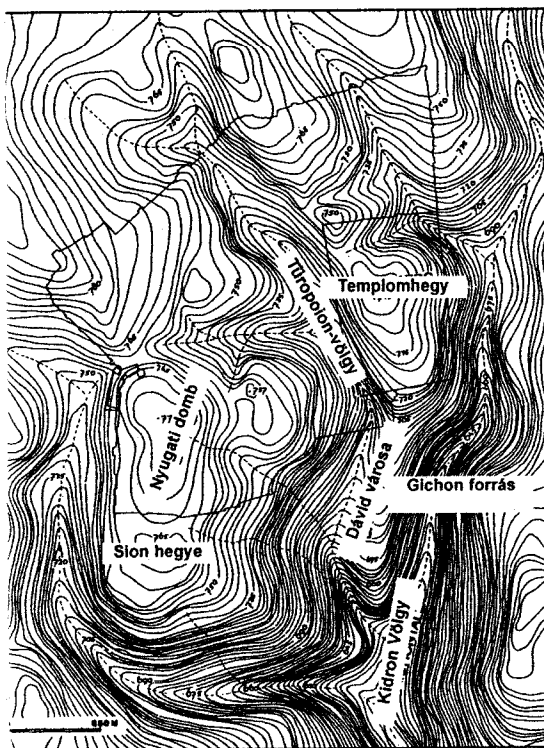
A harmadik, legkülső északi fal I. Heródes Agrippa alkotása, és a Kr. u. 41-44 közötti időből származik. Egyes régészek véleménye-

107. ábra: A hegyektől körülvett Jeruzsálem. A Templomhegy mélyebben fekszik, mint a többi magaslat.

ye szerint az ősi város északi falával párhuzamosan futott, attól kb. 500 méterre északra. Ez a fal szintén a fellegvárnál kezdődött, északi irányban érintette a Poszethinosz-nyomot (a mai Jeruzsálem orosz negyedén), onnan kelet felé fordult, és elérte a He-

lénának, Adiabene királynőjének mauzóleumával szemben fekvő helyet. A fal az új város körül északon és keleten folytatódott, azután a Kidron-völgybe ereszkedett le. A Heródes fállal körülvett városa tehát három részből állt:

108. ábra: Jeruzsálem topográfiai térképe világosan mutatja, hogy a várost mély völgyek határolják és szelik keresztül.

a/ Északon a Templomhegy az Antonia erőddel.

b/ Az alsó- és felsőváros, amelynek külső falai a Hasmoneus királyok idejéből származtak, de Heródes és utódai megerősítették azokat (az ún. első fal).

c/ A felső piac üzleti központja és a városi lakónegyed. Ezt a kereskedelmi és kézműves negyedet a Heródes idején emelt második fal zárja körül. Ehhez tartoznak még a második fal nyugati és északi részén kívül elhelyezkedő lakónegyedek.

Ezek képezik az újvárost (Bet-Zela), amely I. Agrippa (Kr.u. 41-44) idejéig védtelen maradt. Míg a templomtól délre fekvő kis Dávid-város csak 4,4 hektár nagyságú, a Heródes kori város majdnem 100 hektár. Heródes unoká-

ja, I. Heródes Agrippa (Kr. u. 41-44) a város területét 125 hektárra bővítette.

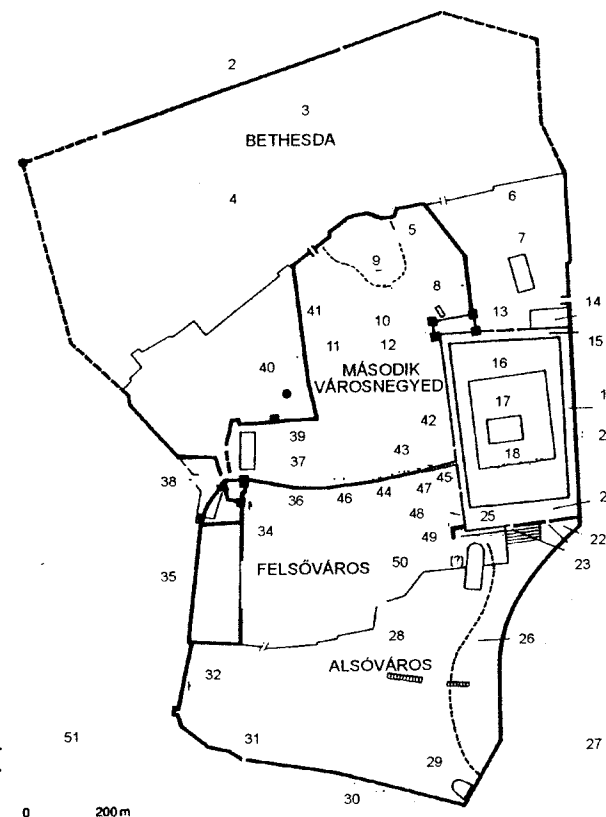
A város növekedését és fejlődését több tényező segítette. A római uralom alatt Jeruzsálemnek, mint Júdea fővárosának megnőtt a jelentősége. Emellett a felújított templom is vonzotta a zarándokokat. Így a város a kereskedőket és kézműveseket is csábította, főképp a kőfaragókat és kőműveseket, akikre nagy szükség volt az építkezéseknél.

Jeruzsálem lakossága Heródes korában

A Heródes-korabeli Jeruzsálem lakosságának számáról sajnos nem rendelkezünk megbízható adatokkal.⁸ A korabeli szerzők által említett számok túlzóak. Josephus

109. ábra: Jeruzsálem városának alaprajza Jézus idejében.

1. királysírok; 2. harmadik fal;
3. Bethesda; 4. fapiac; 5. bánya;
6. juhpiac; 7. juhok tava;
8. Sztruthion-tó;
9. TÜROPOION-völgy;
10. Antonia erőd; 11. piacok;
12. második városnegyed;
13. Tadi kapu; 14. Izrael-tó;
15. oszlopcsarnokok;
16. Templomhegy; 17. templom;
18. magas előudvar, a nem zsidók számára tilos terület;
19. Salomon oszlopcsarnoka;
20. Suzu kapu; 21. királyi oszlopcsarnok; 22. Ofel; 23. Hulda kapuk; 24. lépcső; 25. út;
26. Adiabene királynának palotái;
27. KIDRON-völgy; 28. alsóváros; 29. Silóé-tó; 30. első fal;
31. kapu; 32. a főpapok palotája; 33. felsőváros; 34. felső piac;
35. Heródes palotája; 36. Mariamne-torony; 37. Fasaeltorony; 38. Hippikosz-torony;
39. Torony-tó; 40. Golgotha;
41. második fal; 42. kapu;
43. első fal; 44. Kszüsztosz;
45. Wilson-ív; 46. Krüfonosz-(Barclay-)kapu; 47. Türoponion út;
48. Robinson-ív; 49. lépcsők;
50. Hippodrom. 51. HINNOM-völgy

Flavius szerint a zsidó háború alatt a városban 110 000 ember halt meg, és 97 000 ember esett fogságba. Tacitus azt írja történelem-c. művében (V,13), hogy az ostromlott Jeruzsálemben 600 000 ember tartózkodott. A Talmud még magasabb számokat említ.¹⁰

Ilyen adatok alapján nehéz bármilyen következtetést levonni. Az említett számok nem alapulnak népszámláláson vagy bármilyen más számításon. Az akkori Jeruzsálem lakóinak a számát ma a következő okok miatt majdnem lehetetlen megbecsülni.

Heródes városában sok középület, a jómódú osztály nagy kiterjedésű lakóházai, utcák, piacok és terek sokasága volt található. Sok ház két- és háromemeletes volt. Betfagében és Betániában a lakosság nagy része a városfalakon kívül, a külvárosokban és falvakban lakott. Hozzávetőleges becslés szerint az akkori Jeruzsálem lakossága, a külvárosokat és a környező falvakat is beleértve, 100 000–120 000 főre tehető. Ez az akkori dókben nagy népsűrűségnek számított, ha arra gondolunk, hogy a két fontos kikötőváros, Cézárea és Askalon csak 50 000 lakost számlált.

Zazdasági viszonyok

A jeruzsálemi kézművességhez tartozott mindenekelőtt az aranyművesség, a kovácsnesterség, a fonás, a textilfestés, a szövés, a szabászat, a cipésmesterség, valamint a üstölőszerek és illatszerek előállításai is. Ezenkívül a sűrű népességű város az állattenyésztés (szarvasmarha, ló, szamár), a méhek és más fogyasztási cikkek; olaj, szappan, illatos kenőcsök, élelmiszerek, édességek készítőinek a szolgáltatásait is igényelte. A piacokon sok cserépárut is árusítottak, amelyeket valószínűleg a városon kívül állítottak elő.¹¹

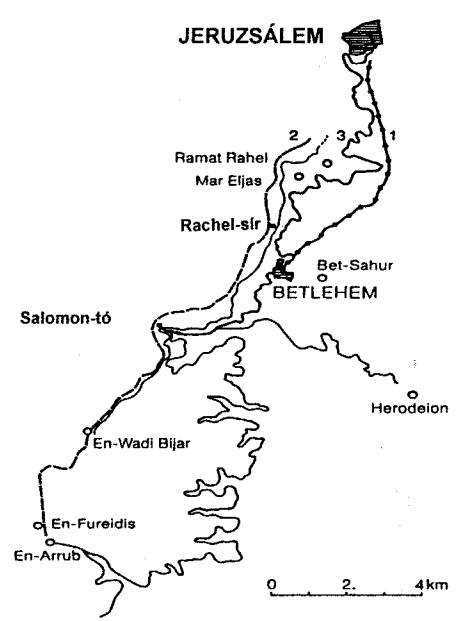
Heródes uralkodása idején fontos szerepet játszott a kőműveseknek és kőfaragóknak. Mivel ezekben az időkben nagy építkezések folytak, és éveken át építették a templomot, különösen sokan voltak a kézművesek. Emellett különösen nagy mennyiségű halotti urnára és más sírészakra is szükség volt. Ebben az

időben sok háztartási eszköz is kőből állítottak elő.¹²

A kőművesek mesterségének a gyakorlására a városon kívül és magában a városban nagy kőfejtőkre volt szükség. A leghíresebb kőfejtő a mai Damaszkuszi-kapu közelében volt található. Ez a kőfejtő egy mintegy 200 m hosszú és 100 m széles, az északi városi piacai alatt üreget képezett, amelyet Cidkija-barlangnak neveznek.

A vízellátás

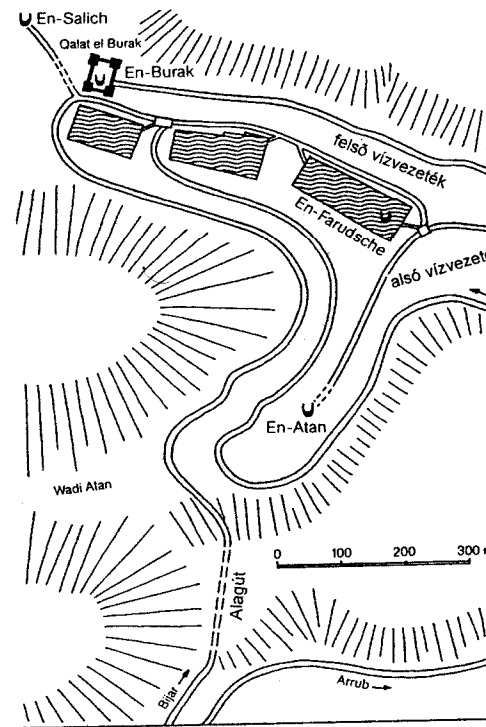
A város növekedése Heródes idején a vízellátás terén okozott nehézségeket.¹³ A vízforrások hiánya a három ünnepen odatóduló zarándoksereg érkezésekor érte el a csúcspontját. A Siloé-tóba folyó Girhon-forrásnak a vize kevésnek bizonyult, és a különböző városnegyedekben lévő számos ciszterna sem tárolt annyi vizet, hogy a lakosság igényeit kielégíthette volna.

110. ábra: Jeruzsálem ókori vízellátása. A júdeai hegyekből több vezeték vezet a városba.
1. török vízvezeték;
2. római vízvezeték;
3. Heródes által építtetett vízvezeték.

Ezért a városban nagy mennyiségű ciszternákat létesítettek: Struthion kettős tavát az Antonia-erőd közelében, a Torony-tavat (az ún. Hiszkija-tavat) a fellegvártól északra és az Izrael-tavat a Templomhegy északi peremén (vö. 109. ábra). Ezek mellett a nyilvános víztárolóhelyek mellett sziklákból kivájt nagy földalatti vízmedencék is léteztek. E létesítmények ellenére a városon kívülről is kellett Jeruzsálemben vizet vezetni.

Júdea magasabb részein három vízforrást ismerünk (110. ábra).¹⁴ A vízvezetékek közöttje az ún. Salomon-tó volt Betlehem közelében, amely Jeruzsálemtől 12 kilométerre délre, az óvárosnál 20-50 méterrel magasabb szinten feküdt (111. ábra).

111. ábra: Az ún. Salomon-tavak és környékük. Források és vízvezetékek.

A négy saját forrással rendelkező három tó gyűjtő- és elosztóhely volt egyben. A völgyben lévő létesítmény három nagy, egymás fölött elhelyezkedő medencéből állt. Ezek

úgy voltak megépítve, hogy a felső medence vizét mindig teljesen ki lehetett üríteni az alsóba. A felső tó 70x116 méteres, téglalap alakú, 7-8 méter mély volt, és kb. 60 000 m³ vizet fogadott be. A középső tó kelet felé nyúlt el, 129 méter hosszú, átlagosan 70 méter széles, körülbelül 12 méter mély volt, és 100 000 m³ vizet tárolt. A legalsó és egyben a legnagyobb tó (66x177) közel 130 000 m³ vizet volt képes befogadni.

A legrégebbi vízvezeték valószínűleg a Makkabeus korból származik, és Betlehem alatt két alagúton át vezet. Érinti Jeruzsálem nyugati dombjainak lejtőit, végül a templomtér föld alatti ciszternájában végződik (110. ábra).

A második vízvezeték később, talán Pontius Pilatus alatt építették, aki Josephus Flavius szerint a templom pénzét erre fordította. Ez magasabban fekszik, és a felsővárost látta el vízzel. Szinte pontosan követte a vízállást, azaz a Betlehem-Jeruzsálem utat. Ezt a vízvezeték a Rachel-árok közelében lévő kőépítményről lehet felismerni. A Rachel-ároknaál kőlapokba véste ez idáig a tizedik római légjő huszonnégy parancsnokának a nevét találták meg. Ez a vezeték valószínűleg a mai fellegvár közelében vezetett a városba és onnan a Hiszkija-medencébe.

A Jeruzsálemben vezetett vízmennyiséget nemcsak a nagyszámú zarándokra való tekintettel növelték, hanem valószínűleg a hellenisztikus és római kultúra szokásainak megfelelően létesített fürdők nagy vízforrása miatt is.

A Templom

A heródesi templom építése¹⁵

Heródes uralkodásának tizennyolcadik évében, tehát Kr. e. 20-19-ben kezdett bele a harmadik templom építésébe. Üzenettel fordult az egész néphez. A zsidók azonban bizalmatlanok voltak a tervvel szemben, mert félték, hogy a király nem rendelkezik elegendő pénzzel a hatalmas építkezés befejezéséhez. Heródes azonban megnyugtatta népét, hogy „nem fogja a régi templomot az-

előtt lebontani, amíg nem biztosítja mindazt, ami az új templom teljes felépítéséhez szükséges".¹⁷ Mielőtt a munkákat megkezdte, ezer szekeret gyűjtetett össze a kövek szállítására, tízezer munkást toborzott, és ezer papot és levitát képeztetett ki a falépítés művészetére. Rájuk bízta a templom szent területének kialakítását (112. ábra). A világ leghíresebb építőmesterei nyolc esztendőn át tervezték ezt a hatalmas alkotást. Ugyanennyi időt kellett ahhoz, hogy a számtalan követ a kőfejtőben elkészítsék és a helyszínre szállítsák. A munka nagy részét az első tíz évben végezték. Az építkezésekhez szükséges kövek a közeli kőfejtőkből származtak. A követ úgy fejtették, hogy a sziklába egy sor lyukat fúrtak, oda, ahol a darabokat le akarták hasítani, majd a lyukakba faékeket vertek. Ezeket a faékeket átitatták vízzel, mire azok megduzzadtak, és a furatok vonalában megrepesztették a sziklát. A követ a kőfejtőben dolgozták fel. A nagy tömböket fűrészszel vágták. Ha a kő nagyon kemény volt, akkor fogatlan fűrészlapokkal homokot és vasreszeléket használva metszték el őket (114. ábra). Szakmunkások

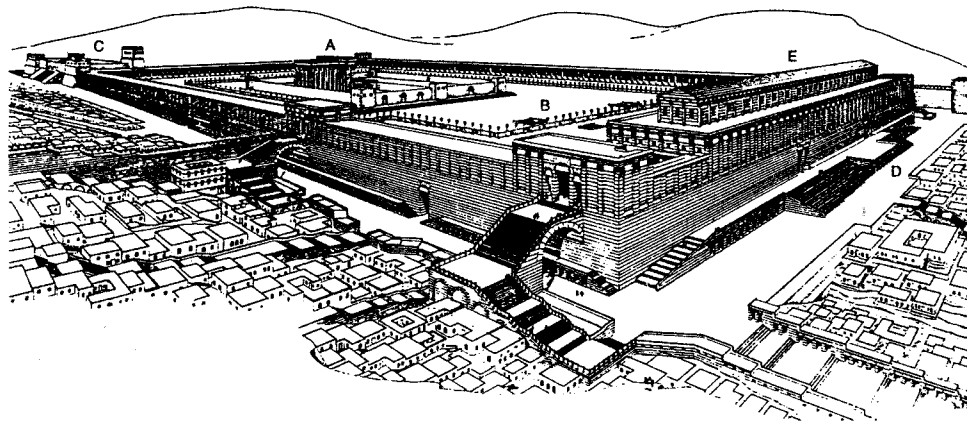
csiszolták és faragták meg a köveket, mielőtt a templomba szállították volna azokat.

A külső templomfalaknak szánt kőtömbök hatalmas kváderekből álltak. A kövek többsége 1–1,25 m magas és 9–12 m hosszú volt. Jézus egyik tanítványa így lelkesedett a templom kövei és építményei láttán: „Mester, nézd, milyen kövek és milyen épületek!” (Mk 13,1–113. ábra).

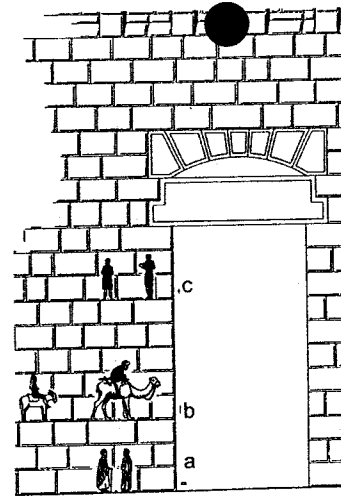
A köveket többnyire ökrös fogattal szállították (115. ábra). De a köveket két fakerékkel is az építési helyre lehetett tolni (B). A nagyon nagy tömböket fatörzseken ökrök segítségével görgették (C.).

A nehéz kövek felemelésére többnyire három- vagy négy lábú állványzatot használtak (116. ábra). Emellett voltak emelődaruk is. A falak építésére földből emelkedőket kellett felhordani, hogy azokon a köveket ökrökkel felvontassák.

Heródes kétszeresére növelte a templomteret. A templom területe mintegy 480 méter hosszú és 300 méter széles négyszöget alkotott.¹⁸ Nagysága tehát 144 000 m² volt. Mialatt a templom épült, a vallási szertartások megszakítás nélkül folytatódtak.

112. ábra: Heródes temploma délnyugat felől nézve : A kb. 300–480 m magasán fekvő óriási udvar közepén egy kb. 10 méter magas emelvényen található a szentély (A) és a zsidók számára szolgáló előudvarok. A pogányoknak nyitva áll a hatalmas előudvar (B) és a körbefutó oszlopcsamok. A templom őrzésére szolgál az Antonia vár (C), amelyet Heródes északnyugaton építtetett. Dél felől egy hatalmas feljárt (D) vezet a templomkapukhoz. Onnan a föld alatti folyosókon juthatunk el a „királyi oszlopcsamok” (E) alatt a templomterre.

113. ábra: A rajz a templom köveinek méreteit érzékelteti. Az alakok a terep különböző színjét mutatják: a/ Jézus korabeli szint; b/ Kr. u. 8. századi szint; c/ a mai szint.

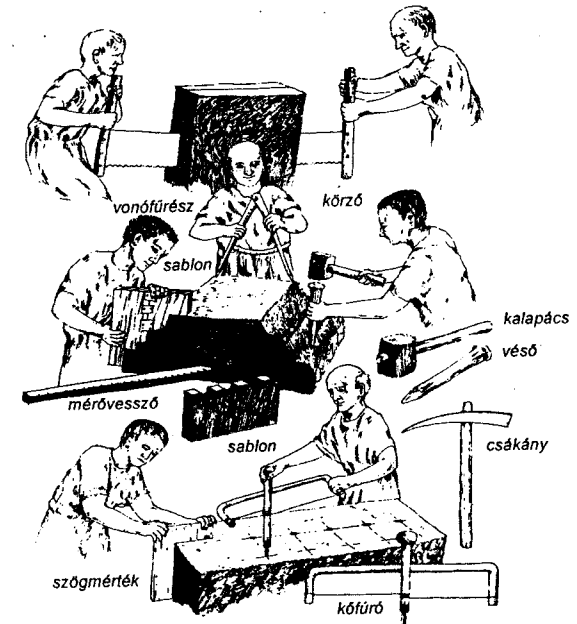
Már Kr. e. 10-ben, Heródes trónra-lépésének évfordulója alkalmával megtartották a templom felszentelésének ünnepségét. Josephus Flavius így számol be erről: „Az egész nép örvendezett... utána 300 ökröt áldozott fel a ki-

rály Istennek, és aki megtehetette, olyan sok átaláldozatot mutatott be, hogy lehetetlen volt pontosan megszámlálni...”¹⁹ Az ünnepségen nyilvános hálaadást tartottak Isten dicséretére. Ettől kezdve tűntek fel a templom építésével kapcsolatos első legendák is. Így például évekkel később azt mesélték, hogy az építés egész ideje alatt csak éjjel esett, és így az soha nem volt akadályoztatva.²⁰

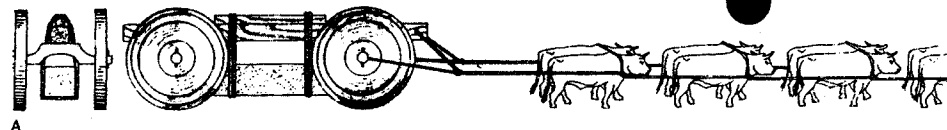
A felszentelés után még további nyolc évig tartott, amíg a csarnokokat, az udvarokat és a körbefutó falakat befejezték. A templomon végzett munkálatok azonban, beleértve a finomítási munkákat, összesen nyolcvanöt évig húzódtak el.

Ezért vehetik Jézus szemére: „46 esztendeig épült a templom” (Jn 2,20). Az építkezés megkezdésétől számított 46. év a Kr. u. i 26–27. esztendőnek felel meg. A művet csak Albinus helytartó idejében (Kr. u. 62–64) fejezték be. Alig öt évvel később a remek építményt Titus katonái a földdel tették egyenlővé.

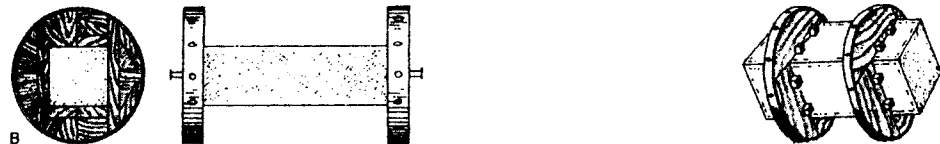
Heródes temploma építészeti fenségben és pompában felülmúlt mindent, amit valaha a Templomhegyen építettek. Igaza volt az akkori népi szólásmondásnak: „Senki nem látta a leg szebb építményt, ha nem látta a templomot.”²¹

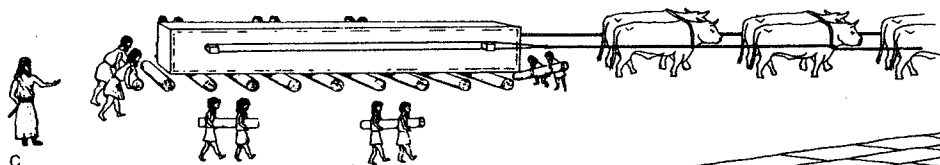
114. ábra: A kőtömbök fel dolgozására szolgáló eszközök

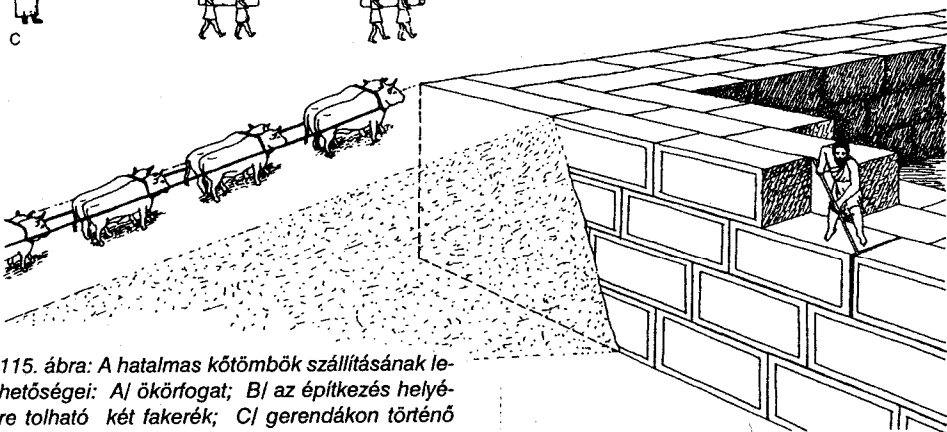
A

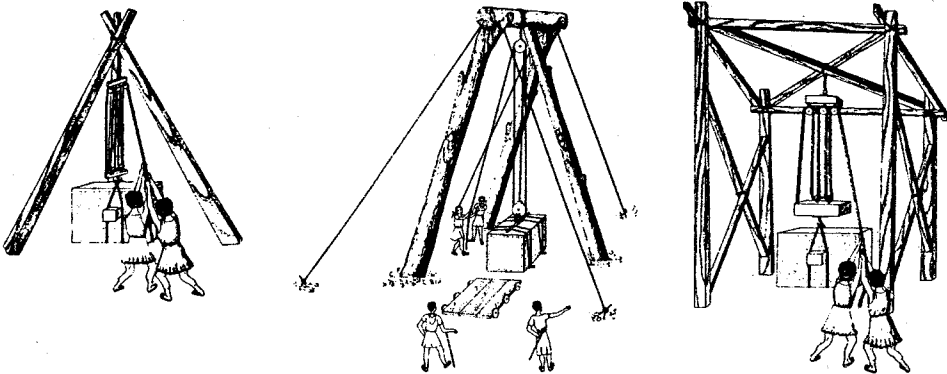
B

C

115. ábra: A hatalmas kőtömbök szállításának lehetőségei: A/ ökörfogat; B/ az építkezés helyére tolató két fakerék; C/ gerendákon történő szállítás.

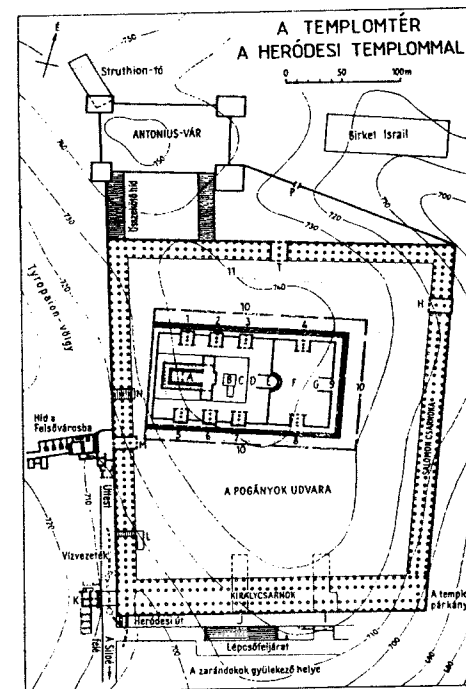

116. ábra: A különböző emelők

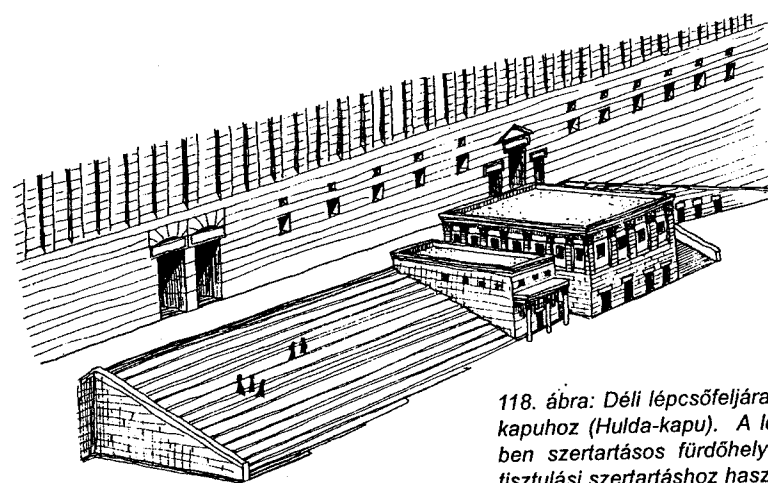
A templomkapuk

A templomot 8–12 méter széles kapukon át lehetett elérni, kettő volt délen, négy nyugaton, egy-egy északon és keleten (117. ábra). A déli oldalon monumentális lépcsőfeljáró vezetett, amelyet a zarándokok serege használt (118. ábra). A lépcsők jó állapotban maradtak fenn, s a délen található Ofeltől a templomkapukhoz (Hulda-kapukhoz) vezetnek fel. Ezeket a 64 méter széles lépcsőfokokat a nyers sziklába vágott ágyazatokba helyezték. Ettől a templomfeljárótól délre egy kővezett tér maradványai találhatóak. Jézus korában ott gyülekeztek a zarándokok mielőtt a templomhoz vonultak. Talán erre utal a 112. zsoltár: „Öröm töltött el, amikor jelezték: Indulunk az Úr házába! Lábunk már átlépi kapuidat, Jeruzsálem!”

A lépcsőfeljárattól keletre egy elmosódott alaprajzú nagy építmény maradványait fedték fel (118. ábra). Ezeknek az építményeknek a különlegessége a sziklába vágott és kikövezett számos medence.

117. ábra: A templomtér Jézus korában. A. templom a szentéllyel és a Szentek Szentjével; B. az égő-áldozati oltár; C. a papok udvara; D. a férfiak udvara; E. a Nikánor-kapu; F. az asszonyok udvara; G. a Szép-kapu; H. a Szuza-kapu (Aranykapu); I. a Három-kapu a föld alatti lépcsőfeljáróval (Hulda kapu); J. Kettős-kapu a földalatti lépcsőfeljáróval (Hulda kapu) K. fedetlen lépcső a Túropoion -völgy felé (Robinson IV); L. a föld alatti kapu (Barclay-kapu); M. a Coponius-kapu a Kszüsztosz híddal (Wilson IV); N. az előváros kapuja; P. a Juh-kapu; T. a Tadi-kapu; 1-9. Templomkapuk; 10. Válaszfal a figyelmeztető táblákkal; 11. A mai Szikladóm területe.

118. ábra: Déli lépcsőfeljárót a kettős és hármaskapuhoz (Hulda-kapu). A lépcsőnél lévő épületben szertartásos fürdőhelyiség van, amelyet a tisztulási szertartáshoz használtak.

Feltehetőleg ez az épület szertartásos fürdőhelyiség volt a templomlátogatók számára, amelyet a szent területre való belépés előtt kerestek fel. Ezzel kapcsolatban a 24. zsoltár juthat eszünkbe: „Ki mehet fel az Úr hegyére? Ki állhat az ő szent helyén? Akinek a keze tiszta és ártatlan a szíve, akinek az esze nem csaláson jár, s aki nem esküszik hamisan”.

Jézusnak tehát a gyülekezőhelytől a templom déli faláig harminc lépcsőfokon kellett felmennie. Ott volt található két kettős-kapu, amelyek a föld alatti lépcsőkön át a templom-érre vezettek. Ezeket a kapukat a bizánci uralom és az arab omajádi uralom korában (kb. Kr. u. 8. század) felújították és használták. Ekkor bővítették a keleti kettős-kaput hármaskapuvá. Ezért nevezték a nyugati kettős, a keleti pedig hármaskapunak. A templom bejáratait Hulda próféta (2. Kir. 22,14) után nevezték el. A zarándokok a templom területére a hármaskapun léptek be, és azt a kettős-kapun át hagyták el.

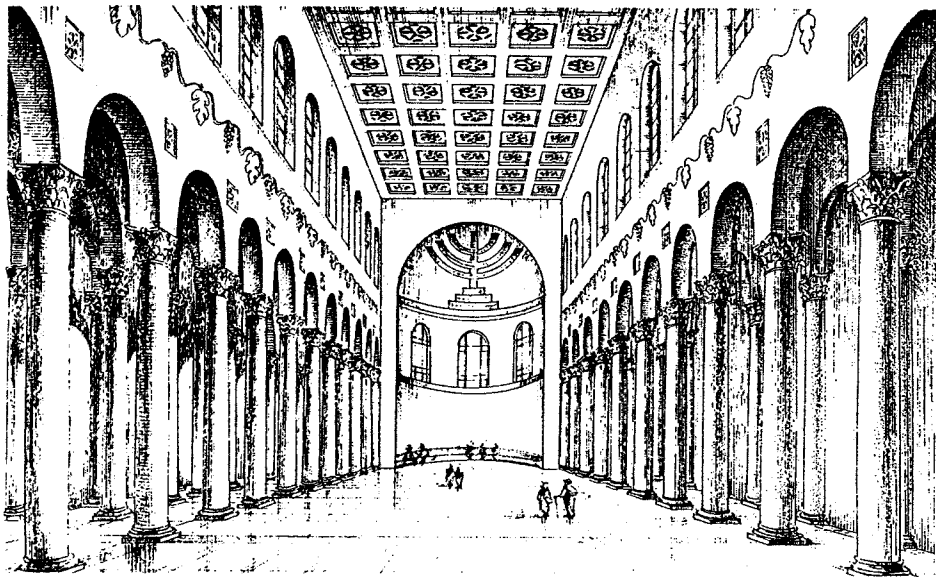
A templomtér

Az oszlopcsarnokok és a háromhajós bazilika („királyi csarnok”)

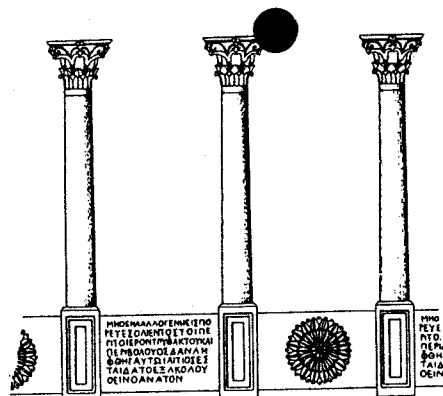
Az egész templomtér körül nyugaton, északon, és keleten oszlopcsarnokok emelkedtek, amelyek magukba foglalták a templomterület külső, vagyis pogány udvarát. Tizenöt méter magasak és szélesek voltak, és két oszlopsor állt bennük. Minden oszlop tizenkét és fél méter magas volt.²² A tetőszerkezet cédrusfából készült.

A büszke hegynek az oszlopcsarnokok ragyogást és fenségességet kölcsönöztek, és nagy összejöveleket gyülekezőhelyül szolgáltak.

A pogányok udvarának déli oldalán, a mai Aksza-Moszk helyén 185 méter hosszú háromhajós bazilika állt (119. ábra). Ennek a királyi csarnoknak hatalmas, korintoszi oszlopfókkal ellátott oszlopai voltak. Az oszlopcsarnok középső részét egy főhajóból és két mellékhajóból álló bazilikának alakították ki.

19. ábra: A háromhajós bazilika mindenekelőtt nagy összejöveleket szolgált. Valószínűleg itt lépett Jézus a pénzváltókkal és kereskedőkkel szemben.

120. ábra: A belső templomkörzetbe a pogányoknak nem volt szabad belépni. Egy görög feliratú elkülönítő falra volt felírva a belépési tilalom. Felírták két, mintegy 0,60 m magas, 0,90 m széles, és 0,37 m vastag, hét soros írással ellátott mészkőtömböt.

Valószínű, hogy kb. Kr. u. 30-ban a zsidó nagytanács üléseit ebbe a királyi csarnokba helyezte át. Ugyancsak ebben a csarnokban lépett fel Jézus az árusokkal és pénzváltókkal szemben. Ezeket a papi ellenőrzés és vezetés alatt tevékenykedő és garázdálkodó árusokat Jézus erőszakosan kiűzte és asztalaikat felforgatta (Mk 11,15–19).

A pogányok udvara és a válaszfal

Amikor a templomlátogató a négy nyugati kapu egyikén, vagy a két föld alatti bejáraton át a templom területére lépett, kőlapokkal kövezett, fehér oszlopcsarnokkal szegélyezett hatalmas udvart látott maga előtt. Ebbe az udvarba a nem zsidók is beléphettek.²⁴ Az udvar közepén 1,5 méter magas oszlopokból és azokat összekötő kőlapokból épített válaszfal állt, amely elhatárolta a templom belső területét (120. ábra). A válaszfalnak tizenhárom bejárata volt, amelyek fölött a nem zsidóknak a templom belső területére való belépését tiltó görög és latin nyelvű feliratot helyeztek el. 1870-ben sértetlenül felleltek egy ilyen feliratot, amely, így szólt: „Idegenek tilos a templomot és udvarát körülvevő válaszfalat átlépni. Akit ebben tetten érnek, vád alá helyezik, és halálra ítélik.” Az Apos-

tolok Cselekedetei (21,28) szerint ennek a tilalomnak a megszegése adott okot Pál letartóztatására. Ő ugyanis Trofimoszt magával vitte a belső udvarba.

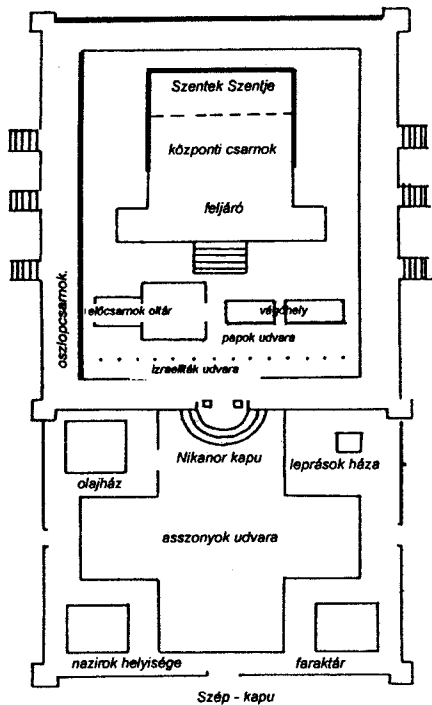
A szentély

Az építményegyüttes négyszögletű vár hatását keltette, amely kelet-nyugati irányban mintegy 150 méter hosszú és 120 méter széles volt (121. és 122. ábra).

Az asszonyok udvara

A hatalmas keleti kapun, az ún. Szép-kapun keresztül vezetett a főbejárat az „asszonyok udvarába”. Ennek területe 67,5 négyzetméter volt, és a sarkokban négy elválasztott helyiséget foglalt magában. Az északnyugati sarokban helyezkedett el a „Leprás betegek háza”. Itt végezték szertartásos tisztulási fürdőjüket a betegségükből kigyógyult leprások (Vö. Lk. 17,11–19). A délnyugati sarokban volt az „olajház” a templomi olaj tárolására; a délkeleti szárnyban pedig a nazirok, vagyis az Isten egy fogadalommal szolgáló felszentelt férfiak lakrészze. Az északkeleti sarokban tárolták égőáldozati oltárhoz használt fát. Az „asszonyok udvara” azért kapta ezt a nevet, mert ide a zsidó asszonyok is beléphetek.

A kötelező és önkéntes adományok bedobására az udvar falaira nagy perselyeket helyeztek el. Itt figyelhette meg Jézus a szegény özvegyet, aki keveset dobott be ugyan, de azzal teljes vagyonát adta (Vö. Lk. 21,1-3). Ez az udvar vidám események, például a sátoros ünnep utolsó napi ünnepeinek helyszínéül is szolgált. Ez az ünnepség a fényünnep volt; ilyenkor gyertyák és fáklyák árasztották a világosságot, papok és hívők keveredtek össze egymással, és boldog ünnepi hangulatban táncoltak egész éjszakán át.

21. ábra: A heródesi templom belseje

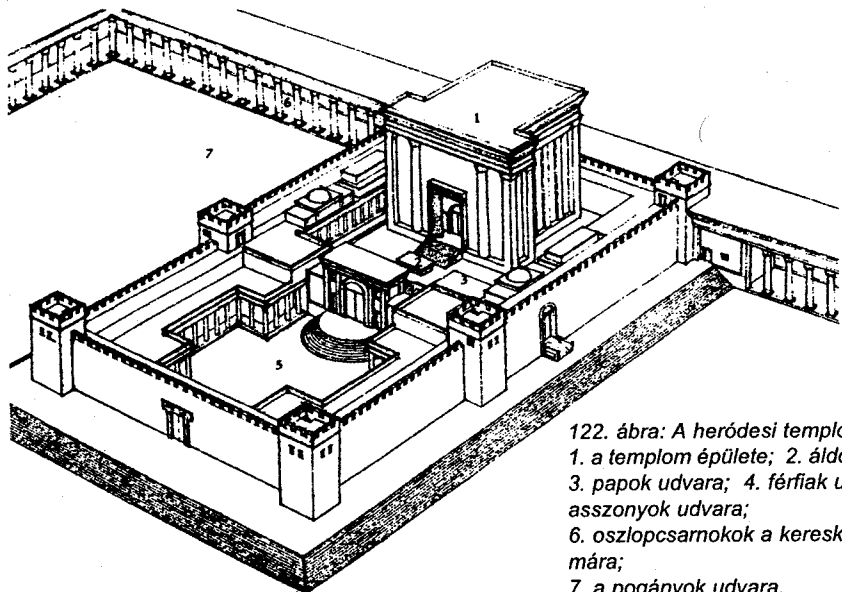
A templom

Az „asszonyok udvarától” a Nikanor-kapu tizenöt félkör alakú lépcsőfokon vezetett a „férfiak udvarába” (122. ábra). Mária ennél a kapunál mutatta be újszülött gyermekéért az előírt áldozatot, a két gerlét. A templom belső udvarában a zsidó férfiaknak csak egy keskeny sáv állt rendelkezésre a keleti oldalon. A templom ünnepnapokon zsúfolásig megtelt zarándokokkal, és az imádkozóknak „hol fel kellett állniuk, hol a földre kellett borulniuk”.²⁵ A pászka áldozatot ezért három váltásban mutatták be, hogy így a résztvevők tömegét legalább egymás után el tudják helyezni a szűk udvarban.

Az égőáldozati oltár

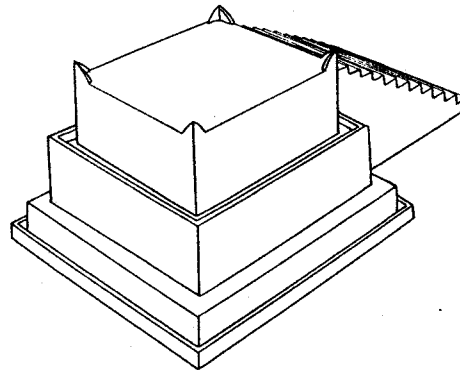
Az udvar mögötti terület az égőáldozati oltárral rendszerint a papok számára volt fenntartva. A négy szarvval ellátott oltárhoz feljáró vezetett.

Az áldozatot eredetileg az istenek táplálására szánták az emberek. Ezt szemlélteti egy előzásiai körpecsét a II. századból. Az istenség táplálkozását ez a kép nagyon ant-

122. ábra: A heródesi templom
1. a templom épülete; 2. áldozati oltár;
3. pápok udvara; 4. férfiak udvara; 5. asszonyok udvara;
6. oszlopcsarnokok a kereskedők számára;
7. a pogányok udvara.

ropomorf módon ábrázolja: istenség és az imádkozó ugyanabból az edényből egy hosszú csövön keresztül iszik, egy harmadik személy pedig az italt tölti utána (124. ábra). Az 50,13 zsoltárban is szerepet játszik ez az elképzelés.

123. ábra: Ennek az Ezekiel könyvének leírása szerint rekonstruált oltárnak az alapján el tudjuk képzelni Heródes áldozati oltárát, amely egy körülbelül 9x9x0,5 m talapzaton emelkedő három tömbből állt. A heródesi templom oltármérete enél persze lényegesen nagyobb volt.

Ott Isten ezt mondja:

„Talán a tulkok húsát eszem, vagy a bakok véréét iszom?” Az oltár mélyedésébe öntött folyadékok, (pl. víz, bor) elpárolgása, az áldozati ajándék (pl. gyümölcsök, gabona) kiszáritása és az áldozati állatok elégetése azt a hitet erősíthették, hogy az istenek ezeket elfogadták.

Nyilvánvaló, hogy ha az emberek az áldozatot az istenségnek adott eledelnek vagy ajándéknak képelték el, akkor az élelem vagy ajándék felajánlásának helyeként az oltárt az istenség asztalának vagy jelképeének tekintették. Főképp a zsoltárok keltik azt a benyomást, hogy az oltár az imádkozók számára elsősorban Jahvét jelképezte. Ez a 43,4. zsoltárban jut kifejezésre, amikor az imádkozó felkiált: „Akkor odalépek Isten oltárához, örömmel Istenéhez”. Ezért az oltár második jelentése, vagyis az oltár mint az áldozati állatok leölésének helye, egyre inkább háttérbe szorult.

124. ábra: Az istenség táplálkozását felettebb antropomorf módon képelték el. Az istenség és az imádkozó hosszú csövön iszik ugyanabból az edényből, a harmadik személy pedig az italt tölti utána.

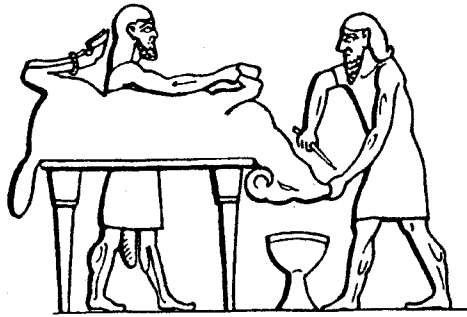
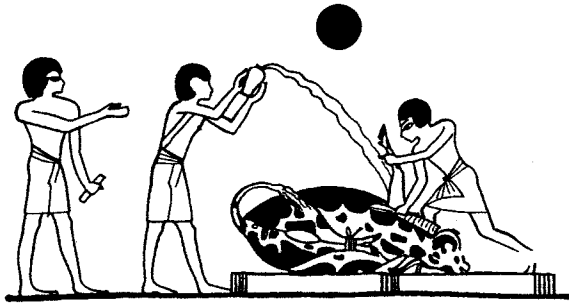
Az ószövetségi Szentírás számtalan szövegéből mindenesetre kiderül, hogy az oltár szarvai elsősorban Istent jelentik meg. Az ünnepi felvonulás ezeknél fejeződik be. „Álljatok be a menetbe, legyen zöld ág a kezeitekben, egészen az oltár szarváig!” Éppígy a kiengesztelés vért a szarvakra kenik (Lev 8,15; 16,18 k).

A vágóhely

Az égőáldozati oltártól északra feküdt a vágóhely. Márványasztalokkal, oszlopokkal és kampókkal volt felszerelve a levágott állatok felfüggesztésére. Egy Egyiptomból származó sírfestmény (Kr. e. 1400 körül-125. ábra) és egy Szancherib ninivei palotájából származó dombormű (Kr. e. 704–681) (126. ábra) ábrázolják a vágási jelenetet. Az egyiptomi képen a levágandó áldozati állatot összekötött lábbal egy gyékényre helyezték. Az állatokon ejtett vágásokat azonnal vízzel mosták ki. A képen baloldalt egy pap papiruszterkerccsel a kezében felügyeli, hogy az áldozatot helyesen mutassák be.

Egyiptomban a vér a szertartásokban nem játszott szerepet, a szemita népeknél azonban a vért gondosan edénybe gyűjtötték, és meghintésre használták.

125. ábra: A vágásra kijelölt áldozati állatot egy gyékényre fektették, majd lábainál összekötözték. Az állaton ejtett vágásokat azonnal vízzel mosták ki. Baloldalt papírusztekercssel a kezében egy pap azt figyelte, hogy az áldozatot helyesen hajtják-e végre.

126. ábra: Míg Egyiptomban elfolyatták a vért, addig szemita területen gondosan összegyűjtötték, és meghintésre használták.

Az izraelita áldozatnál a vért az oltár köré öntötték. A vér számukra az életet jelentette: „Minden testnek a vér az élete” (Lev. 17, 14), ezért az egyedül Istené. A vér kifolytatása után az áldozati állatot megnyűzták, feldarabolták, és részeit a papok az oltárra helyezték, ahol állandóan tűz égett (Lev. 6,5 s k.). Az égőáldozatnál minden részt elégettek, más áldozatoknál csak egyes részeket. Így például a közösségi áldozat esetén nemcsak a papok, hanem a hívek is részesedtek az áldozat húsból.²⁷ Azáltal, hogy az áldozati állatnak csak egy részét mutatták be Jahvének, a többi részt pedig az áldozatot bemutatók és hozzátartozóik fogyasztották el, közöttük egyfajta közösség alakult ki. Ez a közösségi élmény, amelyben a templomlátogatók az evés és ivás során részesültek, különösen megragadta őket. A zsolnárok újra és újra arra utalnak, hogy végül is Jahve jószágának és szeretetének közös ünneplése

igézte meg a templomlátogatókat. Talán megértjük a jeruzsálemi zarándokokat, akik mindig ezt énekelhették: „Öröm töltött el, amikor jelezték: Indulunk az Úr házába” (122,1. zsolnárok). Különös élményt éltek ott át, amely jellegében és hatásában az illatosított fagyúhoz volt hasonlítható. Ezt a fagyút étkezésnél a vendégek fejére helyezték, amely az étkezés során szétfolyt, és bődítő illatot árasztott: „Néztétek, milyen kedves és jó, ha egyetértésben élnek a testvérek! Olyan az, mint a drága olaj a fejen, amely lecsordul a szakállra, lecsordul Áron szakállára, palástja szegélyére” (133,1-2 zsolnárok) (127. ábra).

A szent terület (128. ábra)

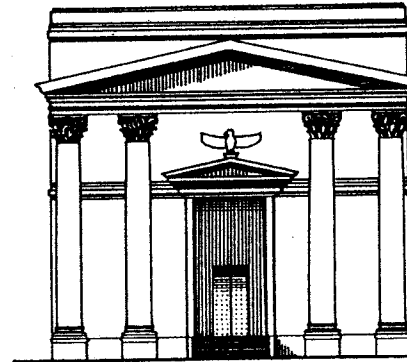
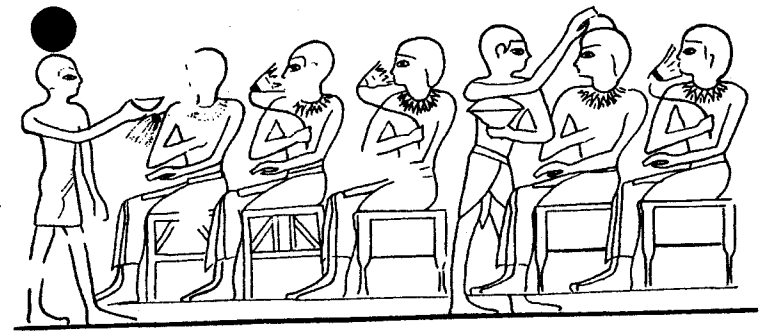
Az áldozati oltár mögött emelkedett a templomépület. A salamoni templomnak megfelelően előcsarnokra (ulam), főcsarnokra (hechal) és Szentek szentjére (debir) tagolódott (122. ábra). A Szentek szentjébe senki nem léphetett be, csak a főpap az engesztelés napján. Ez egy sötét, ablaktalan 10 méter hosszú és 2 m széles épület volt. A terem üres volt, kivéve azt a két függőnyt, amely a Szentek szentjét a szentélytől elválasztotta. A szentély (hechal) 20 m hosszú volt. Ott volt a hétkarú gyertyatartó Menora, kenyerek asztala és a füstölőoltár (129. ábra). A Menorának és a kenyerek asztalának ábrázolását Titus római diadalívének domborművén láthatjuk.

A templom és istentiszteletek jelentősége

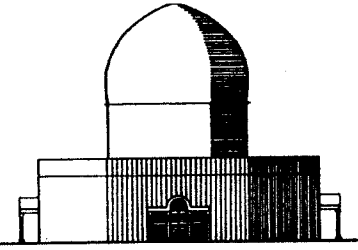
A templom téri tevékenység

A jeruzsálemi templomnál nagy volt a forgalom, s nem csupán az egy-egy hétig tartó három nagy zarándokünnep idején. A templom előudvaraiban és a szentélyt körülvevő

127. ábra: Egyiptomban az ünnepi étkezésnél a vendégek fejére friss illatszercsomót helyeztek. Erre a szokásra emlékeztet a 23,5. zsolnárok: „Fejemet meghintet olajjal”.

50 m

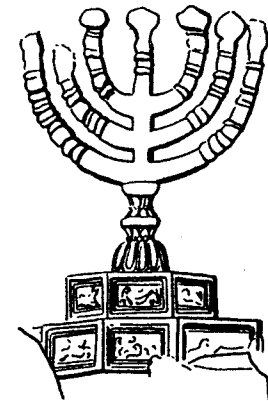
50 m

128. ábra: Az ábra a heródesi templom nagyságát mutatja (balra). A melléje rajzolt mai Szikladóm a hatalmas heródesi templom homlokzatával szemben nagyon kicsinynek hat (jobbra).

téren jöttek-mentek az emberek.

A templomterület egyes helyein, talán az oszlopcsarnokok vagy falak árnyékában gyakran zarándokok csoportja pihent, akik családostul vagy ismerőseikkel jöttek ide, és étkezéskor húst, kenyeret és bort fogyasztottak. Ezek a zarándokok már felajánlották szent áldozataikat, és most fogyasztják az áldozati állatnak őket megillető részeit. Az ilyen étkezés gyakran meglehetősen vidáman történt. A zarándokok az áldozati állattal és egyéb áldozati ajándékokkal talán azért jöttek a templomba, mert közülük valaki nagy bajában fogadalmat tett, és azt most teljesíti, vagy mert hálaáldozatot akart bemutatni visszanyert egészségéért. Egyesek azért jöttek, hogy az áldozattal megváltsák elsőszülött fiukat úgy, hogy feláldozzák jószágaik elsőszülöttjeit (vö. Kiv. 13,11–15), vagy hogy az első fűgét és olajbogyókat felajánlják az Úrnak. A templom területének egy másik szegletében, talán Izrael udvarában, a levi-

ták épp akkor zsolnárt énekeltek egy zarándokcsoport előtt, s éneküket kürtökkel, trombitákkal, húros hangszerekkel, fuvolákkal és kézi dobokkal kísérték.

129. ábra: A heródesi templom hétkarú gyertyatartója. A kép a Rómában lévő Titus-diadalív domborművét ábrázolja.

Ugyanennek a templomnak a vágóhelyéről a levágásra kerülő állatok bőgése hallatszott, és az elválasztó fal mögött, az áldozati oltárnál, a fehér öltözetű papok az áldozati állatok pontosan előírt darabjainak elégetésével foglalkoztak. Látszódot a felszálló füst, és érezni lehetett az elégetett zsir szagát.

A széles templomtéren felügyelők cirkáltak, felvilágosításokat adtak, és örködtek, hogy minden rendben folyjon. Sokan összegyűltek körülöttük, hallgatták őket, és vitatkoztak velük. Ezek mellett a különböző csoportokkal folytatott és az egyidejűleg egymás mellett játszódó változatos istentiszteleti cselekmények mellett minden jelenlévő számára közös istentiszteleteket is tartottak a templomban, például győzedelmi ünnepet, királykoronázási ünnepségeket, éhínségek és háborús veszélyek idején közös imákat, de főleg a nagy zárandokünnep alkalmával lefolyó ünnepéseket (44., 74., 79., 80., 83., 89. zsolttár).

Zakariás nevű pap (Lk 1,5-25)

Számos pap és levita gondoskodott arról, hogy az istentisztelet a megfelelő módon történjen. A papok huszonnégy nemzetségbe voltak felosztva, akik minden évben két hetet a templom szolgálatában töltöttek, és sorszámuk útján kapták feladataikat. Az év többi részében falvaikban és városaikban laktak, és különböző foglalkozásokat űztek.

A templomi szolgálathoz a papok különleges ruhát viseltek. Ez nadrágból, fölötté széles övvel ellátott ingszerű ruhából és fejkendőből állt, amelyet turbán alakra kötöttek. Valamennyi ruhadarab lenből készült, a fehér ruha a tisztaságot szimbolizálta. A szolgálattelévő papoktól meg is követelték a józanságot és a Leviták könyvében leírt tisztaságot: nem ihattak részegítő italt, és naponta egyszer vízbe merülve meg kellett fürdeniük. A szentély iránti tiszteletből a papok mezteláb jártak (130. ábra).

Kora reggel és délután a templomban Tamidnak (állandó) nevezett áldozati istentiszteletet tartották. A reggeli istentiszteletre a legfontosabb előkészület az összes esedékes papi szolgálat kisorsolása volt. Utána kö-

vetkezett egy egyszerű, hibátlan him bárány levágása, vérenek az égőáldozati oltár négy sarkára való öntése, teste egyes részeinek az oltárhoz vezető feljárón való elhelyezése és megszóása. Ugyanakkor az olajjal összekevert lisztből álló napi ételáldozatot, a főpapi ételáldozatot, valamint az itáláldozatra szolgáló bort az oltárra helyezték. Az ételáldozatot úgyszintén megszózták.

Ezután először az itáláldozatot mutatták be. Lukács 1.9 tudósít minket, hogy a sors Zakariásra esett, hogy itáláldozatot mutasson be. A papok szentet vettek az égőáldozati oltárról, harsonaszóval jelezték a szent cselekmény kezdetét, és a füstölőszerezellel a templom szentélyébe vonultak. Itt a füstölőoltáron felhalmazták a szentet, és a szolgálatot ellátó pap a különböző gyantákból és fűszerekből összekevert füstölőszert a szénre nyomta. Ezután a papok egy része összegyűlt a szentély előtt, hogy az imádkozó néptömeget felemelt kézzel papi áldásban részesítse. Ekkor ünnepélyesen mondták a Szám. 6,24–26 szövegét. A gyülekezet dicsőítő szavakkal válaszolt: „Legyen áldott dicsőséges országának a neve most és mindörökké”.

130. ábra: Templomi szolgálatra induló pap.

A papok menete azonban az oltár feljárójához vonult, hogy a feláldozott bárány egyes részeit a tűzbe hajítsa. A napi ételáldozat egy része és a főpapi ételáldozat egésze is a tűzbe került. Miután az itáláldozatot az oltár nyugati oldalára öntötték, harsonaszó jellel a leviták zenélésbe és éneklésbe kezdtek. Ezek a leviták emelvényen álltak, és különböző kísérőhangszereket tartottak a kezükben. Az előírt napi zsolttárt szakaszonként énekelték, és a gyülekezet az imádat jeléül minden szünetnél leborult. A templomi istentisztelet a papok utolsó harsonaszavával és a gyülekezet leborulásával fejeződött be.

A reggeli istentisztelet után a papok a dél-előtt hátralévő részében is el voltak foglalva. A hívők által hozott adományokból számtalan áldozatot kellett bemutatniuk a legkülönbözőbb alkalmakból: így például bűnáldozatot az elkövetett bűnökért, fogadalmi áldozatot veszélyes utazás megkezdésekor, hálaáldozatot inségtől való megmentésért. Az áldozat lehetett bárány, gerle vagy a szegényeknél közönséges fiatal galamb. A papok együttérzéssel hallgatták a búslakodók panaszeit, hogy a nép férfiai és asszonyai által hozott adományokat a megfelelő szertartás szerint bemutassák Istennek.

Jahvének, Izrael Istenének háza

Nemcsak a „Jahve háza” (illetve palotája) név, hanem a templomegyüttes egésze is világosan mutatta, hogy azt Isten lakóhelyének tartották. A keletről a templom területére belépő egy sor kapun haladt keresztül, és lépcsők sokaságán ment fel, míg a Szentek Szentje elé jutott, amely sötétségével és zártságával alkalmas volt arra, hogy a litokzatos Isten megjelenítse. Azonban nemcsak a templom építészeti szerkezete, hanem a város legmagasabb pontján, a „Sion hegyén” való fekvése jelezte azt, hogy mintegy bejáratul szolgál az égi övezetbe, vagyis összekötő kapocs ég és föld között. A templom a föld egy darabja, amely felnyúlik az égbe, illetve az ég egy darabja, amely a földet érinti. A kapuk sokasága, amelyen az imádkozó (legalábbis lélekben) a Szentek Szentje felé haladva keresztülhaladt,

az Isten Szentségére utalt.

A templom tehát elsősorban nem Izrael istentiszteletre való gyülekezési helye volt, mint a keresztény templomok, hanem az a hely, amelyet maga Isten választott ki, hogy az emberek között lakjon. Az izraeliták nagyon is szó szerinti értelemben képzeletük ezt el. Így Izajás prófétaságra való meghívásakor azt látta, hogy az Úr egy fonséges királyi széken ül, és uszálya betölti a templomot (Iz 6,1).

E szövegben összefolyik a templombelső és az ég. Éppen ezért helytelen a kérdést úgy feltenni, hogy az Izajás 6,1-ben leírt jelenet a templomban vagy az égben játszódott-e le. A templom a földön van. Mivel azonban Jahve benne lakik, a templom ugyanakkor az égben is van. Ezért Izrael népe számára ez volt az a hely, ahol az isteni kiválasztottság, az Isten közelsége és az iránta való hűség valóban láthatóvá és megfoghatóvá vált.

Jézus ténykedése a templomban (Az árusok kiűzése a templomból)

Az első esti látogatás után Jézus másnap ismét a templomba ment. Az Olajfák hegyéről a templom keleti kapuján át a pogányok udvarába, vagyis a templom külső területére lehetett émi (117. ábra). A másik lehetőség az volt, hogy Jézus leereszkedve a Kidron-völgybe, a Templomhegytől délre vonult be, ahol a zárandokok egy széles teraszon gyülekeztek. Innen harminc lépcső vezetett fel a két Hulda-kapuhoz (117. ábra, J, I), ahonnan a Templomhegy udvarának belső területére föld alatti járatokon keresztül, a „királyi oszlopcsnak” alatt lehetett eljutni. A Templomhegynek ebbe a részébe mindenki bemehetett. Ezért nevezték a „pogányok udvarának”. Az asszonyok, a férfiak és a papok udvaraiból, valamint magából a templom-épületből álló szent tér el volt határolva a pogányok nagy udvarától.

E szent téren kívül az ún. „pogányok udvarában” mindig nagy sürgés-forgás volt. Vitatózó emberek csoportjai álltak, galambok turbékolnak, juhok bégettek, borjak bögtek. miközben a kereskedők és pénzváltók vevőket hívogattak. Egyes helyeken még építkez-

tek, mert a templom csak Kr. u. 65-ben készült el. A látogatók megszokták ezt az állandó lármát. Senki sem botránkozott meg rajta, mert a kereskedés és pénzváltás szükségének látszott. A déli „királyi csarnok” tágas területe lehetővé tette a pénzváltóknak és kegyszerkereskedőknek, hogy a templomnak ezen a részén üzleteljének.

131. ábra: Türoszi sékel. Bal oldalán Herkulesnek a görög istennek a képe, jobb oldalán egy sas. A türoszi sékel volt a jeruzsálemi templom elfogadott pénzeme.

Az evangéliumok szerint Jézus belépett a templomba, és erőszakkal kiűzte a kereskedőket, akik papi felügyelet és vezetés alatt ott tevékenykedtek és garázdálkodtak, asztalaikat pedig felforgatta (Mk 11,15–19).²⁸ Itt elsősorban a pénzváltókról van szó. Ők voltak az illetékesek a külföldi pénzemek templompénzre való beváltására. Minden izraelita férfinak ugyanis évente két drachmát kellett templomadóként befizetni. Az ún. türoszi sékel volt a jeruzsálemi templom elfogadott pénzeme. Az érem egyik oldalára Herkulesnek a görög istennek a képét verték, a másik oldala pedig egy sast ábrázolt. A pénzváltók a forgalomban lévő zsidó, görög és római pénzeket „szent” pénzre váltották, amiért természetesen megfelelő felárat számítottak fel.

Más pénzadományokat is a templomi pénznemben kellett befizetni. A pénzváltók mellett Márk megemlíti (Mk 11,15) a galambárusokat. A madarak a Jeruzsálemben élő szegény lakosság áldozataihoz voltak szükségesek. Jézus fellépett még a hivatásos teherhordók ellen is, akik a város keleti kapujától a nyugatihoz, vagy fordítva, rövidített úton akartak eljutni, és ezért a templomtéren jártak keresztül (Mk 11,16). Könnyen elkép-

zelhető, milyen kör uralkodott az üzletelő helyen, és hogy a vallás és az üzlet milyen bonyolult módon keveredett egymással. Jézus bizonyára nem az egész templomteret üritette ki. Egy nagyszabású akciót a templomi rendőrség és a római legionáriusok meghiúsítottak volna. Beavatkozása valószínűleg egy részterületre, a „királyi csarnok” területére korlátozódott.

Jézus fellépése ebben a „királyi csarnokban” jelzésértékű volt. Jézus szava, amellyel cselekedetét indokolta, megvilágítja annak értelmét: Isten háza legyen az imádság háza minden nép számára, ne pedig rablóbarlang. Jézus a pogányok udvarában az egész templomterület szentségéért lépett fel, lehetővé akarta tenni a pogányok számára is Jahve imáadását.

Jézusnak a kereskedőkkel szembeni eljárása és még inkább a templomról mondott fenyegető kijelentései érthetővé teszik az akkori vallási és politikai vezetés reakcióját, akik megpróbálták ártalmatlanná tenni őt, mivel tartottak további ténykedésektől. Ugyanis Jézust és tanítását a zarándoktömegek kitörő lelkesedéssel fogadták. Jézusnak a jeruzsálemi előljáráóság érdekeivel való összeütközése természetesen nem maradt következmények nélkül: a templomról mondott fenyegető szavaitól való félelem fontos szerepet játszott perében.

A város legfontosabb épületei

Az Antonia-erőd

Heródes, hogy jobban megerősítse a város északi részét, a templomtér északnyugati sarkán, a Hasmonaeus királyok által épített Barisz kastélyt erős erődé és lakópalotává építette ki. Heródes ezt az erődöt első római pártfogójáról, Marcus Antoniusról nevezte el Antonia-erődnek. Ez az erőd közvetlenül a templom mellett emelkedett (132. ábra). Josephus Flavius tudósítása szerint az erőd 25 méter magas sziklafennsíkron állt, amelynek meredek lejtésű oldalai sima kőlapokkal voltak burkolva, hogy a felmászás gondolatát már csírájában elfojtsa. Josephus Flavius

közi, hogy az erőd 67 méteres területet foglalt el, és minden sarkán egy-egy torony emelkedett; a legmagasabb 36 m, a másik három 26 m magas volt. Az erőd pompázatos fogadó- és lakóhelyiségeket, fürdőket és oszlopcsarnokokat foglalt magában, emellett nagy kiterjedésű udvarokat is, amelyekben szükség esetén csapatok is táborozhattak. Az erődöt és a templomot oszlopcsarnokok kötötték össze. A Heródes halála után állandóan az erődben állomásozó római csapatok ezeket a folyosókat használták, hogy a tömegeket feloszlassák, mielőtt elégedetlenség vagy zendülés jelei mutatkoztak. Amikor a tömeg a templomtéren meg akarta ölni Szent Pált, az Antonia-erőd dandárjának ezredese felvonult ellenük, Pált védelmébe vette, és az erődbe vezette. Az Apostolok Cse-

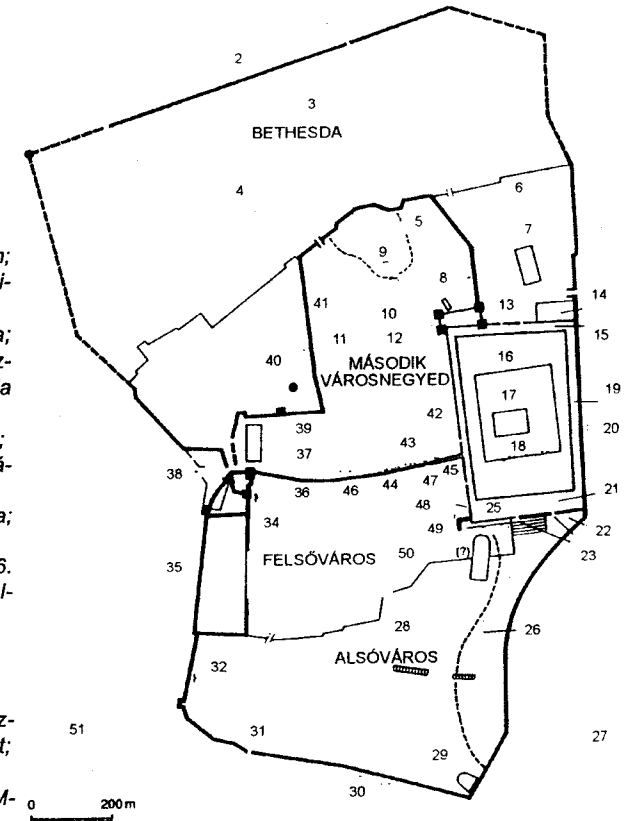
lekedetei így ír erről: „Amint Pál a lépcsőhöz ért, az egész tömeg ordította: »Halál reá!« Már éppen be akarták vinni a várba, amikor Pál megszólította az ezredet: »... Kérlek engedd meg, hogy szóljak a néhez. Amikor az ezredes megadta neki az engedélyt, Pál odaállt a lépcsőre, és beszélni kezdett» (Ap. Csel. 21,31–40). Az erőd célja a történelmi források szerint kifejezetten a templom védelme volt.

Az Antonia-erődben végzett ásások során egy olyan kövezetet találtak, amelynek kőlapjai a lovak patkói számára barázdálva voltak. Az egyik lapba „királyi játéknak” nevezett kockajáték számára szolgáló ábra volt belekarcolva (158. ábra). Egyes régészek úgy vélekednek, hogy ez a kövezet nem más, mint az Antonia-erőd udvara, és kap-

lekedetei így ír erről: „Amint Pál a lépcsőhöz ért, az egész tömeg ordította: »Halál reá!« Már éppen be akarták vinni a várba, amikor Pál megszólította az ezredet: »... Kérlek engedd meg, hogy szóljak a néhez. Amikor az ezredes megadta neki az engedélyt, Pál odaállt a lépcsőre, és beszélni kezdett» (Ap. Csel. 21,31–40). Az erőd célja a történelmi források szerint kifejezetten a templom védelme volt.

132. ábra:

1. királysírok; 2. harmadik fal;
3. Bethesda; 4. fapiac; 5. bánya;
6. juhpiac; 7. juhok tava;
8. Sztruthion-tó;
9. TÜROPOION-völgy;
10. Antonia erőd; 11. piacok;
12. második városnegyed;
13. Tadi kapu; 14. Izrael-tó;
15. oszlopcsarnokok;
16. Templomhegy; 17. templom;
18. magas előudvar, a nem zsidók számára tilos terület;
19. Salomon oszlopcsarnoka;
20. Szuza kapu; 21. királyi oszlopcsarnok; 22. Ofel; 23. Hulda kapuk; 24. lépcső; 25. út;
26. Adiabene királyának palotái;
27. KIDRON-völgy; 28. alsóváros; 29. Silóé-tó; 30. első fal;
31. kapu; 32. a főpapok palotája;
33. felsőváros; 34. felső piac;
35. Heródes palotája; 36. Mariamne-torony; 37. Fasaeltorony; 38. Hippikosz-torony;
39. Torony-tó; 40. Golgotha;
41. második fal; 42. kapu;
43. első fal; 44. Kszüsztosz;
45. Wilson-ív; 46. Krüfonosz (Barclay-)kapu; 47. Türopoion út;
48. Robinson-ív; 49. lépcsők;
50. Hippodrom. 51. HINNOM-völgy

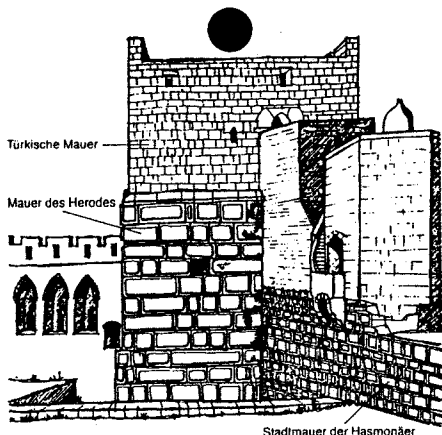

csolatban áll Jézus szenvedésének a János evangéliumban említett lithosztrotosszal (19,13). Ezeket a kőlapokat még ma is úgy mutatják a zarándokoknak, mint azt a helyet, ahol Jézust elítélték. Az újabb vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy a kőlapok későbbiek, és Hadrianus császár (Kr. u. 117–138) uralkodása idején készültek, s egy kövezett terület alkották, amely a Hadrianus által építtetett keleti bejáráshoz tartozott.²⁹

Heródes palotája

Heródes a templomépület mellett, a felsővárostól északnyugatra emelte palotáját, amely hatszor nagyobb területet foglal el, mint a hellenisztikus idők szokásos épületegyüttese. Az ásátások jól mutatják a palota óriási méreteit.³⁰ Azonban Josephus Flavius részletes leírása alapján sem sikerült az eredeti állapotot rekonstruálni (132. ábra).³¹ A palota és a kertek a fellegvártól északi irányba, a mai örmény kertek helyén a mai török déli falig húzódtak. A palotát Heródes egy magaslaton építtette. Az emelvény nagysága 330 X 130 méter. Josephus Flavius leírása alapján a palota rendkívül pompázatos volt, berendezése leírhatatlanul díszes, és minden más addig árnyékba borított. „Nagy étkezőtermei vannak, sok száz vendég számára készült kerevetekkel. Páratlan a szerfelett ritka kővek változatossága, a mennyezetborítás pedig – a gerendák hosszúságát és a díszítés pompáját tekintve – valóságos csodamű.” A magasba meredő építményeket parkok és kertek vették körül. Voltak „változatos alakú kertek, amelyeket hosszú utak szelnek át; közelükben mély vízmedencék és mindenütt tavak bronz vízköpőkkel, amelyek keresztlől árad ki a víz.”

A király tisztségviselőivel ebből a palotából igazgatta Jeruzsálemet és Júdeát. A Kr. u. I. századtól kezdve ez a palota a római helytartó hatósági székhelye lett. Írott történelmi források és régészeti ismérvek alapján több mai szakember úgy vélekedik, hogy a Praetoriumot,³² vagyis a helyet, ahol Pilatus elítélte Jézust (Mt 27,27; Mk 15,16; Jn 18,28), ebben a palotában kell keresnünk.³³

133. ábra: Az ún. Dávid-torony a mai Jaffa kapunál a Heródes által épített Fasael-torony alapjain áll.

Igaz, hogy Jézus szenvedése idején a Praetorium hivatalos székhelye Cézareában volt. De a helytartók rendszeres jeruzsálemi látogatásai alkalmával, különösen nagy ünnepek alkalmával a heródesi palotában székelték, és ott is bíraskodtak. Ez a heródesi palota azonban nem volt szükségképpen azonos a fellegvárnál lévő új palotával. Az újabb kutatások arra utalnak, hogy a Praetorium lehetett Heródes alsó palotájában, az ún. Hasmonaeus-palotában is.³⁴

A heródesi fellegvár

Heródes palotáját északról három hatalmas torony védte, amelyeket barátjáról, Hippikoszról, testvéréről, Fasaelről és a féltékenységből kivégeztetett feleségéről, Mariamnéről nevezett el.

Amikor a rómaiak Kr. u. 70-ben elfoglalták Jeruzsálemet és a templomot, Heródes palotája is tűzvész áldozata lett. A rómaiak lerombolták a Hippikosz- és Mariamne-tornyot is, csak a Fasael-tornyot hagyták meg, hogy az utókornak megmutassák, milyen hatalmas védelmi építményeket kellett megrohmozniuk. Biztosnak látszik, hogy az óváros Jaffa kapujánál még ma is álló Dávid-torony heródesi fellegvár három tornyának egyikének alapjára épült. Josephus adatainak a Dávid-torony alapjával való összehasonlító-

sa révén arra a következtetésre juthatunk, hogy a Fasael-torony maradványaival állunk szemben (133. ábra).

A felsőváros

Heródes idejében nem csak a középületeket díszítették pazarló pompával. Ezt bizonyítja a nyugati városdomb területén feltárt számos házmaradvány és a mindennapi élet használati tárgyai is. A felsőváros a heródesi Jeruzsálem előkelő villanegyede volt. Az óváros zsidó negyedében és a „Sion-hegyen” végzett ásátások világosan megmutatják az előkelő házak építészetét: a helyiségek több emeleten egy belső udvar köré csoportosultak, míg a gazdasági helyiségek, a fürdők és a ciszternák a pincében kaptak helyet. Két, Nagy Heródes uralkodásának idejéből származó főúri ház felbecsülhetetlen bizonyítékokat nyújt az akkori előkelő-családok életstílusáról.³⁵

Kathros háza (134. ábra)

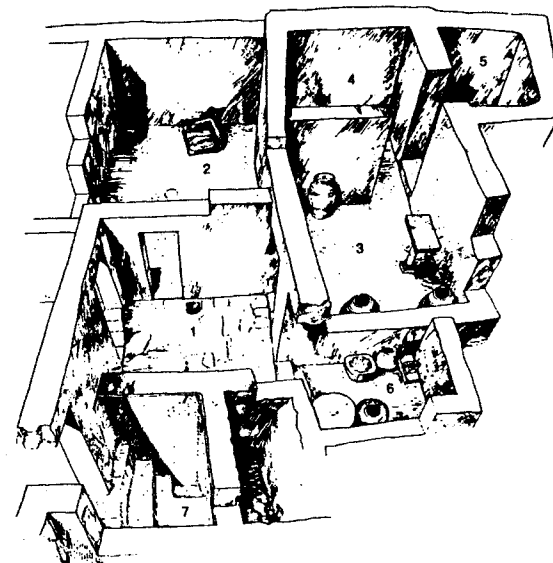
Jeruzsálem elfoglalásakor Kr. u. 70-ben a rómaiak ezt az épületet is felégették. Alapterülete 55 m² volt. Egy, a házban talált súly arra utal, hogy a ház tulajdonosa a Kathros csa-

lád lehetett, amely a babiloni Talmudban főpapi családként van megnevezve. A leégett házból csak az alagsor egy szárnyát tárták fel, amely egy kicsi, kőlapokkal borított udvarból (1), négy közepes nagyságú szobából (2–5), egy kis konyhából (6) és egy lépcsővel ellátott szertartásos fürdőből (7) állt. Ez utóbbi falai 1 méteres magasságig megmaradtak.

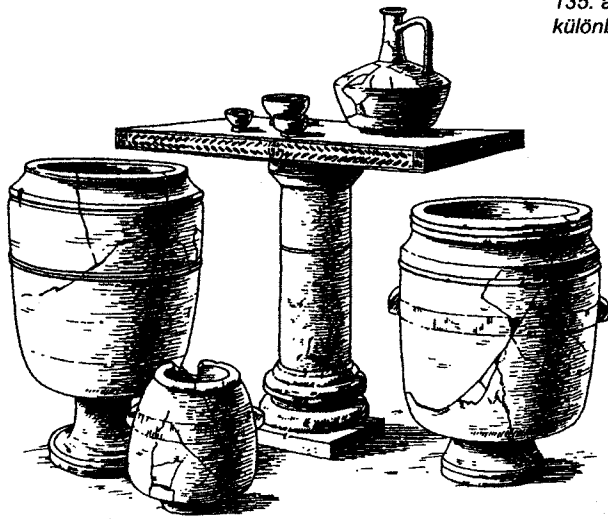
Több kőasztalt (135. ábra) és puha kőből, szabad kézzel faragott vagy forgatott korongon készített kisebb-nagyobb edények készletét ásták ki.

A 60–70 cm magas korsók túlméretezett serleghez hasonlítanak. A kőedények elterjedt használata ebben az időben nyilvánvalóan összefügg a zsidó szertartásos előírásokkal. Míg ugyanis egy tisztátalan tárggyal érintkezésbe került agyagedényt össze kellett törni és a szemébe kellett dobni, a kőedény ebben az esetben is megőrizte szertartási tisztaságát. A János evangéliumának tudósítása a Kánai menyegzőről (Jn 2,6) megerősíti ezt a feltevést: „Volt ott hat kőkorsó, a zsidóknál szokásos tisztálkodás céljára”. A felégett házból való további leletek: két tintatartó – hasonló a Qumránban felleltetkekhez – és számos vastos háromlábú bazaltmozsár.

134. ábra: Egy Kr. u. 70-ben felégett előkelő ház belseje.

135. ábra: Kőasztal Jézus korabeli különböző edényekkel.

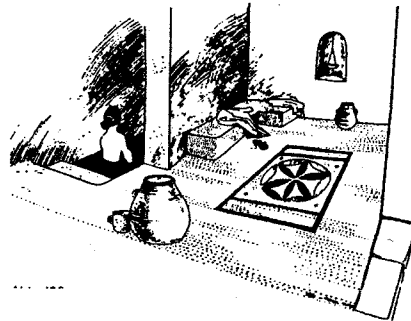
Ezek nagy száma csodálatot kelt. A kályhák és főzőfazekak megerősítik a feltevést, hogy egy időszámításunk kezdetének korából származó műhelyre bukkantunk. Ugyanennek az épületnek a konyhájában a régészek egy ember csontjait találták meg: ez olt az első emberi lelet a Kr. u. 70-ben történt mészárlás áldozataiból. A keleti ajtónál falhoz támasztva egy a 20-as éveit elején író nő alkarjának, kezének és ujjainak csontjait lelték fel.

„palotaszerű úriház”

Templomhegy közelében egy feltárt ma-ánépület áll. A kétemeletes ház, amelynek elységei szintén egy udvar körül csoportosulnak, több, mint 600 m²-es területet foglal el. A felső emeleten lakott a család, a hegyoldalba épült alsó szinten fürdők és ciszterák találhatóak (137. ábra). Az udvarból egy tón keresztül egy előcsarnokba érünk (2), melynek padlója mozaikkal van kirakva. Az állított épületek nagy része a későbbi építkezések során elpusztult.

Az innét délre fekvő szoba falai (3) 2,5 m magasán még ma is állnak. Falain ablakokat és egyéb építészeti elemeket ábrázoló freskódíszítés maradványai láthatók. Az előcsar-

noktól északra fekvő helyiség nyilvánvalóan fogadócsarnokul szolgált (4). Ez a csarnok 6,5 m széles és 11 m hosszú volt. A 159. ábra ennek rekonstrukcióját mutatja. Az északi és nyugati falakon gazdag stukkódíszítés látható, amely széles felületeket és arányosan elhelyezett négyzeteket alkot, nagyon hasonló az ún. első pompeji stílushoz. Az udvar (1) keleti oldalán egy kis fürdő (8) helyezkedik el, amely talán egy hálószobával volt összekötve. A padlót egyszerű, többszínű, rozettás mintájú mozaik fedi (136. ábra). A rombolás és a fosztogatás után megmaradt kevés lelet egyértelműen arra utal, hogy a lakók a Heródes korabeli Jeruzsálem legelőkelőbb társadalmi rétegéhez tartoztak.

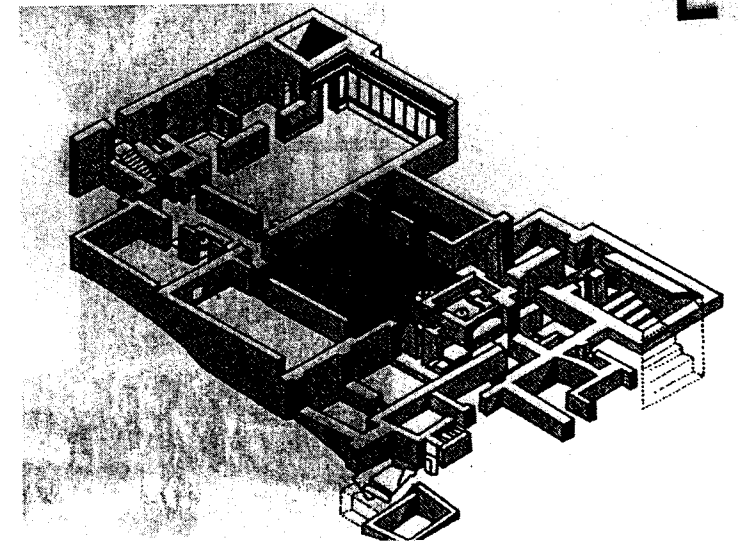
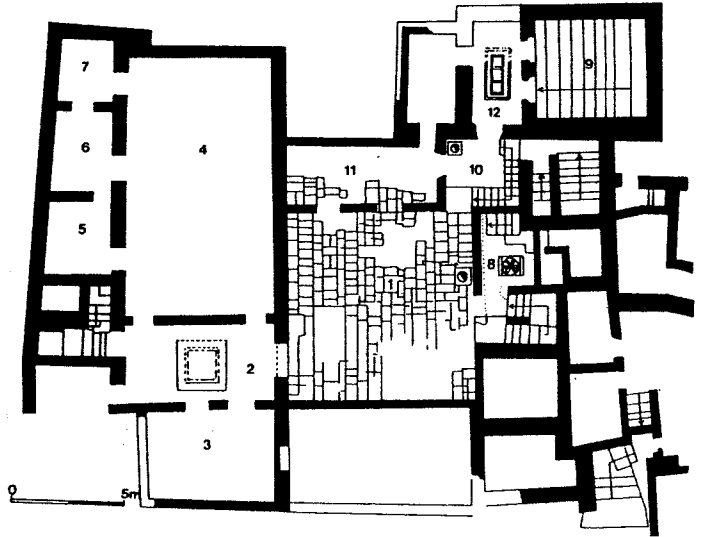
136. ábra: Egyszerű mozaik mintás fürdőszoba.

Ebben az úri házban feltártak asztalok és asztallábak kisebb-nagyobb maradványait. A négyszögletes asztaloknak rendszerint oszlop formájú lábai voltak. A mai asztalokhoz hasonlóan 70–80 cm magasak voltak, az asztallap pedig körülbelül 48 x 85 cm méretű volt. Szélét többnyire három oldalról stilizált koszorúminták, csavart fonatminták vagy levélminták díszítették, ami azt bizo-

nyítja, hogy ezek hogy az asztalok valószínűleg a két hosszanti oldal egyikével a falhoz támaszkodtak. A kisebb, kerek asztalok kb. 50 cm átmérőjűek voltak, és valószínűleg falákokon álltak. Az asztallapok általában puha mészkőből készültek, fennmaradtak azonban kemény, vöröses jeruzsálemi kőből, fekete bitumentartalmú kőből és importált fekete gránitból készült asztaltöredékek is.

137. ábra: Jeruzsálemi úri ház (Kr. e. I.–Kr. u. I. sz.)

1. udvar;
2. előcsarnok;
3. freskóval díszített szoba;
4. fogadócsarnok;
- 5., 6., 7. mellékszobák;
8. fürdőszoba;
9. a szertartásos fürdőhöz dupla ívű ajtón át vezető lépcsők és folyosó;
10. mélyen fekvő udvar;
11. boltozott helyiség (feltehetőleg éléskamra);
12. mozaik-padlós folyosó; alul: az „udvarház”, méretarányos ábrázolása;

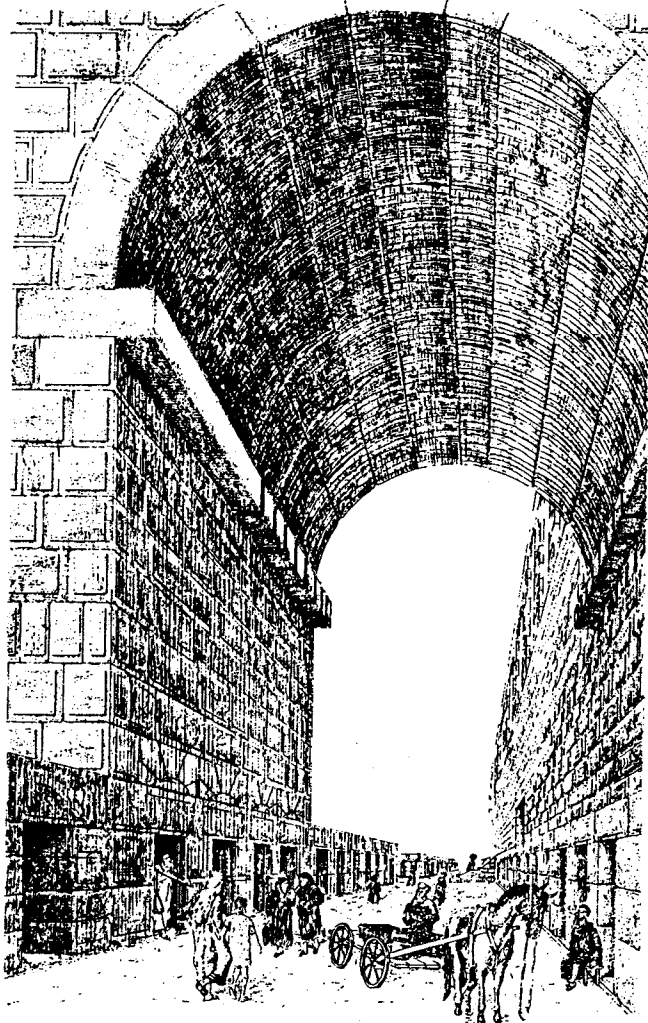

A piacok

A templomtól nyugatra és északnyugatra, az 1. és 2. fal között elhelyezkedő felsőváros még ma is a város kereskedelmi központja. Ezen a környéken működtek a gabona - szövet - és rézárú-kereskedők és talán a pénzváltók és illatszerekészítők egy része is. Ezen a városnegyeden keresztül, a Damaszkuszi kaputól délkeletre elnyúló Sajtőkészítők völgyének (Türopoion-völgy) mentén húzódik egy út, amelynek a nagy és nehéz kőlapok-

kal kirakott részét az 1950-bbi évek régészeti ásatásai feltárták. A Templomhegy délkeleti sarka alatt több kövezett út futott össze (138. ábra). Itt volt a városi élet központja, a közintézmények, gyülekezőhelyiségek, terek és üzletek. Az ásatások nagy mennyiségű eladásra szánt tárgyat hoztak napvilágra: kőszerszámokai, munkaeszközöket, súlyokat, agyagedényeket és érméket. Itt látták el magukat a szentély látogatói legfőképpen a messziről ideérkezett zarándokok – is a legszükségesebb dolgokkal.

38. ábra: A templomterület élnyugati bejáratánál a boltok falba voltak besüllyesztve. A zarándokok itt mindenféle emittárgyat és kegytárgyat vásárolhattak.

Tudjuk, hogy Jézus idejében csak két piacot tartottak a falakon kívül. Az egyik a fapiac volt. Talán a mai Damaszkuszi-kapun kívül helyezkedett el. A fapiacot azért helyezték oda, hogy a városon belül csökkentsék a tűzveszélyt. A másik, sokkal ismertebb piac a juhpiac volt a Juhok tava (Beteszda) körül. Ez a piac a templomtól északra helyezkedett el (132. ábra).

Jézus működésének fontos helyei

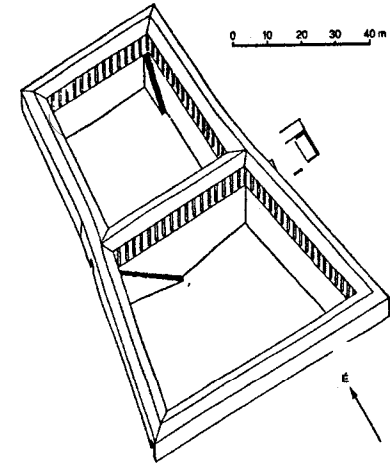
A szinoptikus evangéliumok írói (Mk, Mt, Lk) Jézus „tetteit és szavait” földrajzilag három nagy területre helyezik: Galileára, a vándorújtára és Jeruzsálemre. Ez a földrajzi elhelyezés nem mesterségesen alkotott keret volt, hanem megfelel annak, amit a történelmi fejlődés folyamatának tekinthetünk. Ebből a vázlatos leírásból azonban nem tudjuk Jézus nyilvános működésének időtartamát kiolvasni, még kevésbé kiszámítani. Egészen más a helyzet János evangélistánál, aki az olvasót Jézus története során nem csak 33 konkrét helynévvel lepi meg, hanem pontos időmegjelölésekkel is. János Jézus nyilvános működése során három húsvéti ünnepet (2,13; 6,4 ; 11,55) és öt jeruzsálemi látogatást említ (2,13; 5,1; 7,10; 10,22; 12,12). A szinoptikus evangéliumok csak egy jeruzsálemi látogatást említenek. De sejtetik azt is, hogy Jézus többször volt Jeruzsálemben, sőt még prédikált is ott (Lk 13,34.35). Jó alapunk van arra, hogy az említett három húsvéti ünnepet három egymást követő év ünnepének tekintsük, és ezzel Jézus nyilvános működésének időtartamát két évre és néhány hónapra tegyük. A János evangélium Jézus nyilvános működésének idejéből a következő találkozásról számol be.

A béna meggyógyítása a Beteszda fürdőnél

Rövid galileai működés után a János evangéliumban Jézus fellépésének helyszínéneként Júdea és Jeruzsálem áll Jézus fellépésének

középpontjában. „Nem sokkal ezután ünnepeket tartottak a falakon kívül. Az egyik a fapiac volt a zsidóknak” (5,1). Ezek a szavak vezetnek be a béna meggyógyításának történetét.

Ma már ismerjük a gyógyítás helyét (5,2), mivel a legutóbbi régészeti ásatások feltárták azt. A fürdő, amelyről szó van, ma is látható a keresztesek által épített Szent-Anna templom mögött, az István-kapu (Oroszlánkapu) közelében. Ma itt egy feltűnően mély romterület található (132. ábra).

139. ábra: A két medence az öt oszlopcsarnokkal

A létesítmény „öt oszlopcsarnokból” állt, amelyből négy a két fürdőt veszi körül. Az ötödik csarnok a két fürdő között egy 6,5 m vastag válaszfalon emelkedik (139. ábra). Ezeket a pompázatos oszlopcsarnokokat valószínűleg az építészetkedvelő Nagy Heródes emeltette. A Qumránban felfedezett tekercs (Kr. u. 35–65) bizonyítja a pompázatos létesítmény létezését. Ebben a fürdőben sok gyógyulást kereső jött össze; vakok, bénák és nyomorékok.

A Beteszda-fürdő

Az első (1856–1888) és a további, 1938-ig tartó ásatások során a régészek két nagy kb. 50 m hosszú és 13 m mély medencét találtak, amelyek egy 6,5 m széles gáttal voltak

elválasztva egymástól.³⁶ 1957-ben folytatták a feltárást, és az eredményeket közzétették.³⁷ A déli medencét és a gátat a helyszínen a mai látogató is felismerheti. A két vízmedence a kisebb északi fürdőből (hossza 40 m, északi szélessége 50 m, déli szélessége pedig 53 m) és a déli nagyobb fürdőből (hossza 48, északi szélessége 57,5, déli szélessége pedig 65,5 m) állt (140. ábra). Ez a 7–8 méter mélyen a sziklás talajba vágott hatalmas létesítmény gyűjti össze a Kidron-patak egyik kis mellékvölgyének a vizét.

A medencéket feltehetően egy földalatti forrás is táplálta. Az északi medence valószínűleg a zsidó királyok korában (a babiloni száműzetés előtti időben) épült. A vizet csatorna vezeti el belőle a templom irányába,³⁸ amelyet valószínűleg a teljes pompával végzett áldozati szertartásokhoz használtak (140. ábra).

A második medencét Kr. e. 22 körül valószínűleg Simon főpap építtette, aki nagyon örekedett arra, hogy a templom erődtímeit megerősítse, és a városban a vízkészletet növelő nagy tavat létesítsen. Erről tudósít Sirák fia, Jézus:

„Az ő napjaiban nagy tavat, akkora medencét mint valami tenger” (50,3).

Zsidó gyógyfürdők és az Aszklepiosz szentély

Kr. e. II. század közepén, a két Beteszda fürdőtől keletre egy sor természetes barlangot kis fürdőként használtak (140. ábra). Bizonyára gyógyászati és vallási szerepük lehetett, mert akkor ez a két dolog egymástól elválaszthatatlan volt, az egészséget ugyanis az istenek adományának tekintették. Igaz, nincsen bizonyítékunk arra, hogy ebben az időben ott vallási szertartásokat végeztek volna. Ezek a fürdők Jézus korában is használatban voltak. A János evangélium sok, a Beteszda fürdőnél tartózkodó betegről, „közöttük vakokról, bénákról és nyomorékokról” szól (Jn 5,3). Nyilvánvalóan egy olyan helyről van szó, ahol gyógyulások történtek. Az ókorban számos ilyen helyről van tudomásunk. Különösen jelentősek voltak a Koszban, Korintusban, Athénban és Pergamonban álló szentélyek. A híres epidauroszi

szentély több, mint 70 sziklába vésett felirata és a számtalan segítség kereső ember által adományozott fogadalmi ajándékok sora ma is az ott történt gyógyulásokra emlékeztet. A szövegek az akkori emberek számos bántalmáról beszélnek: jöttek szemfájással, benuhással, fekélyekkel, hallás- és beszédzavarokkal, sérülésekkel, emésztőszervi betegségekkel és terhességi gondokkal.³⁹ Ezért joggal feltételezhető, hogy a Beteszda-fürdőt már Jézus korában sok beteg kereste fel, hogy a forrásnál gyógyulást nyerjen.

Erre utal valószínűleg az arámi név, a „Bethesda”, amely az „Irgalmasság házá” jelent. Mielőtt Jézus a zsidók ünnepnapján a templomba ment, először azt a helyet látogatta meg, ahol a betegek gyógyulásra vártak. Jézus itt egy béna embert szólított meg, aki nem volt képes a gyógyító vízhez jutni. (5,5–9). Nem tudunk arról, hogy Jézus idejében a helyszínen valamilyen szentély állt volna, a rómaiak azonban Hadrianus császár uralkodása alatt (Kr. u. 117–138) gyógyító istenségüknek (Aszklepiosz-Szerapisz) betegek elhelyezésére szolgáló, csarnokokkal ellátott földalatti templomot emeltek itt közvetlenül a két fürdő mellett. Aszklepiosz tisztelete a görögországi Thesszáliában fekvő Trikkalából kiindulva messzi vidékeken elterjedt. Összesen 300 szentélyt ismerünk.

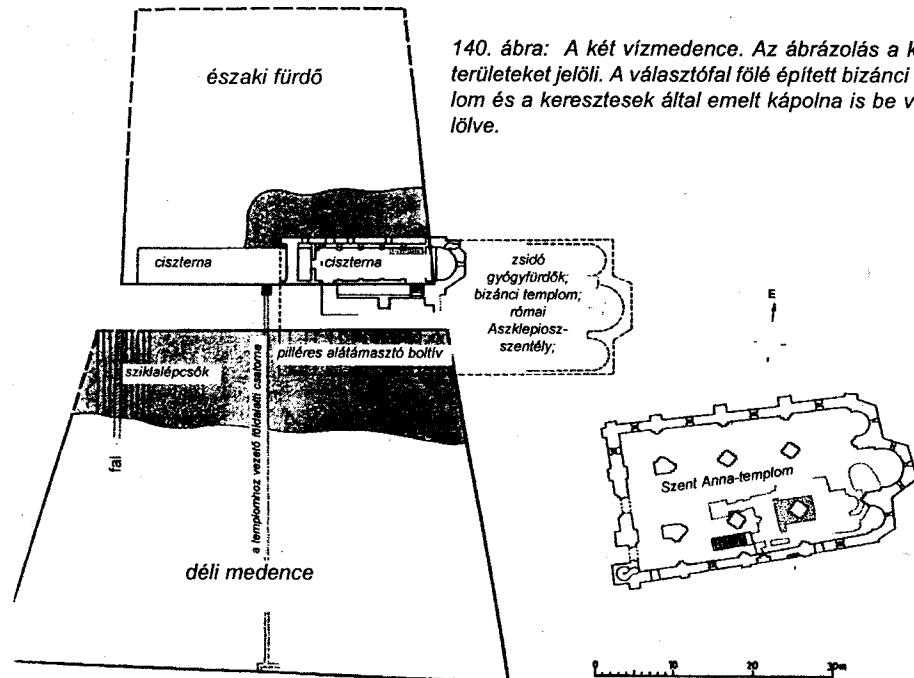
Az Aszklepiosz-tisztelet legjelentősebb központja Epidauros. Kr. e. a IV. században emelték ott a híres Aszklepiosz-templomot a trónoló istenség szobrával, rá jellemző veszővel, kígyóval, és kutyával. Számtalan em-

ber ment oda, és tért vissza gyógyultan. Aszklepiosz kultuszában a víz fontos szerepet játszott. A Beteszda fürdők esetében ezt könnyen meríthették a szomszédos medencéből. Az 1959–1962 közötti ásások során megtalálták a sziklába vájt csarnokokat és az Aszklepiosz-szentély római időkből származó festményekkel borított boltozatát. Emellett felfedeztek fogadalmi ajándékokat is: egy fogadalmi kehely talpát, kis asszonszobrokat és Aszklepiosz szimbólumának, a kígyónak töredékes ábrázolását. Ennek a szentélynek a létezését jeruzsálemi emléletek is alátámasztják (141. ábra). Az ásási helyen még két termet találtak: az egyikből három lépcső vezet le egy sziklába vésett kis barlangba. Itt található egy derékszögű kis bemélyedésben a fürdő. Először a beteg a vízben feküdt, majd egy elsötétített helységben aludt.

141. ábra: A gyógyító istenség Aszklepiosz emb-lémájának, a búzakötegnak töredéke. Ezeket a töredékeket a beteszdai ásásoknál találták.

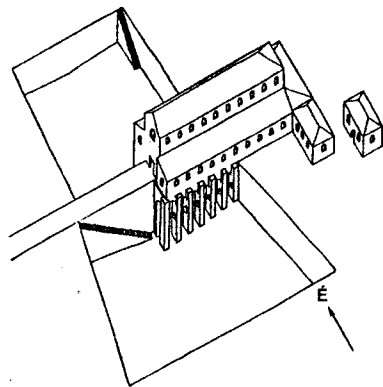
140. ábra: A két vízmedence. Az ábrázolás a kiásott területeket jelöli. A választófal fölé épített bizánci templom és a keresztetek által emelt kápolna is be van jelölve.

142. ábra: Aszklepiosznak szentelt dombormű. A gyógyító isten a beteg nyakát gyógyítóan érintve egy alvó fölé terjeszti kezét.

A gyógyulás többnyire az álomban ment végbe, vagy az istenségtől álomban kapott utasítások hatására történt. Athén mellett, Pireusznál az Aszklepiosz-szentélyben ábrázolták ezt. Aszklepiosz oldalra lép, egy alvó fölé kiterjeszti karját, és látható, hogy az alvó nyakánál valamiféle beavatkozást végez. A másik oldalon a hozzátartozók imádkoznak (142. ábra).

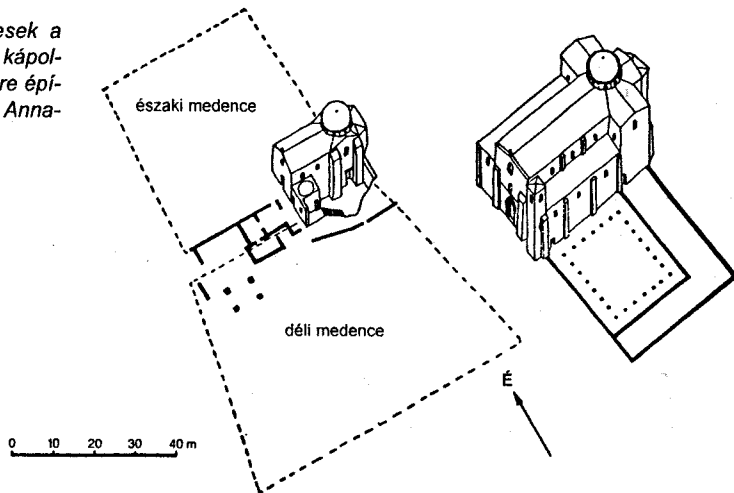
143. ábra: A két vízmedence fölötti bizánci templom (Kr. u. V. század).

A bizánci bazilika és a Szent Anna-templom

Origenész (kb. Kr. u. 231) volt az első, aki az evangéliumban említett öt oszlopcsamokot

összefüggésbe hozta a kettős Betesda fürdő alakjával. Eusebiosz (Kr. u. 265–340) szintén így ír: „Jeruzsálemi Juhok-taváról van szó, amelynek egykor öt csarnoka volt.” Az V. század közepén itt egy szentélyt emeltek, nemcsak Jézus csodatételeinek emlékére, hanem Mária is gondolva, akinek a szülőházát a közelben feltételezték.⁴¹ A vallásos hagyomány tehát ezen a helyen a béna gyógyítását és Mária szülőházát kapcsolta össze. Az első keresztény bazilikát nagy tudással a régi fürdő fölé emelték, és úgy nézett ki, mintha a tó fölött lebegett volna (143. ábra). 18 m hosszú főhajója a két medencét elválasztó gáton emelkedett. A templomot a perzsák 614-ben felgyújtották. Modestus patriarcha (meghalt 634-ben) eredeti formájában ismét helyrehozatta. A kereszties lovak csak a romjaira találtak rá, amelyek Hakim kalifa 1009-es pusztító átvonulására utaltak. A keresztiesek a bizánci templom közepének helyén kis kápolnát emeltek. Az északi fürdő egyik sarkából a levezető lépcső lehetővé tette a zárándokoknak, hogy a János evangéliumának V. fejezetében leírt csoda helyén ájtatoskodjanak. E kápolna apszisa uralja még ma is az egész romterületet. Innét kissé délre építették a keresztiesek a XII. század első felében a még ma is álló Szent Anna-templomot, hogy itt Mária szülőházának emlékezetét ápolják (144. ábra).

144. ábra: A keresztiesek a vízmedencék fölé kis kápolnát emeltek. Attól keletre építették a nagy Szent Anna-templomot.

Egy vak gyógyítást a Siloé tavában

A bibliai szöveg (János 9,1-7)

1. vers: „Egyszer útközben Jézus (valószínűleg a templomot elhagyva az egyik templomkapunál, ahol mindenféle betegek koldultak (Vö. ApCsel. 3,2), látott egy vakon született embert.” A 6-7 vers írja le a gyógyítást. Ez nemcsak Jézus szavaival történik, hanem cselekmény is kapcsolódik hozzá. „Jézus a földre köpött, nyálával sarat csinált és a vak szemére kenté.” A római író, Plinius tudósít arról, hogy a nyálát a szembetegségek elleni szerként használták, és a szemgyógyításnál szerepet játszott.⁴² Az epidaoroszi Aszklepiosz-szentélyben is a vakok és szembeteg emberek szemét orvossággal kenték be.⁴³ Jézus ezután felszólította a vakot, hogy a Siloé tavában mosakodjon meg.

A Siloé tava az ősi Jeruzsálem egyik legjelentősebb víztárolója volt. A Gihon-forrás egy sor föld alatti csatorna által táplálja, amelyek közül a Hiszkija király által épített csatorna (Kr. e. 704 körül) a legfontosabb (132. ábra).

Vízhasználat Jeruzsálemben

Jeruzsálem vízellátása főképpen két forráson nyugodott:

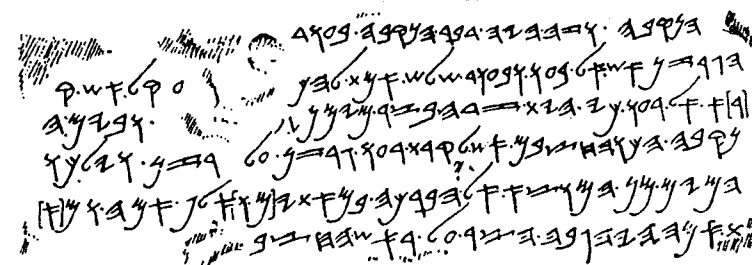
1. A Gihon-forrás, ma Mária-forrás a délkeleti domb délkeleti lejtőjének a lábánál, a Kidron-völgy alján. Az ókorban mindig a városfalakon kívül volt.

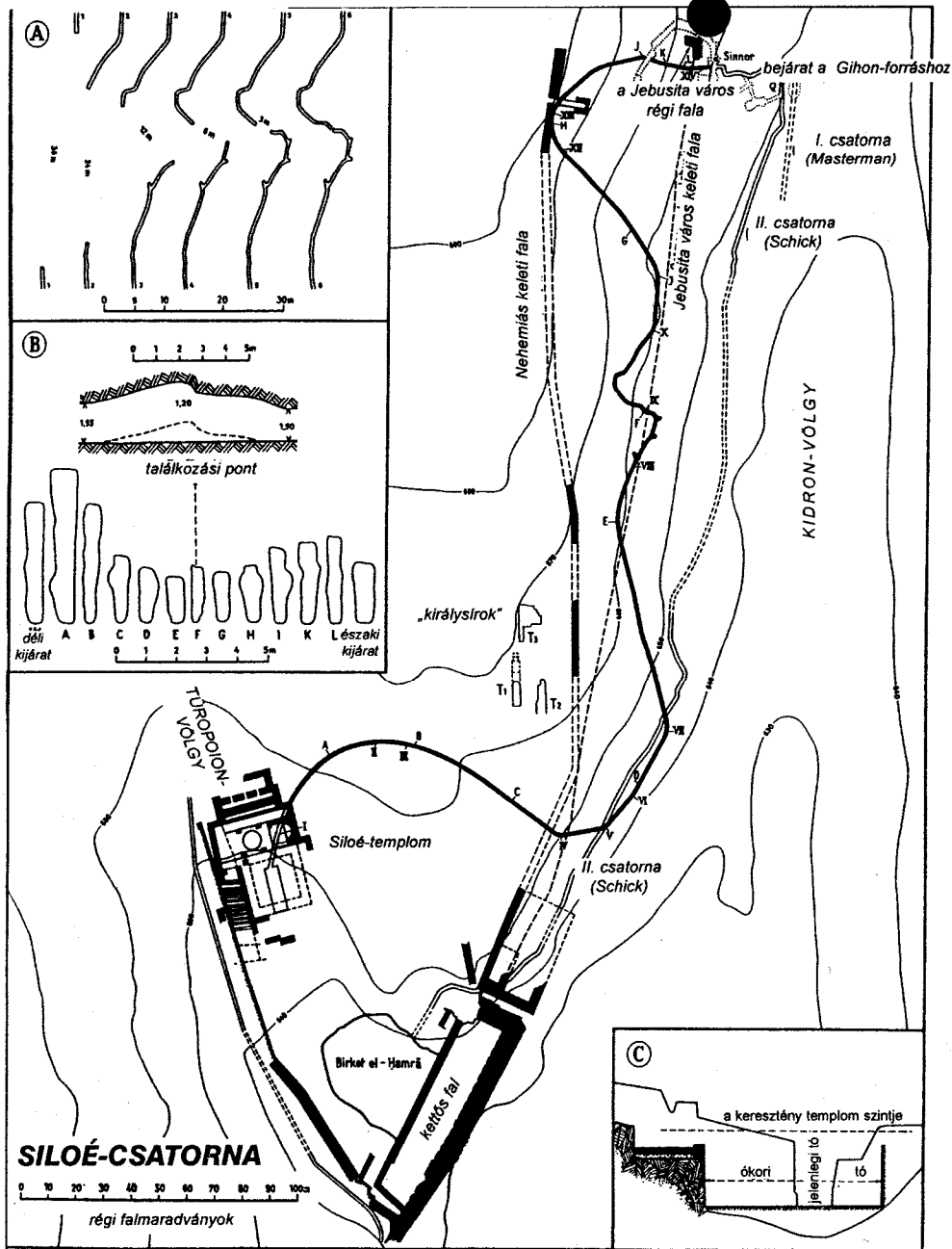
145. ábra: Felirat a Hiszkija-alagútban. A munkások túláradó örömről tudósít, amikor a két oldalról vájó munkások találkoznak. A teljesítmény annál is inkább figyelemre méltó, mert a vájóknak valószínűleg a sziklatalaj sajátosságai miatt erősen kanyarodó alagutat kellett fúrniuk.

2. A Rogel-forrás (= vízemelő kerék taposójának forrása), ma „Jób-kút” a keleti dombtól kb. 300 m-re délre a Kidron-völgyben. Feltehetőleg azonos a Neh 2,13 által említett „Sárkányforrással”.

A Gihon-forrást a királyok korában és később különböző módon használták. Egyik legjelentősebb változás a Kr. e. VIII. században történt (146. ábra). Az ekkor készült, több, mint 500 m hosszú csatorna, amely a dombot nem egyenes vonalban (ez csak 324 métert tesz ki) szeli át, mindig is csodálatot keltett. A feltűnő S formára mindeddig nem találtak kielégítő magyarázatot. Egyesek úgy vélik, hogy a görbületet Hiszkija király mélyépítészeti mérnökeinek hiányos technikai ismeretei okozták. Az, hogy a két oldalról történő alagútvájás mégis csodásan összetalálkozott, arra mutat, hogy a munka mögött terv állt. A fenék szintkülönbségéből és a falakon látható ellenkező irányú vésőnyomokból még ma is felismerhető a találkozási pont. Biztosan megállapítható azonban, hogy a folyosót nagyrészt a puha, „meleke” mészkő rétegeibe vájták, mint ahogyan ezt Jeruzsálem minden sziklasírnáján tették. Így feltételezhetjük, hogy az alagútvájók tudatosan ezeket a sziklarétegeket követték.

A csatorna befejezésének eseményét az alagút déli kijáratánál emléktáblával örökítették meg (145. ábra).

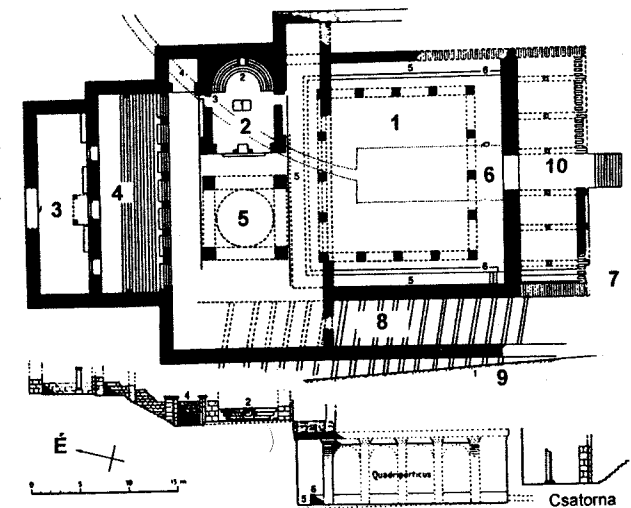

146. ábra: A Hiszkiya-vizialagút alaprajza (Kr. e. VIII. sz., hossza 533,10 m). Az alagút kijáratánál a Kr. u. V. században bizánci templom épült. A: Az alagutat a két végéről kezdték vájni. A rajz a közeledés fázisait és az összetalálkozás helyét mutatja. B: Az alagút változó keresztmetszete és a találkozás helyén észlelhető szintkülönbség. C.: A metszet a mai Siloé-tó helyzetét mutatja vázlatosan.

147. ábra: Keresztény templom a Siloé-tónál (Kr.e. V. sz.). A kis tavacska medencéje körül már korán oszlopsor épült, és a hely keresztény emlékhelyé vált. A metszet feliratai: 1. oltár; 2. püspöki szék; 3. ereklyetartó; 4. kápolna; 5. vízlefolyó; 6. fal.

Az alaprajz

1. tavacska;
2. a szentélykórus;
3. átrium;
4. narthex;
5. kupola;
6. négyzetes előcsarnok;
7. csatorna;
8. sziklalépcső;
9. sziklarézszű;
10. udvar.

A Siloé-tavacska

A Siloé név a héber „salah” (küldeni) szóból származik. Siloé tehát annyit jelent, hogy: A küldő, vezeték, (víz-)csatorna. A név eredetileg csak a csatornát jelentette, később azonban arra a tavacska is átvitték, amelyhez a vizet vezette. János evangéliuma a tavacska elnevezését szimbolikus értelemben magyarázza: „a Küldött” (azaz Jézus).

De hol feküdt a Siloé-tó? Sok indok szól emellett, hogy az alsó tavacska helyét a mai Birket el-Hamra (Vörös-tó) helyével azonosítsuk. Ez ahhoz a helyhez van közel, ahol a Türopoion- és Kidron-völgy találkozik (132. ábra). Ez a csatorna torkolatától némileg délre fekvő medence a hellénista időkben keletkezett. A tavacska déli lefolyásának helyét egy 70 m hosszú és 3 m széles zárófal ma is jelzi. Ettől keletre egy második fal képezi a tó lezárását. Ez a fal talpázatánál körülbelül hat méter vastag, és hét hatalmas támasztópillérrel van megerősítve (vö. a 146 ábrán látható a kettős fala). Ez bizonyára Nagy Heródes alatt készült.

A Siloé-tó melletti templom

Jeruzsálem elfoglalásakor Kr. u. 70-ben anynyira feldúlták a tavakat és a Gihon-csatornarendszert, hogy azok pusztulásnak

indultak. A délkeleti domb déli oldalát Hadrianus császár alatt kőbányaként használták.

E munkák közben akadtak rá a máig mindig bővizű Gihon-forrásra a Hiszkiya-csatornánál. Jeruzsálem „Aelia Capitolina” néven történt újjáalapításánál a csatorna kifolyásánál egy új építménygyűjtést hoztak létre. Ez valószínűleg egy négyszeres oszlopsorral ellátott körfolyosó (quadriporticus), amelyet a császár a nimfák tisztelőtére a város egyetlen „forrásánál”, a „Siloé-forrásnál” építtetett.

Ezt a medencét először a bordeaux-i zárandok (Kr. u. 333-ban) írta le a zárandokújról szóló beszámolójában: „Ha Jeruzsálem kívül felmászol a Sion-hegyre, a bal oldalon és pedig lent a völgyben a fal mellett egy Siloé nevű tavacska található. Ezt egy négyszeres oszlopsor veszi körül, és egy további nagyobb tó van kint távolabb”.⁴⁵

Még ma is látható az alagút bejárata abban a kis romban, mely a Hadrianus korában épült 22,5 m oldalhosszúságú négyzetes, udvarszerű építményéből megmaradt. A 146. ábrán közvetlenül a csatorna torkolatánál, a Siloé-templom tavacskajának közepén ez a keskeny medence jól felismerhető. Ebben a medencében felgyülemelő vízben mások ma a közeli Szilvan falu asszonyai a ruhaneműiket. A tavacska északi oldalán kissé később (kb. az V. sz.-ban) egy bizánci templom épült (147. ábra).

Jézus utolsó napjai Jeruzsálemben

Márk evangéliuma azt mondja, hogy Jézus csak a 30. év pászka-ünnepére látogatta meg Jeruzsálemet. Jézus életéből csak néhány napot töltött a városban (Márk szerint vasárnaptól (bevonulás) péntekig (keresztre feszítés). Éjszakára Jézus a tanítványokkal együtt mindig Betániába vonult vissza (Mk 11,11.19).

A városban az első perctől kezdve feszült volt a légkör. A feszültség napról napra növekedett. Jézus vitatársai: a főpapok, az írástudók, a vének (Mk 11,27), néhány farizeus és a Heródes-pártiak (Mk 12,13), végül pedig a szadduceusok (Mk 12,18). Márk a népet csak mellékesen említi (Mk 11,18;12,37).

A 14. fejezettől a feszültség eléri csúcspontját. A főpapok és írástudók azt fontolgatják, hogy a templomban a Jézust támogató zarándokok kijátszásával hogyan tudják a kellemetlen prófétát az ünneplő tömeg távollétében törbe csalni és halálra ítélni. A Jeruzsálemben töltött utolsó napokon Jézust elfogják (Mk 14,43–52), elítélik (Mk 15,1–15), keresztre feszítik (Mk 15,20b–32) és megölik (Mk 15,37–41). A kép, amelyet Márk a 11–15 fejezetekben fest, komor és nyomasztó.¹

Az utolsó vacsora

A pászkavacsora

Amikor Jézus megértette, hogy ellenségei az életére törnek és halála közeledik, meghívta barátait egy utolsó közös étkezésre. Jézus a búcsút valószínűleg egy pászkavacsorával ünnepelte meg.²

A nisan tavaszi hónap 14. napján vágták le a templomban bárányokat, vérüket az áldozati oltár lábához ontották, a húst tűzön megsütötték, és éjjel a családok és a barátok közösen elfogyasztották. Ez a pászkavacsora pontos előírás szerint történik.

Amikor kitöltik az első serleg bort, a családfele a vacsorát egy dicsérő imával kezdi meg, amelyet az Egyiptomból való szabadulás emléknapjára mond. Ezután mindnyájan kiisszák az első serleget, majd előételként ecetbe mártott keserű salátát kínálnak. Ez az asztaltársakat az egyiptomi fogság keserűségére emlékezteti. Ezután az asztaltársaság legfiatalabb tagja megkérdezi: „Miért tesszük mi mindezt ma este?” A családfele válaszul elmeséli az Egyiptomból való kivonulás történetét. Ezt követően mindnyájan dicsőítő és hálaadó zsoltárokat énekelnek.

Majd a családfele kovásztalan kenyeret vesz a kezébe, imát mond felette (a „dicsőítést”), megtöri és asztaltársainak nyújtja. Csak most eszik meg a bárány húsát. Ehhez isszák meg a második serleg bort. Az étkezés vége felé hálaadóként egy harmadik serleg bort isznak. Ezt az áldás serlegének nevezik, mert külön áldó imát mondanak hozzá. Ezután elénekelik a „nagy hallelnek” nevezett zsoltárokat. Ezt követően megissznak egy negyedik serleg bort, és az emlékünnap egy hálaadó imával ér véget.

Jézus új értelmet adott ennek a vacsorának. Családfeleként egy darab maceszt, vagyis kovásztalan kenyeret vett kézbe, valamennyiük nevében áldást mondott, és mind-egyiküknek adott egy-egy darabkát. Jézus tehát a hagyományos pászka-szertartáshoz egy különös ételosztást kapcsolt, és a kenyér kiosztásánál ennek értelmét kimondta: „Ez az én testem” (Mk 14,22).

A pászka-étkezés szertartás befejezésével előírt harmadik serleg bornál Jézus ugyancsak kimondja annak értelmét. A serlegben szétosztott bort Jézus saját magára, a halálban feláldozott személyére vonatkoztatja (Mk 14,24).

A három szinoptikus evangélium (Mk, Mt és Lk) szerint úgy látszik, hogy Jézus a pász-

ka vacsorát csütörtök estére tartotta.

Ugyenezen az éjjelen és a következő reggel zajlott le elfogatása, a főpaphoz vezetése, a nagytanács elé állítása, Pilátushoz vettetésése és halálra ítéltése. Vannak azonban olyan szentírástudósok, akik úgy vélekednek, hogy Jézus utolsó vacsoráját a régi papi naptár szerint tartotta meg. Tudjuk, hogy Jézus idejében Qumrán és Jeruzsálem esszénus szerzetesközösségeiben ezt a régi naptárt követték. A hivatalos zsidóság a holdévhez igazodott, az említett régi papi naptár a 364 napos évhez tartotta magát. E szerint a régi naptár szerint valamennyi ünnepnepnap a hétnek ugyanarra a napjára esett. Ezért az ezt a naptárt követő körökben a pászkavacsorát mindig szerdai napon ünnepelték.

E szerint a magyarázat szerint Jézus kedden este tartotta a tanítványaival a pászkavacsorát, és ugyanazon az éjszakán fogták el, de csak pénteken, a hivatalos holdnaptár szerint tartott pászkaünnep előtti pénteki napon halt meg a kereszten, miután a nagytanács szerdán bűnösnek mondta ki, és csütörtökön kiszolgáltatta Pilátusnak.

Az utolsó vacsora háza

Ismeretlen annak a háztulajdonosnak a neve, akinél Jézus és a tanítványai az utolsó vacsorát vendégként elköltötték. A házigazda bizonyára vagy Jézusnak és családjának, vagy a tanítványok egyikének volt ismerőse. Nagyon is lehetséges, hogy a ház an-

nak a helynek a közelében található, amelyet ma is az utolsó vacsora termének tartanak. Ha azonban Jézus a régi papi naptár szerint kedden este, az esszénusokkal egyidőben tartotta a pászkavacsorát, akkor ennek helye valószínűleg Jeruzsálem nyugati dombjának délnyugati sarkán volt. Ott volt ugyanis az esszénusok lakóhelye.³

Lehetséges, hogy az utolsó vacsora helyszíne egy vendégfogadó volt, amelynek emeletén a zarándokok ebédlője volt található. Az esszénus közösség mindenesetre mindig számított arra, hogy egy vagy több helyiséget elő kell készítenie az esszénus ünnepi zarándokok pászkavacsorájá számára.

A Jeruzsálem nyugati dombján végzett legújabb ásatások eredményeképpen valamelyest el tudjuk képzelni, hogy milyenek voltak ezek a helyiségek Jézus korában.⁴

Az Kr. e. I. században Jeruzsálem város nyugati dombján nagy építkezési tevékenység kezdődött. Heródes és utódai alatt a városnak ez a része tovább fejlődött és jómódban gyarapodott, míg végül Kr. u. 70-ben bekövetkezett a nagy katasztrófa. Nagy kiterjedésű lakónegyed épült itt a városon belül, válogatott szép tárgyakkal berendezett, tágas, pompázatos házakkal. A feltárt épületek az úgynevezett esszénusnegyedről északkeletre fekszenek.

A két feltárt, Heródes idejéből származó főúri ház értékes adatokkal szolgál az akkori életmódról. Az egyik ház összesen 200 m²-es területen épült, és egy szertartásos fürdőknek szolgáló medence volt benne. A bel-

148. ábra: Egy előkelő ház lakószobája Jeruzsálemben Jézus idejében. Falba mélyesztett két edénytartó szekrényt látunk.

ső udvar körül helyezkedtek el az egyes szobák. Két szobában két edénytároló szekrény volt a falakba mélyesztve. A használati tárgyak mellett értékes, Itáliából származó import edényeket (úgynevezett terra sigillata) is elfeltek (148. ábra).

Különösen érdekes egy előkelő család háza, a Kathros-ház, amelyet Jeruzsálem felújításakor Kr. u. 70-ben római légionáriusok omboltak le.⁵

A két emelet magasságú épület egy alaposan átgondolt tervrajz alapján készült (134. ábra). A földszinten különböző helyiségek helyezkedtek el. Az első emeletből azonban sajnos semmi sem maradt fenn. Valószínű azonban, hogy ott egy nagy ebédlőterem volt. Az ásatások során egész gyűjtemény állt össze olyan apró leletekből, mint agyagedények, kőedények, üvegek és egy agyagintatartó és kőlapok. A háztartási eszközök az itt élő család gazdagságáról és előkelő angjáról tanúskodnak (149. ábra).

A megtalált tárgyak között van egy egy lábú asztal is (vö. a 135. ábrával is). Ez a lelet nem egyedüli. A négyszögletes asztalok mellett három falábon álló kerek asztallapokat is találtak. A négyszögletes asztalokat az ivóedényekhez használták, a kerek asztalokra pedig az étkezésekre szolgáló napi ételeket állították. Ezen asztalok köré vánkossal ellátott kereveteket helyeztek el. A vendégek a kereveteken foglaltak helyet. Evésnél a bal karjukra támaszkodtak, és a jobb kezükkel ettek (150. ábra).

Márk evangélium egy nagy teremről szól, amelyben vánkosok voltak (Mk 14,15). Azt kell gondolnunk, hogy Jézus tanítványaival ilyen asztal körül foglalt helyet, és az akkori szokás szerint kereveten fekvé étkezett.

A vendégekkel való étkezéseknél az volt a szokás, hogy miután a résztvevők leültek az étkezésnél használatos kerevetekre, a szolgák lehúzták cipőiket és megmosták lábukat. Amikor Jézus ezt a szolgálatot tette ta-

149. ábra: Az előkelő ház konyhája (vö. a 134. ábra 6.).

150. ábra: Két csoport fekszik vánkosokon egy kerek asztal körül. Középen egy asztalon vannak elhelyezve az étkezéshez készített ételek.

nítványainak, a legvégső megalázta magát (Jn 13,1-4).

Jézus az Olajfák hegyére megy, ahol elfogják

A pászkavacsora a „kis Hallelel”, vagyis a 115-118. zsoltár éneklésével ért véget. Jézus éjfél körül ment tanítványaival az Olajfák hegyére.

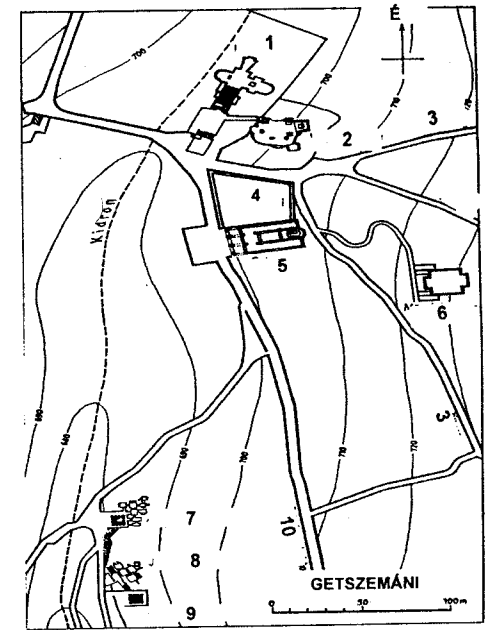
A Mtórv 16,7 előírásának megfelelően Jézus értelmezése szerint („az áldozati báránynak, amelyet az Úr, a te Istened kiválasztott, és reggel ismét vissza szabad térned a sátrához”), a zsidóknak a pászkavacsora éjszakáját Jeruzsálemben kellett tölteniük. Avégből, hogy ennek az előírásnak a betartását lehetővé tegyék, a pászkavacsora éjszakájára Jeruzsálem városának határát kiterjesztették az Olajfák hegyének gerincén túlra. Jézus ezért nem tért vissza szállására Betániába, hanem az előírás szerint az Olajfák hegyének nyugati lejtőjén maradt a városhoz tartozó kerületen belül (151. és 152. ábra).⁶

Ha feltételezzük, hogy Jézus a vacsorát a város felső részén, Heródes palotájától délre költötte el, akkor azt kell gondolnunk, hogy Jézusnak azon lépcsős utak egyikét kellett használnia, amelyek a felsővárosból a Siloé-tóhoz vezetnek. A francia dominikánusok feltártak egy lépcsős utat, melyet Jeruzsálemnek Kr. u. 70-ben történt feldúlása óta törmelékkel borították (154. ábra).

A Siloé-tó (132. ábra) Jézusnak a Kidron-völgyön át két síremlék mellett kellett elhaladnia.

A két temetkezési hely

A Kidron-völgy egész keleti oldala óriási temető, sok szokatlan, érdekes építménnyel (152. ábra).⁷ A legtöbb temetkezési hely népi elnevezéseket kapott. Ezért az elnevezések az évszázadok folyamán változtak, és a legtöbb esetben kevés közül van a történelmi valósághoz. Jeremiás mondja, hogy „a köznép sírjai” (Jer.26,23) a Kidron-völgyben

151. ábra: A Getszemáni környéke.

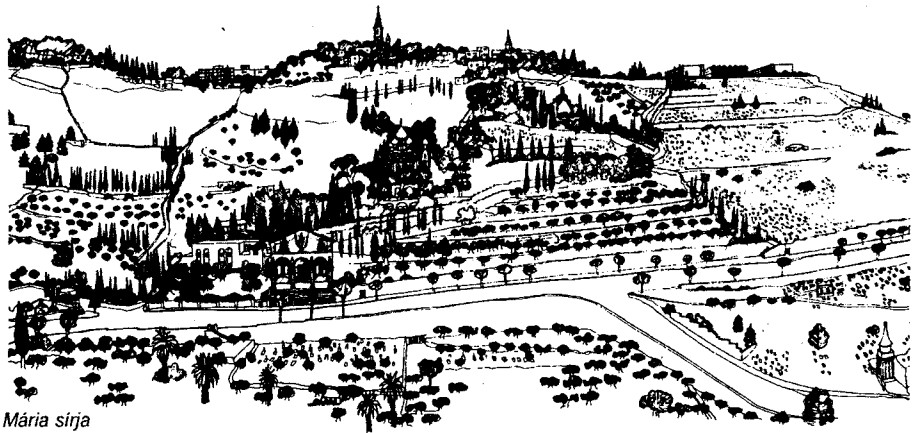
Az ábra feliratai:

1. Mária sírja; 2. az Elárultatás barlangja; 3. út az Olajfák hegyére; 4. Getszemáni kert; 5. Getszemáni templom; 6. Mária Magdolna-templom; 7. Absalom sírja; 8. Jákob sírja; 9. Zakariás sírja; 10. Betánia és Jerikó felé vezető út;

(Jer 31,40) fekszenek. Különösen jelentős néhány, a hellénista és heródesi korból származó síremlék: ilyen az ún. Absalom-sír és a Zakariás-sír.

Palesztina legismertebb antik síremlékeinek egyike az úgynevezett Absalom-sír (155. ábra). Ez nagyrészt sziklából van kivájva, és csak a felső rész van kváderkövekből felfalazva. A sír tetején levő egytagú kőoszlopot minden oldalról féloszlopok és pillérek díszítik, amelyeken a görög (dór) stílusú fríz vonul végig. Ennek az építménynek a belsejében egy kamra van, amelyről nem tudjuk pontosan, hogy sírkamrának használták-e. Az épület egy majdnem négyzetes udvarban áll, amelynek északi sarkában található a szomszédos Jozafát-sír bejárata. E sírnek a sziklában lévő járatokhoz vezető nyílását szimmetrikus elrendezésű, domborított indamotívumot ábrázoló timpanon koronázza. Az

Olajfák hegye

Mária sírja

Getszemáni barlang

Getszemáni templom

Kidron-völgy

Absalom sírja

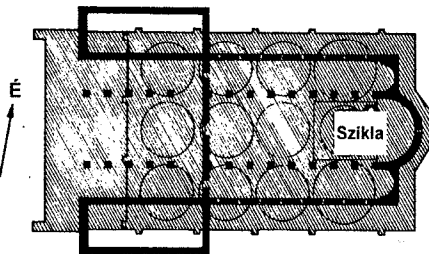
152. ábra: Kidron-völgy az Olajfák hegyével és Getszemánival.

építmény a mögötte sziklába vájt nyolc sírkamra síremlékéül szolgál. Az épület keletkezésének ideje bizonytalan. Néhány tudós az építést az Kr. e. I. századra teszi, mások a Kr. utáni I. század elejét javasolják.

Az Absalom-sír közelében áll az úgynevezett Zakariás-sír. Amint az „Absalom-sír” elnevezés, ez is a legendák körébe tartozik, és semmi köze sincs Zakariás sírjához. A Zakariás-sír egy masszív, sziklából kivájt tömb (155. ábra).

Az Absalom-sírhoz hasonlóan ez is a kőzetbe bevéssett udvarban áll. Az épület négyszög alakú alaprajza és metszete hasonlít az Absalom-sírhoz. Csak a ráhelyezett gúla alakú tető nem kerek, hanem szögletes, mint az egyiptomi piramisok. Az épület a heródesi korra tehető.

Zakariás sírjától egy lépcsősoron át jutunk a Bene Heszir monumentális temetkezőhelyéhez. Ez egy jelentős papi család síremléke a Hasmoneusok korából (kb. Kr. e. 100.). Az épület egy előcsarnokból és sírkamrákból áll. A díszítéshez a görög-keleties művészet korabeli motívumait használták. A mauzóleum homlokzatát dór stílusú oszlopokkal díszítették.

153. ábra: Getszemáni két temploma, a IV. századból (fekete), a XX. századból (vonalkázott).

Getszemáni az Olajfák hegyének lábánál

A tanítványaival az Olajfák hegyére igyekvő Jézus útja a hegy alsó lejtőjén, a Kidron-völgy felett fekvő „Getszemáni” nevű majorba vezetett (Mk 14,32-42) (151. ábra). A név a héber *Gaf samanin* „olaj-présházra” utal. Ez valószínűleg azt jelzi, hogy a birtokon egy olajprés működött (86. ábra).

Getszemáni azon kevés helyek egyike Jézus szenvedéstörténetéből, amelynek neve a mai napig fennmaradt. Az evangélisták Getszemáni területén belül három különböző, de helyileg közelebről meg nem határo-

zott helyet említenek: először azt, amelyen a nyolc apostol hátramaradt, másodsor azt, ahol Jézus imádkozott, harmadszor pedig azt, amelyen három tanítványa Jézusra várt, és közben elaludt. Azt, hogy ez a három hely nem volt messze egymástól, Lukács mondja el a távolság népies megjelölésével: „Jézus körülbelül egy kőhajításnyira távolodott el tőlük” (Lk 22,41).

A jeruzsálemi helyi hagyomány már igen régi időkben azonosította azt a helyet, ahol Jézust elárulták, és azt a helyet, ahol halálfelelemben győtrődött.

A Getszemáni templom a kertnek azon a helyén épült, ahol a hagyomány szerint Jézus imádkozott. Ennek a bekerített helynek közel kellett lennie ahhoz az úthoz, amely a templomtól az Olajfák hegyének csúcsára vezetett. A mai templom (153. ábra; bevonalkázott felület) a legkésőbbi az itt épült három templom közül. Ez a templom az Egeric által említett, Kr.u. 379 és 384 között emelt „szép templom” helyén áll. Ezt a régebbi templomot azon a helyen építették, amelyet Konstantinus előtt a jeruzsálemi keresztény közösség Jézus imája helyének tartott. E templomot a VIII. században egy földrengés lerombolta. A keresztoszlovagok a romok fölé egy új templomot építettek (Kr. u. 1170 körül).

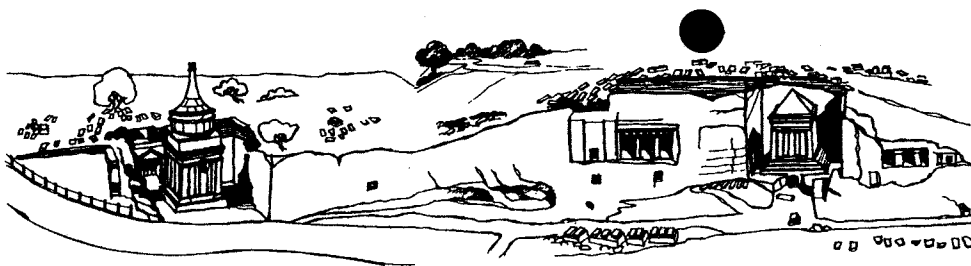
Mária sírjának homlokzatától (151. ábra) egy keskeny átjáró vezet egy barlangba, amelyet a bizánci keresztények annak a helynek tartottak, ahol a tanítványok pihentek, és ahol Jézus az éjszakát el akarta tölteni (156. ábra). A barlang kb. 19 m hosszú, 10 m széles és magassága 3,5 m-ig terjed. Száz személy fért el benne. Fényt egy menyhöz tartozó négyzetes nyíláson át kapott. Kr. u. a IV. században ezt az egykor olajsajtólásra használt barlangot istentiszteleti helyé alakították. Állítólag ezen a helyen köszöntötte áruló csókjával Júdás Jézust (Mk 14,43–52). Júdás a vacsora termétől a Getszemáni kertig vezető út megtétele közben kétségkívül eltávozott Jézustól és tanítványaitól, és elment a főpapokhoz, akik kardokkal és dorongokkal felfegyverzett csapatot adtak melléje. Júdás vezette a fegyveres csapatot, mert maguk a poroszlók alig is-

merték a galileai prófétát, és nem fedezték volna fel a tanítványok között. Jézus elfogásánál kézitúsára került sor. Az ősegyház hagyománya szerint az ott lévők egyike, az az egyik poroszló kardjához kapott, de szerencsétlen módon a főpap szolgáját találta el, és leütötte annak fél fülét. Csak a később írt evangéliumok csinálnak a támadó porkolábból Jézust védő tanítványt. A hagyomány továbbfejlődése során mondják majd Péterről, hogy ő rántott kardot.

Zarándokok már igen régen látogatták a Getszemáni kert e helyeit.

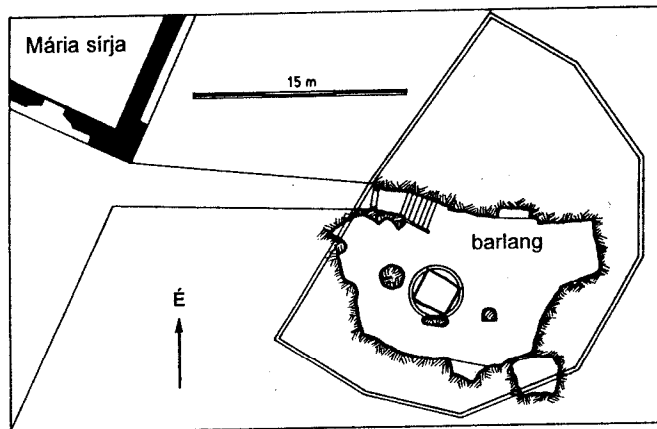

154. ábra: Jeruzsálem nyugati lejtőjétől a Kidron-völgybe vezető lépcsős út a római korból.

155. ábra: A sírhelyek a Kidron-völgyben. Balra az Absalom-sírnak nevezett nyugvóhely, jobbra a Zakariás-sírnak nevezett sír.

156. ábra: A Getszemáni barlang. A Mária sírja fölött emelt templomtól egy szűk átjáró vezet a barlanghoz, ahol a tanítványok pihentek, és Jézus az éjszakát kívánta eltölteni.

A bordeaux-i zarándok (Kr. u. 333) a várost a keleti kapun (István-kapu) át hagyta el, „hogy az Olajfák hegyére felmenjen... a bal oldalon, ahol szőlők vannak, ott van a szikla is (az Elárulás barlangja), ahol az Iskarióti Júdás elárulta Jézust. A jobb oldalon van az a pálmafa, amelyről a gyerekek pálmaleveleket szedtek, és Krisztus bevonulásánál eléje terítették (a mai Getszemáni templom közelében). Nem messze onnan, körülbelül egy közhajtásnyira, két síremlék található (az Absalom-sír és a Zakariás sír).⁸

Jézus pere

Jézus szenvedéstörténetének időrendje

A szenvedéstörténet nagy problémák elé állít bennünket. Lehetséges-e, hogy Jézus elfogatásától keresztre feszítéséig lezajló összes esemény rövid kilenc-tíz óra alatt játszódott le, ahogy az evangélistáink írásai

alapján ez általánosan elfogadott?⁹ Még akkor is, ha Jézus perének elbeszélésénél csak Márk evangéliumára támaszkodunk, folyton nehézségekbe ütközünk. Márk leírása szerint Jézust a búcsúvacsora után elfogták, a főtanács (Szanhedrin) még ugyanezen éjjel kihallgatta és elítélte. Kora reggel átadták Pilátusnak, a római helytartónak. Pilátus ugyan a szokásos amnesztiát felhasználva megpróbálta Jézust Barabással kicserélni, eredménytelenül. Tehát megkorbácsolta, és a kivégzőhelyre vezette. Reggel kilenc óra körül a „zsidók királya” már a kereszten függött. Csodálkozunk ennek az eljárásnak a gyorsaságán, az események csaknem zökkenőmentes lefolyásán.

Ha figyelembe vesszük Lukács evangéliumának adatait is, további nehézségek adódnak. Ha az egyes, Jézus ellen lefolytatott zsidó és római bírósági eljárásokról szóló beszámolókat figyelmesen átolvassuk, akkor úgy tűnik, hogy a kettős eljárás egy napnál

tovább tartott. Az evangélisták néhol nyilvánvalóan lerövidítették az események leírását, hogy az olvasóknak Jézus szenvedésének legfontosabb eseményeiről összefoglaló és áttekinthető beszámolót adjanak.

Ha azonban feltételezzük, hogy Jézus az utolsó vacsorát a (naptártartó) kedd este ünnepelte, akkor a következőképpen foglалhatjuk össze az eseményeket:

1. Keddről szerdára virradó éjszaka:

- Utolsó vacsora kedden este.
- Jézus letartóztatása az Olajfák hegyén.
- Annás kihallgatja Jézust.
- Péter megtagadja Jézust.
- Jézust a főpap szolgálói kigúnyolják.

2. Szerdán nappal:

- A főtanács bírósági ülése délelőtt.
- A zsidó főtanácsi vádirat kidolgozása Jézus ellen.
- A vádirat benyújtása és a római helytartó előtti tárgyalás időpontjának kijelölése a következő reggelre.
- Jézus a második éjszakát tölti fogolyként a főpap palotájában.

3. Csütörtök:

- A főtanács második ülése kora reggel.
- Jézus kiadatása Pilátusnak.
- A római helytartó előtti eljárás megnyitása.
- A zsidó hatóságok szóbeli vádjai Jézus ellen.

Közjáték:

- Jézust Heródes Antipasz negyedes fejedelem elé vezetik.
- Délután a tárgyalások folytatódnak Pilátus előtt.
- Egy második tárgyalási nap kijelölése. Jézus éjszakai fogva tartása a helytartói palotában.

4. Péntek:

- A római helytartó előtti eljárás lezárása, beleértve a Barabás-ügyet.
- Pilátus kereszthalálra ítéli Jézust.
- A római katonák kigúnyolják Jézust.
- Jézust a délelőtti folyamán keresztre feszítik.
- Jézus délután három óra körül meghal.¹⁰

A evangélium által adott teológiai értelmezés

Ha figyelmet fordítunk a szenvedéstörténet időrendi adataira, meg kell gondolnunk, hogy

a négy evangélista nemcsak Jézus utolsó napjainak történéseit írta le, hanem egyúttal Jézus szenvedésének jelentőségét is kiakarta fejezni.¹¹

Márk szerint a szörnyű eseményeknek már eleve értelme van. Jézus ezért tudatosan megy a halálba. Ezt előre látja és elfogadja. Ártatlanul szenved. De halála kinyilvánítja, hogy ő Isten Fia. Máté viszont úgy, mint egész evangéliumában, a szenvedéstörténetben is azt akarja bizonyítani a zsidó-keresztényeknek, hogy Jézus a megígért Messiás (27, 54). Lukács Jézust szenvedésében és halálában is a bűnösök üdvözítőjeként mutatja be (23,43). János a szenvedő Jézusban a Messiás királyi fenségéből sejtet meg valamit: Jézus Pilátus előtt királynak vallja magát (18,33–37).

Jézus elítélésének színhelyei

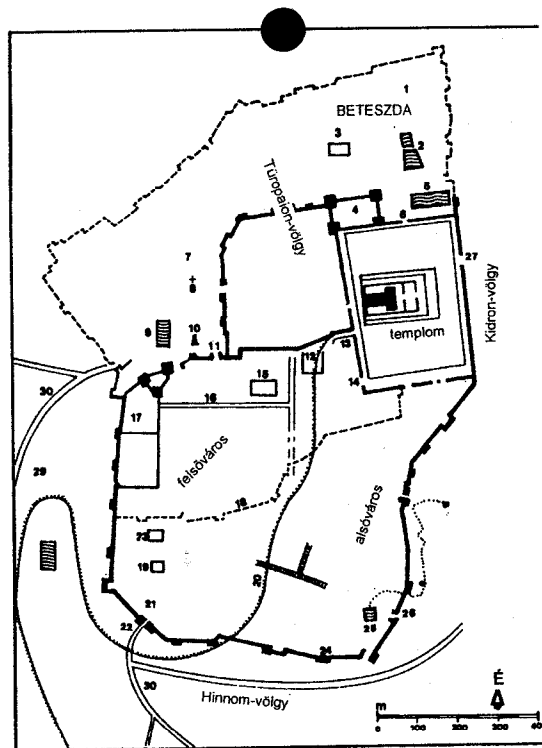
Ahogy a vacsora temét, úgy Jézus perének valamennyi színterét sem tudjuk biztosan azonosítani.¹² A következőkben szeretném felsorolni azokat a helyeket, amelyek a legújabb ásatások szerint nagy valószínűséggel az események színterei voltak (157. ábra).

A főtanács (Szanhedrin)

Miután a főpap éjjel kihallgatta Jézust, kora reggel a főtanács elé vezették. Azért nehéz felelni arra a kérdésre, hogy hol ülésezett Jézus elítélésekor a főtanács,¹³ mert a Szanhedrin ülésezési helyét Kr. u. 30 körül áthelyezték. Előzőleg a „kváderköves csarnokban” ülésezett a belső templomudvarban.¹⁴ Az áthelyezés után pedig a Chanujotban („boltok”) tartották az üléseket vagyis abban a csarnokban, amelyet talán a templomterület déli oldalán, a „királyi csarnokkal” lehet azonosítani. Ahogy korábban elmondtuk, ebből a bazilikából üzte ki Jézus jelképes prófétái cselekedettel a templom kufárokat.

Ez az oszlopcsarnok 185 méter hosszú háromhajós bazilika (119. ábra). Ma ezen a helyen az El-Aksza-mecset áll. A „királyi csarnokban” hatalmas, korintoshi oszlopfők

157. ábra: Jeruzsálem Jézus idejében.
 1. juhpiac; 2. Beteszda-tó; 3. Heródes Antipasz palotája (?); 4. Antónia-erőd; 5. Birket Israel; 6. juhkapu; 7. kerti sírok; 8. Golgota; 9. Hiszkijsa-tó; 10. Johannesz Hürkanosz emlékműve; 11. Gennath kapu; 12. Kszüosztosz; 13. Wilson-ív; 14. Robinson-ív; 15. Hasmoneus királyok palotája (praetorium); 16. Heródesi út; 17. Heródes palotája; 18. mai városfal; 19. az utolsó vacsora terme; 20. vízvezeték; 21. esszénus negyed; 22. esszénuskapu; 23. Kaifás palotája; 24. első fal; 25. Siloé; 26. Vízikapu; 27. aranykapu; 28. Getszemáni; 29. Heródes családi sírja; 30. utak.

kel ellátott oszlopok sorakoztak. Ennek az oszlopcsnaknak a középső része bazilika-szerűen volt kialakítva: egy főhajóból és két oldalhajóból állt. Ezek az oszlopcsnakok egyidejűleg több feladat ellátására szolgáltak, főképp Kr. u. kb. 30 óta, amikor egyes „közhivatalokat” oda helyeztek, és hatékonyabban szerveztek meg, mint korábban. Legfontosabb feladata ettől fogva azonban az lett, hogy a Szanhedrin számára ülésteremként szolgáljon. Ez az átalakítás a pénzváltóknak és kegytárgykereskedőknek is lehetővé tette, hogy üzleteiket a Chanujot más részeiben folytassák.

A Praetorium, Pilátus hivatali székhelye

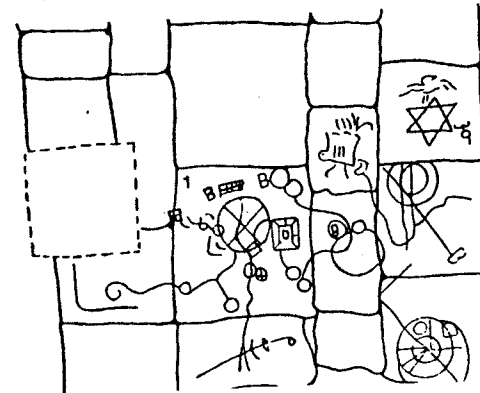
Miután a főtanács (Szanhedrin) elítélte Jézust, átadták Pilátusnak (Mk 15,1(15)). A római prokurátor állandó székhelye Cézarea volt, ahol a római megszálló csapatok derékhada is tartózkodott. Különleges alkalmakkor, mint például a nagy zárandokünnepek

alkalmával, a római prokurátor Jeruzsálemben tartózkodott. Bennünket az érdekel, hogy hol keressük a Pilátus hivatali székhelyként szolgáló jeruzsálemi Praetoriumot (Mk 15,16; Ján 18,28;19,9). Ennek helyeként három lehetőséget kell mérlegelni: a Praetorium vagy a templomterület északnyugati sarkán a Heródes által emeltetett Antonia-erődben, vagy a délnyugati dombon a mai fellegrvártól délre Heródes palotájában, esetleg a Hasmoneus királyok palotájában volt, a délnyugati domb keleti lejtőjén, közel a templomterület nyugati falához.¹⁵

A templomtér őrzetére szolgáló Antonia-erődöt kizárhatjuk a lehetőségek közül, mert sem Nagy Heródes, sem a római helytartók nem használták lakóhelyül. Ezenfelül, a hagyomány, mely az Antonia-erődöt mondja a Praetorium helyének, csak a Kr. utáni XI. századig nyúlik vissza (157. ábra, 4.). Igaz, hogy ebben az erődben egy érdekes, köves padlózatot látunk, amelybe a római katonák különböző játékokra szolgáló ábrákat karcol-

tak be (158. ábra).¹⁶ A padlózatot többen azonosították a lithosztrotossszal, amelyről Jn 19,13 beszél: „E szavak hallatára Pilátus kivezetette Jézust. Elfoglalta a bírói széket, a lithosztrotoszon (köves udvaron), amelyet héberül Gabbatának hívnak.”

Az ásatások azonban megmutatták, hogy a padlózat kövei csak Hadrianus császár idejéből (Kr. u. 130) származnak. Néhány régész a Praetorium helyét a heródesi palotába teszi, Jeruzsálem nyugati dombján, a Jaffa-kaputól délre (157. ábra, 17.). Azon a megjegyzésen kívül, hogy a tömeg „odament” (Mk 15,8), e palota mellett szól a főpapi palota közelsége is (Mk 15,54), ahonnan Jézust Pilátus elé vezették. További szövegek egész sora támasztja alá azt, hogy a római helytartók Heródes palotájában székeltek, és előtte egy bírói emelvényen nyilvános bíraskodást végeztek. Ennek a nézetnek a leggyengébb pontja az, hogy a keresztény hagyomány a Praetoriumot sohasem ebben

158. ábra: A római katonák által az Antónia-erőd padlózatának köveibe vésett szerencsejáték-ábrák. E játékok a katonák szórakozását szolgálták. A kockajátékok egyikét „király-játéknak” hívták. Az 1. számú kőlapon két B kezdőbetű között (Basileus = király) sugárkoronát látunk. Alatta egy kerek és mellette egy négyszögletes malomjáték látható. Csontból készült dobókockával dobta, és egy bábót tologattak mezőről mezőre. A báb lépései jelentették a „király felöltöztetését”, „megkoronázását” és „joggal való ellátását”. Az a katoná, aki bábja húzásaival a „koronázási szertartást” elsőnek befejezte, azt kiáltotta, hogy „király”, és begyűjtötte valamennyi tétet.

a palotában, hanem a Hasmoneus királyok palotájának környékén kereste. A legújabbban egyesek annak a véleménynek adnak hangot, hogy a Praetoriumot a Hasmoneusok palotájában kell keresni (157. ábra, 15.).

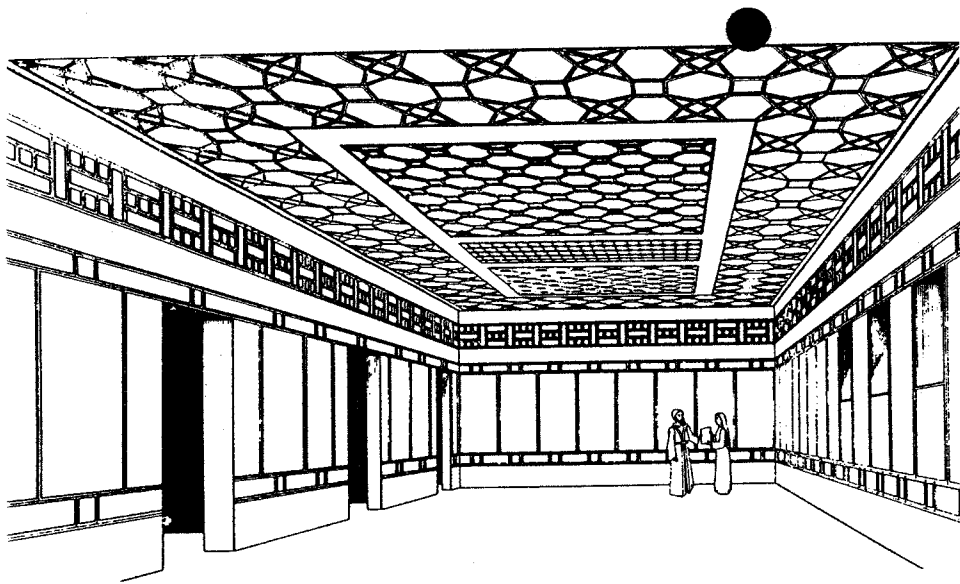
A Kr. u. V. sz. közepéből származó közlés szerint itt állt az „Isteni Bölcsesség” temploma (Hagia Sophia-templom), amely a Pilátus-hagyománnyal volt kapcsolatban.

Nemrég a Hasmoneusok palotájától nyugatra egy jómódú polgár házat vagy egy „közösségi célokra szolgáló épületet” tártak fel, amely Kr. u. 70-ben pusztult el. Ez a ház 600 m²-es területen épült – nagy belső udvarral és egy impozáns fogadó csarnokkal rendelkezett (137. ábra). Az egyik helyiséget fekete és piros geometrikus mintájú szép mozaikpadló díszíti. Az épület saját sütődével, szertartásos fürdőhellyel és nagy ciszternákkal rendelkezett. A nagy fogadóterem, amelyet szépen díszített stukkó mennyezet ékesít, fogalmat adhat nekünk arról a Praetoriumról, amelyben Jézust elítélték (159. ábra).

A keresztút

Kigúnyolása után Jézust a katonák kivették a helytartó palotájából, a Praetoriumból a városra kívülre. A zsidó és a római jog szerint ugyanis a kivégzéseket a városfalakon kívül kellett végrehajtani. A Praetoriumból az út északnyugati irányban vezet a Golgotára (157. ábra 15,8-ig). A katonák valószínűleg nem a legrövidebb utat választották, hanem inkább az emberektől nyüzsgő utcákon vonultak végig. Ezzel igyekeztek elrettenteni a lakosokat: nézzetek, így járhat minden lázadó!

A keresztre feszítésre ítéltnek rendszerint magának kellett a keresztfa keresztgerendáját (patibulum) a kivégzés helyére vinni. Jézus a megelőző korbácsolás következtében már annyira legyengült, hogy a római katonák, a lakosok szolgálatainak követelésére szóló megszállói jogukkal élve egy épp arra járó embert kényszerítettek Jézus keresztjének cipelésére. Az evangéliumban olvasható feljegyzés, hogy ez a „Simonnak nevezet ember a mezőről tartott hazafelé”, figyelem

59. ábra: Az „uraság házának” fogadóterme (137. ábra, 4.). E terem 6,5 m széles és 11 m hosszú volt. A csarnok némi fogalmat ad az akkori urasági helyiségekről. Egy ilyen teremben ítéltette el Pilátus Jézust.

e méltó részlete a Jézus keresztiét hordozó érfire vonatkozó történelmileg hiteles tudósításnak. Egyedül Lukács tudósít arról (23,27-31), hogy a város sok lakója is csatlakozott a menethez, közöttük kiváltképpen sokan voltak az együttérzésüket kifejező asszonyok.

Zsidó szokás volt, hogy előkelő asszonyok a halálra ítéltnek a kivégzés előtt bóditó italt adtak, hogy ne érezze a fájdalmakat. Jézus azonban elutasította ezt az italt (Mk 15,23); ő udatának teljes birtokában akarta elviselni az elkövetkező fájdalmakat.

A Szent Sír templomától száz lépésnyire keletre az orosz Alexander zarándokházban még megmutatnak egy kőüszöböt (160. ábra, C., 15).

Azt mondják róla, hogy ez a küszöb ahhoz a kapuhoz tartozott, amelyen át Jézus a keresztiét a Golgotára vitte. Kétségtelenül egy régi kapu küszöbéről van szó, mert még ma is világosan láthatóak az ajtópántok és a rezeszek nyomai. De nem világos, hogy ez a kapu a régi Jeruzsálem városfalához tartozott-e, vagy pedig a Kr. u. 135 körül épített Vénusz-templomhoz vezetett-e. Mindenesetre igaz, hogy körülbelül ezen a környéken vezetett ki az út a városból. Jézus előtt vittek, vagy nyakára akasztottak egy táblát,

amelyen rajta volt a nézők számára az elítélt neve, származása és elítélésének oka. Egy Marcus Aurelius korából származó beszámoló említi egy hasonló esetet: egy Attalus nevű keresztényt vezettek körbe az amfiteátrumban nyakában, amelyen a következő felirat állt: „Itt van a keresztény Attalus”. Az volt tehát a bűne, hogy kereszténynek vallotta magát.

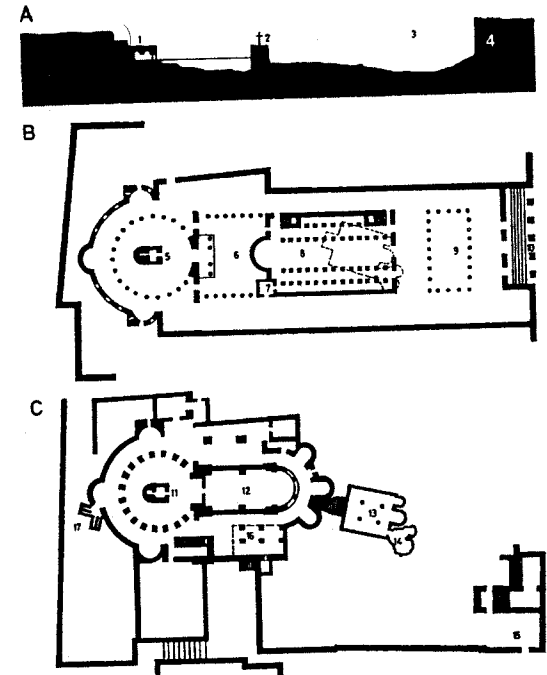
A keresztre feszítés

A Golgota

A Golgota a városon kívüli kivégzőhely volt. Ez ma nem világos, mert a Szentsír-templom a Golgotával ma a jeruzsálemi régi város keresztény negyedének közepén, a városfalon belül fekszik. Az akkori szokás szerint a kivégzések a város lakott területén kívül történtek.¹⁷ János evangéliuma azt mondja, hogy „a hely közel volt a városhoz” (19,20). A zsidóknak írt levél mondja: „Jézus is a kapun kívül szenvedett, hogy vérével megszentelje a népet” (13,12). A nehézséget könnyű tisztázni: Jézus idejében a hely az északi, úgynevezett második falon kívül feküdt (161. ábra).

160. ábra: A Golgota és Jézus sírja különböző korszakokban épült templomaival.

A: A Golgota és a sír Jézus idejében: 1. a sziklasír; 2. Golgota; 3. árok; 4. a városfal helye;
 B: a konstantinusi bazilika alaprajza: 5. Szent Sír; 6. előudvar; 7. Golgota; 8. bazilika; martirium); 9. átrium; 10. Cardo maximus (a város római főutcája).
 C.: A mai Szent Sír-templom alaprajza: 11. Szent Sír; 12. görögök karzata; 13. Helena-kápolna; 14. a kereszt feltalálásának barlangja; 15. az orosz Alexander-zarándokház a híres kőküszöbvel; 16. a Golgota helye; 17. Szikla Sír Jézus idejéből. A két Szent Sír-templom (B és C.) alaprajzát a Jézus korabeli állapothoz méreteztük (A).

Csak a Heródes Agrippa (Kr. u. 41/44) által emeltetett harmadik városfal következtében lett a terület a város része. Jézus idejében itt még kertek terültek el (157. ábra, 7). Különböző helyeken sírkamrákat véstek ki a sziklából. A sírokat egy régi bánya szikláiba vésték, amely röviddel Jeruzsálemnek a babilóniai által történt lerombolása (Kr. e. 587) előtt működött. A Golgota név az arámi *golgota* szóból ered, és koponyát jelent. A domb valószínűleg azért kapta ezt a nevet, mert a helynek koponya alakja volt. Az arabok még ma is szívesen neveznek sziklás dombot *rasznaq*, vagyis fejnek, még ha nincs is „emberi fejhez hasonló formája”. A második „l”-betűt a nyelvhasználat elhagyta, így lett Golgotából Golgota.

Aki ma a Szentsír-templomhoz jön, alig tudja elhinni, hogy ez a nagy épületegyüttes magában foglalja a Golgota-dombot. Amint azonban belépünk a templomba, és a meredek lépcsőkön felmegyünk a keresztesek által épített Golgota-kápolnához, még ma is megtapasztalhatjuk, hogy dombra hágnunk. A

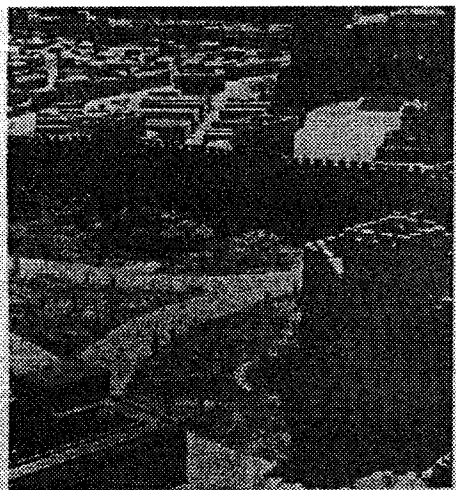
görögök és latinok mai kápolnája alatt egy magányos sziklatömb magasodik, amely csaknem tizenegy méterrel emelkedik környezete fölé. Ez a furcsa sziklatömb a babilóniai számúzetés (Kr. e. 587) előtti időből való kőbánya maradványa. Krisztus idejében ez a sziklatömb egy kis domb magját alkotta, amelyet törmelék, hulladék és humusz takart (160. ábra, A). A domb csúcsán látható volt a csupasz szikla.

A keresztre feszítés

A leghíresebb római szónok, Marcus Tullius Cicero a Forum Romanumon egy védőbeszédet mondott C. Rabirius érdekében, akit azzal vádoltak, hogy római polgárokat feszített keresztre. Cicero szó szerint a következőket mondta: „Már a kereszt szónak is távol kell maradnia a római polgár testétől, gondolataitól, szemétől, fülétől”.¹⁸ Egy másik beszédben Cicero a keresztre feszítést a „leggyegyetlenebb és legborzalmasabb halálbüntetésnek” nevezi.¹⁹ A kivégzésnek ezt a

módját valószínűleg a perzsák találták ki, és először ők alkalmazták tömegesen.

A zsidóknál nem volt szokásban a keresztre feszítés. Szokás volt viszont, hogy kivégzettek és agyonütöttek holttestét felakasztották. Ez újabb mellékbüntetésnek számított (Mtörv 21,22k). Jézus idejében a felakasztott ember az Isten által megátkozottnak számított. A keresztre feszítést a körülmények szerint különböző módon hajtották végre. A szokásos eljárás, amelyet valószínűleg Jézus kivégzésénél is alkalmaztak, a következő volt: Az elítéltet, aki a keresztra keresztgerendáját a kivégzés helyére vitte, a ruháitól megfosztva a földön kinyújtott karokkal ehhez a gerendához kötötték vagy szegezték.

161. ábra: A Kr. u. I. századbeli Jeruzsálem város modellje. A kép a Fasael-toronyból (ún. Dávid-torony a Jaffa kapunál) nézve mutatja a Golgotánál elterülő kertet. Az ábra mutatja, hogy a domb és a sírok Jézus idejében a városfalon kívül voltak.

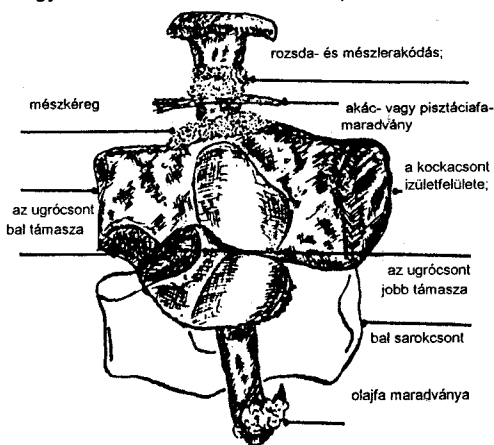
Ezt a gerendát azután a földbe mélyített függőleges kivégző cölöpön magasra húzták, és egy vajatba rögzítették, vagy a cölöp végén (T alak), vagy annak felső harmadában († alak). Az elítélt lábát ezután a cölöphöz kötötték vagy szegezték. Borzalmas kínok között, lassan következett be a halál a biológiai funkciók fokozatos leállásával. A körülbelül a cölöp közepére erősített gerenda a megfeszített testének támaszául szol-

gált, és az volt a cél, hogy megakadályozza a halál túl gyors bekövetkezését. A keresztre feszítés befejeztével az elítélt nyakára akasztott vagy előtte vitt táblát mindenki számára láthatóan a kereszt felső végébe erősítették.

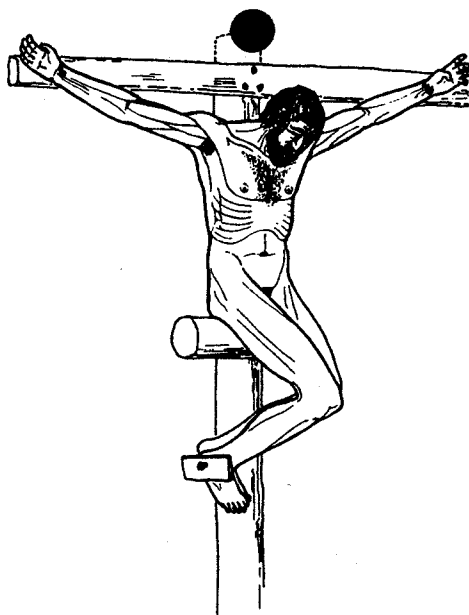
Egy keresztre feszített: Jehohanan ben Hagkol

Az 1967. évi hatnapos háború után főleg Jeruzsálem városának északi részén számtalan temetkezési hely került napvilágra. Egy csonttartó ládában megtalálták egy keresztre feszített ember csontjait is.²⁰ A dísztelen csonttartó ládára a „Jehohanan ben Hagkol” (János, Hagkol – talán: Ezékiel – fia) név van írva. A vizsgálatok szerint egy húsz év körüli férfinak a csontjairól van szó, akit a Kr. utáni I. század első felében feszítettek keresztre. A férfi 1 méter 67 centiméter magas volt.

A sarokcsontok közé verve még mindig ott volt egy 17 cm hosszú vasszög. Ez a szög tartotta össze a kivégzett ember két lábát. A hóhérlégények az ember jobb bokáját a balhoz szorították, és ezután a szeget átverték a bokacsontokon. A jobb sarokcsont és a szeg feje között egy kis akácfa-maradványt találtak. Az ember lábait tehát minden valószínűség szerint egy akácfaléccel szorították egymáshoz és a kereszt cölöpéhez.

162. ábra: Szeg és a keresztre feszített ember sarokcsontjának töredékei.

163. ábra: Egy kivégzett ember keresztre feszítésének módja Jeruzsálemben Kr. u. 50 körül

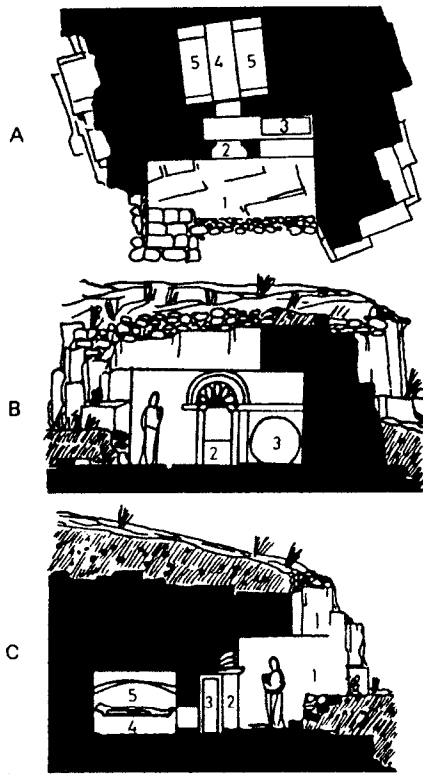
A hosszgerenda olajfából készült. Ebből néhány nyom még a szeghez tapad. A képen látjuk, hogy a szeg hegye letört (vö. a 162. ábrával). Bizonyára egy ágcsontnak ütközött, és nem hatolt be mélyen a fába. Lehetetlen, hogy tartani tudta volna a test súlyát. Fel kell tételeznünk tehát, hogy a keresztre feszített ember teste egy ülőkarón némi támasztékot talált. Az ember lábszárcsontjait szándékosan eltörték egy buzogánnyal. János evangéliuma említi a brutális szokást, hogy a kereszten függő emberek halálát ily módon sietessék (Jn 19,31–33). A 163. ábra mutatja, hogy hogyan kell elképzelnünk e Jehohanan ben Hagkol keresztre feszítésének módját. Habár Jézust valamivel korábban (valószínűleg Kr. u. 30-ban, ápr. 7-én) feszítették keresztre, ez az új jeruzsále-

mi-felfedezés mégis növelheti Jézus kivégzésére vonatkozó új ismereteinket.

A temetés

Az ásatások bizonyítják, hogy a Szent Sír-templom jelenlegi épületének helyén Jézus idejében temető volt. A sírokat egy régi bánya szikláiba vésték.²¹ A Konstantinus császár által (Kr. u. 324 körül) építtetett Szent Sír-templom építői egy tipikus zsidó pados sirt részesítettek előnyben, amelyben csak egy kőpad található. Ez a sirtípus rendszeren három oldalán egy-egy kőpaddal rendelkezett, amelyekre a halottakat is helyezték. A sír nyílása elé egy gördíthető követ lehetett tolni (vö. a 164. ábrával). Lehetséges, hogy ennek az előnyben részesített sírboltnak az esetében egy befejezetlenül maradt halottaskamráról van szó, amelynek csak egyik padja készült el. Ez megegyezne az evangéliumok beszámolójával, melyek szerint a sír új volt, és még nem használták (Mt 27,60; Lk 23,53; Jn 19, 41).

A római építési maradványoktól megtisztított területen Konstantinus császár a keresztény vallás díszleméket emeltette. Ezen az építményen az a különleges, hogy az építésznek sikerült a Golgota emlékezetes helyeit és a sírokat egy óriási építménybe zárni. Ahogy a 160. ábra B része mutatja, az építmények súlypontja egyértelműen a sziklasírnál van, amely köré egy nagyszabású kör alakú épületet építettek, és azt egy hatalmas kupolával fedték be. Konstantinus építményeinek legfontosabb részét „Anasztaszisznak” hívják, ami feltámadást jelent. Nem liturgikus szertartások tartására szolgál, hanem csakis díszlemék szerepet tölt be. Az „Anasztaszisz” pompás díszítésével ellentétben a Golgota szent helye az épület-együttes tervezésében csak mellékes helyet kapott (160. ábra B, 7.), és úgy látszik, hogy inkább a népi jámborság megnyilvánulásának helye volt. Konstantin és udvari teológusainak hitében Jézus szenvedése és halála semmiféle szerepet nem játszott; figyelmük egyedül Jézus feltámadására irányult.

164. ábra: Egy boltozatos pados sírkamra vázlatja. Ajtaját gördíthető kő zárja el.

A alaprajz;

B előlnézet;

C keresztmetszet;

1. előtér

2. bejárat

3. gördíthető kő

4. sírkamra (boltozatos pados sírkamra).

5. boltozott sírpad

E rajz alapján el tudjuk képzelni Jézus sírját.

Konstantinus templomegyüttesét az évszázadok folyamán a perzsák (Kr. u. 614-ben) és főképp Hakim fatimida kalifa (Kr. u. 1009-ben) tönkretették. A keresztetek több ízben átépítették.

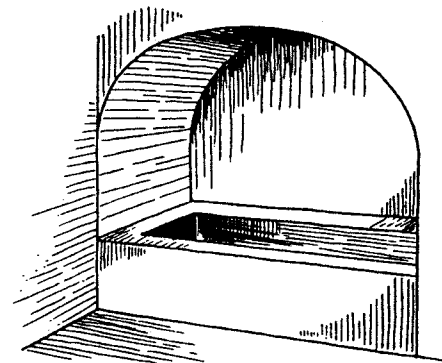
A ma álló Szent Sír-templom tehát keresztetek által emelt épület. A keresztetek ezenkívül a Golgota sziklát átépítették, a templommal összekötötték, és föléje egy mellékkápolnát emeltek (160. ábra C., 16). Ezáltal, – a Konstantin építményével – ellentétben Jézus szenvedése és halála nagyobb hang-

súlyt kap.

A Turini lepel

A legújabb időben a nemzetközi kutatásban ismét jelentős szerepet játszik a Turini lepel (166. ábra), amelyről az első adatok a XIV. századból valók.²² A vegyészek, botanikusok, biofizikusok, textiltörténészek, igazságügyi orvos szakértők stb. által végzett legújabb kutatások eredményei a következőképpen foglalhatóak össze. A textil- és virágporelemzések egyértelműen a Közel-Keletre, igen valószínűleg Jeruzsálem térségére utalnak. Az is vitathatatlan, hogy a lepel Jézus idejéből származik. A vérnyomok és a test képeinek analízise igazolja, hogy a Turini lepel kétségtelenül egy keresztre feszített ember halotti leple. A leplen látható képet technikai eszközökkel nem lehetett létrehozni.

De ki a megfeszített? A haj- és szakállvisellete alapján lehet zsidó. A görög-római világból származó számtalan eredeti arckép között nem fordul elő olyan, amely hasonló szakállt a közepén elválasztott vállig érő haját viselő személyt ábrázolna. Igen feltűnő egy sor részben teljesen egyedülálló utalás. Az egész fejen körben számos pont alakú seb töviskoronára utal. A keresztre feszített oldalán egy fegyver okozta seb található. A kimutatott jelentős mennyiségű vér és vérsavós folyadék csak egy halottól származhat. Ez a lelet meggyőző egybeesést mutat Jn 19,34-el: „Az egyik katonának oldalába döfte lándzsáját, és nyomban vér és víz folyt belőle.”

165. ábra: A pados sír a koporsó alakú teknővel.

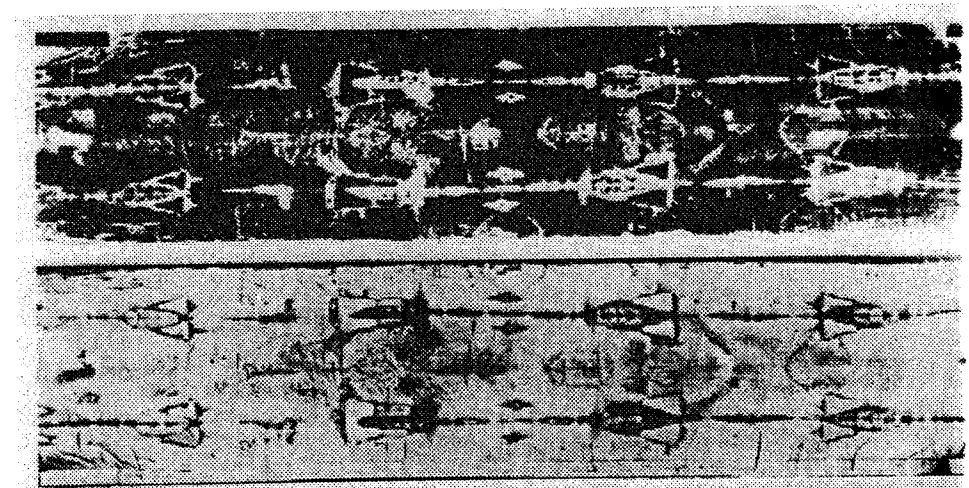
A lepelbe burkolt keresztre feszített személy temetésének lényge és sajátos módja különösen jelentős. A keresztre feszített gonosztevők holttestét szokás szerint legtöbbször a ragadozómadarak prédájául a gerendán hagyták. Csak Palesztinában vették le a halottakat napnyugta előtt a keresztfáról. A rómaiak ez esetben tiszteletben tartották a zsidók helyi törvénykezését (Mtörv 21,23). Mivel azonban a keresztre feszítettek Istentől megátkozottnak számítottak, gonosztevőknek járó sírba kerültek.

Ezért van különös jelentősége annak, hogy a lepelbe burkolt keresztre feszített tiszteletteljesen eltemették, és pedig egy jómódú ember sírteknőjébe helyezték (vö. Mk

15,43). A halottnak keze és lába össze volt kötözve (Jn 11,44. vö. Mt 22,13-al is), ami a lepel képe is igazolja (167. ábra). A pados sír koporsó alakú teknőjének alját teljesen befedték a lepelrel. Az így befedett teknő helyezették a meztelen holttestet (165. ábra). A sírlepel felső részét a teknőpad szélei helyezették, ahonnan az, jelentős ráncosodás nélkül, könnyedén leereszkedett a testre, és azon nyugodott.

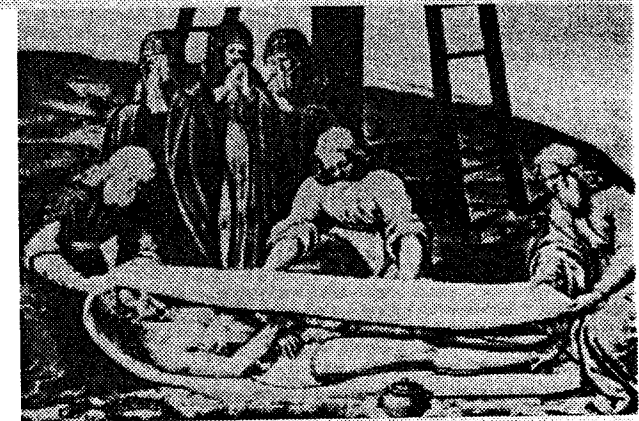
A halott az orvosszakértői vélemény szerint legfeljebb két napig feketett ebben a lepelben, mert a bomlásnak semmiféle jele nem állapítható meg.

Mindezen megfigyelések alapján a lepel valóban Jézus halotti leple lehet.²³

166. ábra: A Turini sírlepel teljes képe (mindkét nézetből). Az alsó kép, ahogy szabad szemmel látszik; a felső kép, ahogy a lepel képét a fénykép negatívja mutatja. A negatív képen jobbra az alak előlő oldala és balra a hátsó oldala látható (jobbra a fej).

167. ábra: A Kr. utáni XVI. századi festő, Clovio képe, amely azt próbálja ábrázolni, hogy Jézus holttestét hogyan helyezték a lepelbe, hogy a kettős lenyomat megjelenjen.

A jézusi jó hír megy tovább

Cézára – a világmissziós jelentőségű város

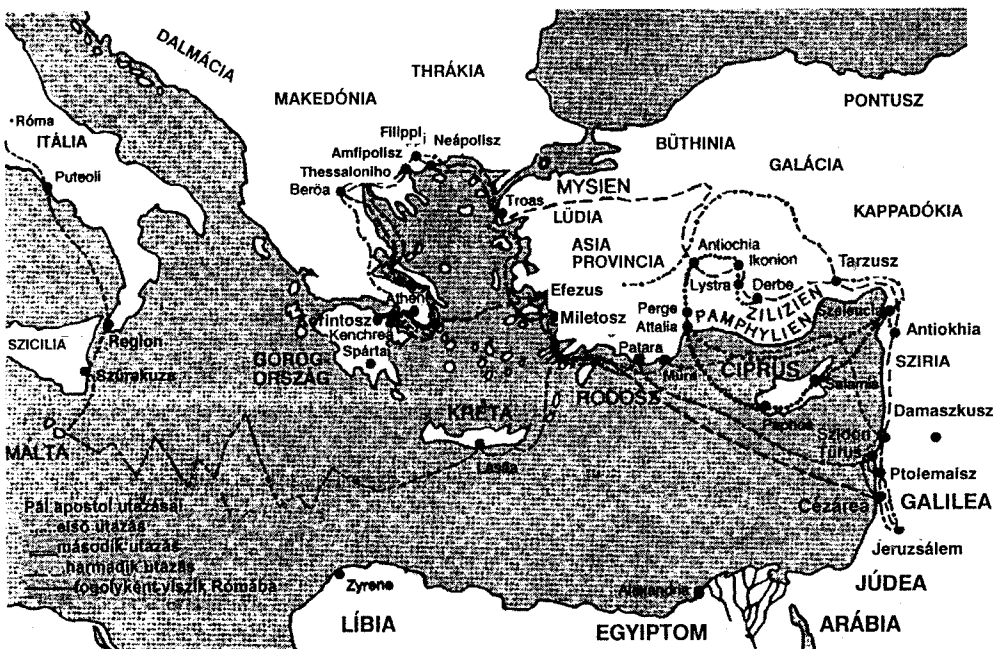
Az evangéliumok nem említik a város nevét (168. ábra). Lehetséges azonban, hogy a Szent Család útja az egyiptomi száműzetésből Gázán át a Via Maris mentén Cézára mellett vezetett Názaretbe.

Kr. u. a 6. évben Cézára Júdea római provincia fővárosa lett, és emellett a helytartó székhelye. Kr. u. 26-tól 36-ig Pontius Pilátus volt hivatalban, ő volt az, aki 30-ban helytartóként kimondta a halálos ítéletet a názareti Jézusra. Pilátus a Heródes által Cézaréában épített palotában székelt. Az ottani színház romjaiban találtak egy nevével viselő feliratot (169. ábra).

Cézaréában kevert népeesség élt, főként

szíriai görögök és rómaiak, de zsidók is. Az Apostolok Cselekedeteinek könyvéből tudjuk, hogy a fiatal egyház sok jelentős eseménye kapcsolódott ehhez a városhoz. Cézaréában keresztelte meg Péter az első pogányt. Ez sokkoló esemény volt a zsidó-keresztényeknek, de világmissziós jelentőségű tett az evangélium javára: Kornélius, az itáliai zászlóalj századosa, a keresztség által felvételt nyert a fiatal egyházba (ApCsel 10). Két fejezettel később az Apostolok Cselekedetei megemlíti annak az embernek a halálát, aki Jakobot, az első apostolt kivégeztette. „Férgektől megemészte” halt meg Heródes Agrippa Cézaréában (Kr. u. 44-ben; ApCsel 12,23).

Az evangélium hírnökei is értékelték a jó közlekedési lehetőségek előnyeit. Cézára-

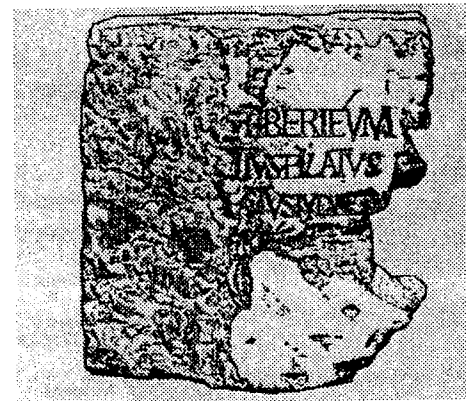

168. ábra: Pál apostol utazásai. Cézára fontos kiindulási hely volt.

ban volt egy ház, amelyben az apostolok és az átutazó keresztények ki-bejáratosak voltak, Fülöp diakónusé, „a hét közül az egyik” (ApCsel21,8) volt, négy lányával együtt az evangéliumnak szolgált. Pál a kikötőt a miszsiós úttain többször meglátogatta. Félix helytartó alatt (Kr. u. 52–60) két évig fogva ítéletozatalra (ApCsel 23,23–27,1).

A görögök és zsidók között a város közigazgatásában való részvétel kérdése körül zajló állandó viszálykodások 63-ban polgárháborúhoz hasonló zavargásokhoz és véres összeütközésekhez vezettek, amelyekben Josephus szerint 20 000 zsidó vesztette életét.¹ A cézareai szinagóga meggyalázása volt az egyik oka a rómaiak elleni első zsidó felkelésnek (Kr. u. 66-70).

Jeruzsálem teljes lerombolása (Kr. u. 135-ben) után Cézára, Palesztina keresztény gyülekezeteinek főhelyévé és hamarosan az ország szellemi-vallási központjává vált. Cézára püspöke volt a palesztinai püspökök feje. A Kr. u. 195-ben a Teofil püspök alatt itt megtartott zsinat rögzítette húsvét ünnepét vasárnapra. Kr. u. 231-ben Órigenész. (185-254 körül) jött Cézaréába, és magalapította itt a híres teológiai iskolát, amely hamarosan a keresztény tudomány művelésének helye lett.

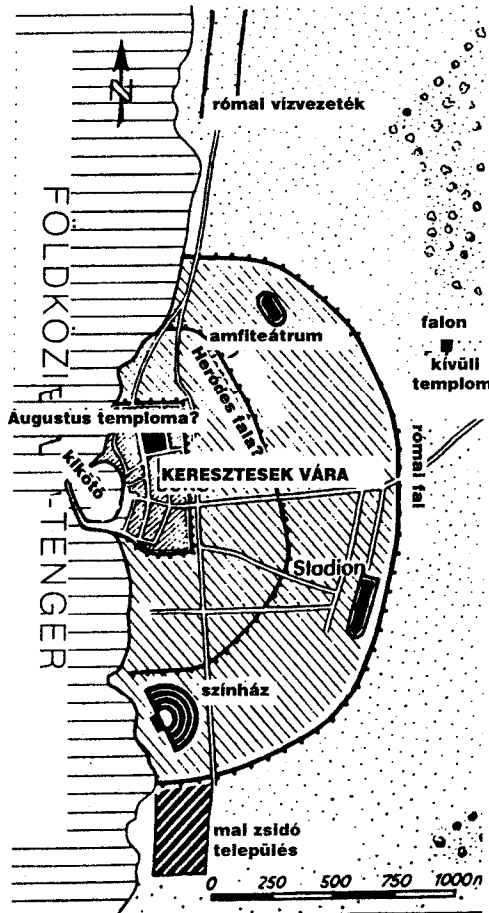

169. ábra: A Pilátus nevét viselő kő Cézaréából. A felirat eredetileg egy, a Pilátus által Cézaréába emeltetett, „Tiberium” nevű épületen volt elhelyezve. A követ később befalazták a színházba. A felirat kiegészítve így hangzik: Pontius Pilátus, Júdea helytartója ajándékozta ezt a Tiberiumot Cézára lakóinak.

Heródes városa

Cézára, amely évszázadokon át Júdea fővárosa volt, ma úgyszólván eltűnt a föld színéről (170. ábra). A város egykor oly nagyszerű kikötője ma már csak egy sziklás öböl, amelyből egy magányos sziklagerinc nyúlik messze a tengerbe. Néhány romos falmaradvány, kötömb, fekete és vörös márványoszlop magasodik még a víz felszíne fölé. Jézus idejében azonban Cézára nagy tengeri kikötőjével Palesztina egyik legszebb és legmodernebb városa volt.² Kikötője, előkelő épületei és utcái világhírűek voltak. Nagy Heródes Kr. u. 22-ben egy régi Straton-torony nevű erőd helyén építette ezt a várost, és nevezte el császári pártfogója, Augustus Caesar tiszteletére Cézaréának. Heródes 12 évet fordított a város teljes felépítésére, és a legjobb építésszeket és a legképzettebb memókövet alkalmazta. A nagyszabású mű építése súlyos nehézségekkel párosult; hiányzott egy természetes kikötő; és ezen a délnyugati széltől homokkal teljesen beborított területen hiányzott a szükséges építőanyag is. Heródes a hegyekből nagy költséggel és munkával hozatta a márványként fénylő mészkövet a házak építéséhez és sziklatömböket a kikötő gátjaihoz. Ezeket a hatalmas köszörmetegeket súlyosították alapként a tengerbe, és rajtuk emelték a hullámtörő gátakat. A móló mentén hatalmas tornyok emelkedtek ki a hullámmzó tengerből. Így épült fel egy nagyszerű kikötő, amely Josephus Flavius szerint magát Pireuszt is túlszárnyalta. Az egész kikötő mentén széles parti sétányokkal koszorúként húzódtott körbe a rakpart. Ezek mögött szorosan egymáshoz szorítva álltak a finoman csiszolt fehér kőből készült házak. A rakparttól legyezőszerűen indultak a nyílgyejen utcák a város belseje felé. A kikötő bejáratával szemben egy magaslaton egy különösen nagy és szép Augustus Caesar-nak szentelt templom állt, belsejében a császár hatalmas méretű szobrával, amely nem marad el mintaképétől, az olümposzi Zeusz-szobortól. Ugyanott állt Róma istennőnek a szobra is. A kikötő bejárata északra nézett, mert ezen a helyen az északi szél a legked-

vezőbb. A bejáratnál mindkét oldalon három-három oszlopra emelt életnagyságúnál nagyobb szobor állt. A város egészségügyi szempontból is példászerűen volt felépítve. Heródes valószínűleg római mintára csatornákat létesített a város alatt, amelyek pontosan azonos közökben ömlöttek a kikötő környékén a tengerbe. A kívülről ezekbe behatólító tenger visszahúzódasakor magával vitte az esővizet és a szennyvizet.

170. ábra: Az Heródes által alapított Cézárea városában megtalálhatóak a szokásos monumentális épületek: az Augustus-templom, a színház, az stadion, az amfiteátrum, stb.

Igy gondoskodtak a lakosság tisztaságáról és egészségéről. Vízvezeték vezette a Kármel friss hegyi forrás vizét Cézárea utcáiig. A vezeték a felső folyásánál számos szellőzőaknával ellátott alagúton vezetett át, majd egy csatornában haladt tovább és az utolsó 6 km-es szakaszon boltíves pillérekön ívelt át (171. ábra).

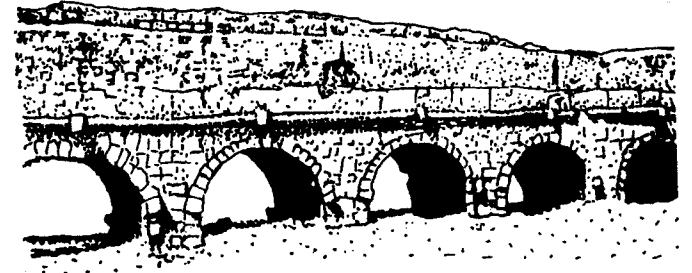
Heródes a lakosság kulturális képzését és szórakozását is nagyon a szívében viselte. Ezért egymás után egy színházat, egy lóversenypályát és egy hatalmas amfiteátrumot építtetett. A félkör alakú színház a kikötőtől délre közvetlenül a tengerparton fekszik. A nézők a színpad felett nagyszerű, természetes díszletként a tengert látták. A színház az antik színházak minden építési elemét magába foglalta: a nézőteret (cavea), a kórus helyét (orchestra), a színpadi épületet (scaena) a színpaddal (hyposcaenium), és a színpadi emelvényt (pulpitum). A nézőterrel szemben helyezkedett el a színpadi épület, amelyből a színészek a színpadra léptek. A színpadi épület homlokzatát egy nagy félkör alakú apszis és négyzetes fülkék tagolták. Az orchestra állatviadalok és gladiátorharcok megrendezésére szolgált, azonban vízijátékokra is át lehetett alakítani (172. ábra).

A várostól északkeletre Nagy Heródes egy amfiteátrumot építtetett, amelynek arénája 95 méter hosszával és 62 méter szélességével magán a római Kolosszeumon (86x54 m) is túltett. Valószínűleg itt rendezte meg Titus a győzelmi ünnepét 70-ben, Jeruzsálem bevétele után. Ennél az ünnepnél „több, mint 2500 volt azoknak (az elfogott zsidóknak) a száma, akik részben állatviadalokban, részben máglyán, részben az egymással vívott párharcokban elpusztultak.”⁷³ A 320x80 m nagyságú hippodrom (lóversenypálya) kerekén 20 000 nézőt fogadott be, akik magas, köfalakkal megtámasztott földszáncokon ültek a keleti, déli és nyugati oldalon.

A 220 m hosszú és 4,2 m széles hosszanti fal (Spina) képezi a kör alakú tér középvonalát (vö. a 94. ábrával is).

Ha áttekintünk a gyönyörű városon, megértjük, hogy Nagy Heródes tizenkét évig tar-

171. ábra: Cézárea vízvezetéke a déli Kármelből hozta a forrásvizet (kb. 17 km). A vízvezetékét a felső folyásán számos légaknával ellátott alagúton vezették át, majd egy csatornában haladt tovább, és az utolsó 6 kilométeres szakaszon boltíves pillérekön vezették.

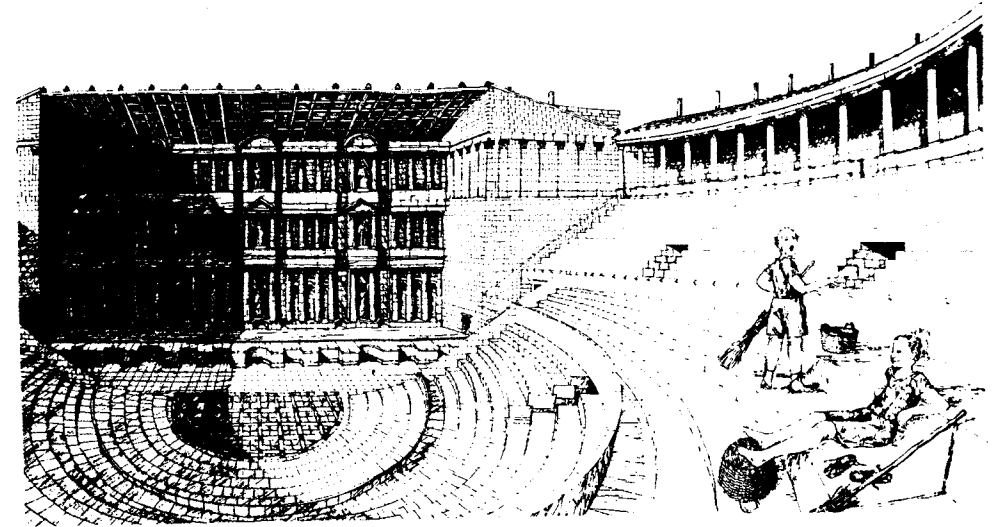
tó építkezés után egy nagyszabású avatónépséget rendezett. Minden képzeletet felülmúltnak ennek az ünnepnek az előkészületei. A szépművészetekben és a tornajátékokban versenyeket hirdettek meg.

Állatok tömegét szereztek be, seregnyi gladiátorról gondoskodtak és egy elsőrangú lóversenyt rendeztek. A pompa gazdagabb és fényűzőbb volt, mint magában Rómában. Augustus császár az összes kiadást saját anyagi eszközeiből fedezte. Felesége, Júlia is sok olyan dísz tárgyat küldött az ünnepre a saját vagonából, amelyek Rómában a legnagyobb drágaságnak számítottak. Josephus a kiadásokat legalább 500 talentumra becsüli.⁴ Az ünnepségre hatalmas népsokaság özönlött vidékről a városba, és más né-

pek küldöttségei is megjelentek. Nappal a látványosságokban gyönyörködtek az emberek, az éjszaka pedig pezsgő vigasságokban telt.⁵

A császárkori színház

Amikor Nagy Heródes ezt a színházat építtette, a szép nyelvezettel előadott klasszikus vígjáték kora már lejárt.⁶ Ha utánaolvasunk a latin íróknál, látnunk kell, hogy az akkori művelt világ visszariadt a csöcselék színjáték-nézési szenvedélyétől. Ciceró azzal dicsekszik, hogy még sohasem volt színházban, és a történetíró Livius (Kr.e. 59–Kr. u. 19) számára a színház a Római Birodalom erkölcsi

172. ábra: Római színház. Pillantás a nézőtérrel a színpadra. A kórus helyét némelykor bevonták a színdarabba.

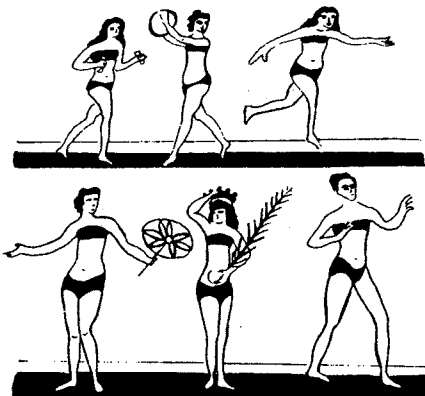
hanyatlásának egyik jele. A tragédiát is kiszorította egy új színjátékforma, a pantomim. Itt a színész egyedül gesztusokkal játssza el a cselekményt. Közben a szövegkönyvet egy másik színész éneкли.⁷ Egy másik színjátékforma, amely igen széles néprétegeket lelkesített; a bohózat. A pantomimben különböző maszkokat használtak, de a bohózatban maszkok nélkül játszottak. Ebben első ízben léphettek fel nők is.

A császárkorban a bohózat a város mindennapi életéből merítette anyagát. Kerítők, tolvajok, szajhák, kitarók, bordélytulajdonosok, sarlatánok, iskolamesterek, uzsorások népesítették be a színpadot. Nagy szerep jutott az éneknek és a táncnak. Szerelmi történeteket, házasságtörési jeleneteket adtak elő, lehetőleg valószerűen. A nyelv ennek megfelelően durva és vulgáris, hol énekelnek, hol beszélnek, egyszer versben, máskor prózában, a zagyva beszéd sem véti el hatását, szitokárادات hangzanak el, pofonok csattannak, verekedések fűszerezik a cselekményt, és ha a megfelelő időben nem találunk odaillo befejezést, egész egyszerűen megszóllaltatják a kereplőket, a színjáték abbamarad, és lehull a függöny.

Egyre gyakrabban használták a orchestra-helyét vízijátékokra. Vízilovak gázoltak, és krokodilok úszkáltak a vízben, sellők balettoztak, és egyéb sikamlós vízijeleneteket adtak elő (173. ábra). Ha színészi versenyeket tartottak, a közönség két egymással versengő pártra oszlott, mint ahogy az kocsi versenyeken szokott történni a cirkuszban. A délies temperamentum miatt verekedésre is sor kerülhetett. Tudomásunk van arról, hogy Rómában egyszer Néró jelenlétében a színházban széttört padok és kövek darabjaival dobálóztak az emberek és maga Néró is megbeszített a fején egy praetort.

Ezért nem csodálkozhatunk, hogy a fiatal egyház hevesen fellépett a színház ellen. Julianus császárnak (a Kr. utáni IV. század II. fele) egy rendelete mutatja, hogy a színház a pogány világban is rossz hírben állt: „Papnak nem szabad színházba menni, nem szabad zenésszel vagy kocsihajtóval barátkozni, táncosnak vagy színésznek pe-

dig nem szabad pap házába menni”. Éppen így helyteleníti a színházat Aranyszájú Szent János, Konstantinápoly pátriárkája (Kr. u. 344–407) : „Ahogy azok, akik színészeket, táncosokat és erkölcstelen nőket hívnak vendégségbe, a démonokat és ördögöket hívják meg magukhoz, úgy azok, akik Dávidot szólítják a citerával (azaz zsolnárokat énekelnek), rajta keresztül Krisztust hívják meg az otthonukba.”⁹

173. ábra.: Egy jelenet egy római vízibalettből. Mozaik a Kr. u. III. század végéről

Pál apostol végrendelete Rómába való elutazása előtt

Miközben Pál Cézareában vizsgálati fogságban volt (Kr. u. 60 körül), Félixet, az eddigi helytartót Fesztusz váltja fel. Röviddel ezután megérkezik Cézareába II. Agrippa király és nővére, Berniké, hogy az új helytartót üdvözöljék. Zsidó királyként ismerte a zsidó törvényeket, és ezért Fesztusz megkérte a királyt, hogy személyesen foglalkozzon Pál „ügyével”.

Másnap Agrippa és Berniké nagy udvartartással, magas rangú katonatiszektől és a város előkelőségeitől kísérve beléptek a kihallgatási terembe, és Fesztusz parancsára elővezették Pált. Ekkor Pál az ókori szónokoknál szokásos módon kinyújtotta kezét, és megkezdte a védőbeszédét (ApCsel. 26,28).

Olyan magával ragadó ékesszólással és meggyőző erővel beszélt Jézusról, a feltámadotról, hogy Agrippa kijelentette: „Kis hiba, hogy rá nem veszel: legyek keresztény” (ApCsel 26,28).

Pál komolyan veszi a király kijelentését, és védőbeszédét hithirdetőhöz illő szóval zárja. Isten színe előtt azt a sóvárgó kívánságot fejezi ki, hogy ne csak Agrippa, hanem szava-inak valamennyi hallgatója előbb vagy utóbb kereszténnyé váljon. A hithirdető Pál, aki elhagyni készült Palesztinát, bízott abban, hogy eltávazása után az evangélium tovább hat, és pedig – ahogy reméli – a zsidóknál is (ApCsel 26,29).

Igy a kihallgatás eredményeként Pált ártatlannak nyilvánították, és a fogoly várt, hogy Rómába utazhasson. Amint megállapították az Itáliába való utazás időpontját, átadták Pált és több más foglyot a császári zászlóalj Juliusz nevű századosának. A csoport először egy Adramitténi¹⁰ hajón utazott, amely a liciái Miráig vitorlázott velük (ApCsel 27,1-5). Ott szálltak át egy Itáliába tartó hajóra.

1. Betlehem – Dávid városa

- 1 C. Kopp: Die Heiligen Stätten der Evangelien. Regensburg, 1959. 10–85; G.Kroll: Auf den Spuren Jesu. Stuttgart, 1979. 41–98; M. Küchler: Betlehem – die davidische Messiasstadt. In: Heiliges Land 8. (1980). 52–59; O. Keel–M. Küchler: Orte und Landschaften der Bibel. Zürich–Köln–Göttingen, 1982. II. 611–661.
- 2 Protoevangelium Jak 18,1; Justin: Dialog mit Tryphon. 78.5.
- 3 Contra Celsum. I. 51.
- 4 Hieronymus: Epist 58.3.; vö. Epist 46.11.
- 5 Vö. W. Atallah: Adonis dans la littérature et l'art. Paris, 1966.
- 6 E. Pax: Palästinensische Volkskunde im Spiegel der Kindheitsgeschichten. In: Bibel und Leben 9. (1968). 287–299. Uö. Jüdisches und frühchristliches Herbergswesen. In: Bibel und Leben. 6. (1965). 285–298.
- 7 Irodalmához: A. Schallit: König Herodes, der Mann und sein Werk. Berlin, 1969.; Kroll: Auf den Spuren. 69–93.; E. Lohse: Umwelt des Neuen Testaments. NTD Ergänzungsreihe. 1. Göttingen, 1977. 21–31.
- 8 Vö. a halászzattal 62–64.
- 9 Vö. a szociális helyzettel 46–47. o.
- 10 M. Küchler: Herodeion–Betlehem: Macht und Ohnmacht zweier Könige. In: Heiliges Land. 1. (1973). 51–56.; Keel–Küchler: Orte. II. 650–661.
- 11 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 1.419.
- 12 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 1.420.
- 13 Josephus Flavius: Altertümer. 16.13.; Markus Agrippa látogatásához vö. M. Clévenot: Von Jerusalem nach Rom. Freiburg, 1987. 19–23.; Jerikó luxusépületeihez vö. 8. fejezet.
- 14 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 1.671 kk.
- 15 R. Riesner: Die Gräber von Herodes dem Grossen. In: BiKi 41. (1986). 177 k.

2. Úton Názáretbe

- 1 Kroll: Auf den Spuren. 99–104.; W. Dommershausen: Die Umwelt Jesu. Freiburg–Basel–Wien, 1977. 41–45.; Bösen: Galiläa als Lebensraum. 154–165. (irodalommal).
- 2 Josephus Flavius: Altertümer. 2. 205 kk., 210 kk., 254 kk.

3. Názáret – „Jézus rejtekben töltött éve”

- 1 Kopp: Die Heiligen Stätten. 86–129.; Kroll: Auf den Spuren. 104–126., 189–199.; J. Murphy, – O'Connor: Das Heilige Land. Ein archäologischer Führer. München–Zürich, 1981. 319–324.; E. Gorys: Das Heilige Land. DuMont Kunst – Reiseführer. Köln, 1984. 289–298. W. Bösen: Galiläa als Lebensraum und Wirkungsfeld Jesu.

Freiburg, 1985. 97–110.

- 2 A legújabb ásatásokat a következő műv. foglalják össze: B. Bagatti: Gli scavi di Nazaret. Dalle origini al secolo XII. Gerusalemme 1967.; u. Excavations in Nazareth. Jerusalem, 1969.; DE VI. 318–333.; EJ 12. (1972). 899–904.; EAEHL 919–922.
- 3 P. Tobler: Nazareth in Palästina. Berlin, 1868. 32
- 4 Vö. Bösen: Galiläa als Lebensraum. 128. (i dalommal).
- 5 A kovásztalan pászkakenyér jelentéséhez: vö. Elmiger–O. Keel: Das tägliches Brot. In: Heilig Land. 5. (1977). Heft 3. 39 k.
- 6 C. Kopp: Beiträge zur Geschichte Nazareths. JPOS 19. (1939). 82–116.
- 7 E.Hennecke–E. Schneemelcher: Neutestamentliche Apokryphen. I. Berlin, 1961. 284.
- 8 H. Donner: Pilgerfahrt ins Heilige Land. Stuttgart 1979. 263.

4. A názáreti rejtekből a világvárosba

- 1 H.U. Jnstinsky: Das Jahr Geburt Christi. Münch 1957.
- 2 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 3.289.
- 3 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 2.68.; Altertümer. XVII. 10.9.
- 4 Josephus Flavius: Altertümer. 17.289.
- 5 Vö. Bösen: Galiläa als Lebensraum. 60– (Szefforizra vonatkozó irodalmi adatokkal. 60. jegyzet); B. Schwank: Die neuen Ausgrabungen: Sepphoris. In: BiKi 42. (1987). 75–79.
- 6 A római színházhoz: vö. Kössling: Theater. Lexikon der Antike. 566.; H. Keel–Leu: The: während der Kaiserzeit. In: Heiliges Land. (1978). 35–38.
- 7 Bösen: Galiläa als Lebensraum. 65. 47. jegyzet uo. 54–57.
- 8 uo. 189–203.
- 9 G. Theissen: Der Schatten des Galiläa. München, 2 1987. 101–102.

5. Jézus találkozik Keresztelő Jánossal a pusztán

- 1 J. J. Hess: Beduinisches zum Alten und Neuen Testament. In: ZAW 35. (1915). 131.
- 2 O. Keel: Altarabien und die Bibel. In: SKZ 1 (1976). 403–405.
- 3 Hess: Beduinisches 124.
- 4 H. W. Hönig: Die Bekleidung des Hebräers. ZÜR 1957. 67 k.
- 5 Keel–Küchler: Orte. II. 528–531.
- 6 uo. 529.
- 7 Theissen: Der Schatten. 44–54.
- 8 Qumran irodalma: H. Haag: Handschriftenfunde in der Wüste Juda. Biblische Beiträge. 6. Einsiedeln–Zürich–Köln, 1965.; Maier–K. Schubert: Die Qumran–Esse Uni–Taschenbücher. 224. München–Basel, 19 Kroll: Auf den Spuren. 215–228.; M. Küchler: Wüste und ihre Gemeinden. In: Heiliges Land (1974). 3–7.; 19–24. Keel–Küchler: Orte

- 455–470.; Theissen: Der Schatten 56–67.; Clévenot: Jerusalem. 64–69.
- 9 J. Jeremias: Der Theologische Bedeutung der Funde am Toten Meer. Göttingen, 1962. 22–28.; Maier-Schubert: Die Qumran-Essener. 114–127.; Kroll: Auf den Spuren. 225–228.
- 10 Lohse: Umwelt 28 k.; R. Pesch: Das Markusevangelium. 1. Teil. 343.; W. Schenk: Gefangenschaft und Tod des Täufers. Erwägungen zur Chronologie und ihre Konsequenzen. In: NTS 29. (1983). 453–483.; Theissen: Der Schatten. 69–80.
- 11 Josephus Flavius: Altertümer 18. 116–119.
- 12 Vö. Antipasz és IV. Aretasz között folyó nabateus háborúhoz: Josephus Flavius: Altertümer. 18. 113. kk.
- 13 Kroll: Auf den Spuren. 256–258. V. Corbo-S. Loffreda: Nuove scoperte alla Fortezza di Macheronte. Liber Annuus. 21. (1981). 257–286.
- 14 Vö. F. Manns: Marc 6. 21–29 á la lumière des dernières fouilles du Machéronte. In: Liber Annuus 21. (1981). 187–290. Ez a régészeti lelet és más, külön ünnepi étkezéssről tudósító zsidó források lehetségesnek tüntetik fel azt, hogy Márk itt egy történelmi vonást őrzött meg. R. Riesner: Johannes der Täufer auf Machärus. In: BiKi 39. (1984). 176.

6. A Genezáreti-tó vidékének társadalmi és szociális helyzete

- 1 D. Baly: Geographisches Handbuch zur Bibel. Neukirchen-Vluyn, 1966. 61–79.; A. Ben-David: Talmudische Oekonomie. Die Wirtschaft des jüdischen Palästina zur Zeit Mischna und des Talmud. I. Hildesheim, 1974. (irodalom); A. Ohler: Israel. Volk und Land. Stuttgart, 1975. 185–196.; Keel-Küchler: Orte. I. 54–99., Bösen: Galilea als Lebensraum. 172–188.; K. Füssel: Drei Tage mit Jesus im Tempel. Münster, 1987. 31–36.
- 2 Lohse: Umwelt. 106–109.; Dommerhausen: Die Umwelt Jesu. 181–188.; Bösen: Galilea als Lebensraum. 181–188.
- 3 A. Steiner-V. Weyman (szerk): Gleichnisse Jesu. Basel-Zürich-Köln, 1979. 169–189.
- 4 Vö. 62–64.
- 5 Vö. a szemléltető ábrát: Bösen: Galiläa als Lebensraum. 183. 88. ábra
- 6 A kézművességhez és kereskedelemhez: Vö. 28–29.
- 7 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 3. 517.
- 8 Menachot 85 a.
- 9 M. Elmiger-O. Keel: Das tägliche Brot. In: Heiliges Land. 5. (1977). 35–43. Vö. az olvasmányt is: „Säen und Ernten“. In der SSB. 223–226. ábrákkal.
- 10 L. Haefeli: Ein Jahr im Heiligen Land. Luzern, 1924. 310–313.; Halbfas: Religionsunterricht. Lehrbuch. 1. 341–344.
- 11 Haefeli: Ein Jahr. 311.
- 12 Strabo: Geographie. XVI. 2.

7. Jézus a kafarnaumi halászköznél

- 1 Kopp: Die Heiligen Stätten. 215–230.; Kroll: Auf den Spuren 283–298.; Bösen: Galiläa als Lebensraum. 75–97. (irodalom); B. Bagatti: Capharnaüm. In: MB 27. (1983). 8–16.
- 2 S. Loffreda: Ein Besuch in Kapharnaüm. Jerusalem, 1976.
- 3 K. Hruby: Die Synagoge. Schriften zur Judentumskunde. Zürich, 1971.; M. Avy-Yonah-E. Stern: Synagogues. In: EAEHL IV. Jerusalem, 1978. 1129–1138. (irodalom); Bösen: Galiläa als Lebensraum. 208–242. (irodalom).
- 4 V. Corbo, S. Loffreda, A. Spijkerman: La Synagoga di Cafarnao dopo gli scavi del 1969. Jerusalem, 1970.; Kroll: Auf den Spuren 288–294., 581., 157. jegyzet.
- 5 A svájci (új) iskolai biblia közread egy, a kafarnaumi zsinagoga romjairól készült fotót. 192.; Vö. a teljes képet és a belső helyiségeket is (Rekonstrukció) in SSB 268.
- 6 B. Bagatti: Capharnaüm. In: MB 27. (1983). 8–16.; J. F. Strange, H. Shanks: Synagogue where Jesus preached found at Capernaüm. In: Biblical Archaeology Review. 9. (1983). 24–31.; R. Riesner: Die Synagoge von Kafarnaüm. In: BiKi 39. (1984). 136–138. R. Riesner: Neues von den Synagogen Kafarnaüms. In: BiKi 40. (1985). 133–135.
- 7 H. Shanks: Gamla. In: Biblical Archaeology Review. 5. (1979). 12–19.; H. Halbfas: Religionsunterricht in der Grundschule. Lehrerhandbuch. 2. Düsseldorf-Zürich-Köln, 1984. 524–528.
- 8 P. Schäfer: Der Synagoge Gottesdienst. In: Maier-Schreiner (szerk.): Literatur und Religion des Frühjudentums. Würzburg, 1973. 391–413.; Bösen: Galiläa als Lebensraum. 212–215.
- 9 A Genezáreti tavon történt halászatához: Vö. Dalman: Arbeit und Sitte in Palästina. VI. Hildesheim, 1964. 314. kk.; J. F. Baudouin: La pêche dans le lac au temps des Jésus. In: MB 27. (1983). 6 k.; Bösen: Galiläa als Lebensraum. 175–178.
- 10 Mialatt a hajítóháló (amfiblésztron) főként a part közeli halászatra való, a kivető háló (düktion) mélyebb vízben használható. A „düktion” az Evangéliumokban összesen 12-szer szerepel.
- 11 R. Riesner: Das Boot von See Gennesaret. In: Das Heilige Land. In: BiKi 41. (1986). 135–138.; uő. Das Boot vom See Gennesaret. In: Das Heilige Land. 119. (1987). 2–6. (irodalommal).
- 12 Dalman: Arbeit und Sitte. III. 207. kk.; J. Rogge: Mühle. In: BHH II. Sp. 1246 k.
- 13 Dalman: Arbeit und Sitte. IV. 201. kk.; E. Segelberg: Oel. In: BHH II. 1337 k.

8. Jézus, Zakeus Jerikói főváros házában

- 1 Az ókori utakhoz: C. Colpe: Strasse. In: BHH II. 1880–1882; G. Dalman: Orte und Wege Jesu. I. Gütersloh, 1924. 222–256.; Y. Aharoni: Das Land der Bibel. Neukirchen-Vluyn, 1984. 43–63.; Bösen: Galiläa als Lebensraum. 252–261.
- 2 Josephus Flavius: Altertümer. 20. 118.
- 3 Josephus Flavius: Vita 269.; Vö. a fényképet: In

- SBB 80.: a samáriai dombvidék, a Szichemnél húzóódó utak: SSB 65., Ugyanigy SSB diasorozat 58.: efraimi hegyvidék.
- 4 A samaritánusok és zsidók közötti ellenségeskedéshez: Vö. Bösen: Galiläa als Lebensraum. 252–256.
- 5 A Jordán-völgy képei: In SSB 8: a Jordán-fennsík Jerikótól északra; SSB 64: légifelvétel a Jordán-völgy középső szakaszáról; Ugyancsak SSB diasorozat 25: a Jordán Adamnál.
- 6 Kroll: Auf den Spuren. 387–395.; Keel-Küchler: Orte II. 497–516.
- 7 Vö. SSB Diasorozat 61.: az Elisa forrás látványa a régi Jerikó dombjáról. 60: a jerikói oázis
- 8 Strabo: Geographie. 16.2.41; idézi: M. Stern: Greek and Latin Authors on Jews and Judaism. I. Jerusalem, 1974. 297.
- 9 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 4. 468–475.
- 10 Donner: Pilgerfahrt ins Heilige Land. 272–273.
- 11 F. Coarelli: Rom. Ein archäologischer Führer. Freiburg, 1975. 254., 342.
- 12 Josephus Flavius: Altertümer. 15. 56.
- 13 uő. Krieg 1. 669k.
- 14 LAW 1303.
- 15 Y. Yadin: Masada. Zürich, 1967. 75–85.; Keel-Küchler: Orte. II. 389–390.
- 16 Vö. Yadin: Masada. Ábra: 76–77.
- 17 St. Martin-Kilcher-M. Zaugg: Fundort Schweiz. III. Solothurn, 1983. 59.
- 18 M. Zohary: Pflanzen der Bibel. Stuttgart, 1983. 68–69.
- 19 Exegetisches Wörterbuch zum NT (szerk. H. Balz-G. Schneider). III. Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1983. 835–838.; Bösen: Galiläa als Lebensraum. 182–183. (a 99. ábra vázolata az M 88 rajz nyomán készült).
- 20 Vö. 97–99.
- 21 Plinius der Jüngere: Briefe. I. 15.
- 22 Vö. Theissen: Der Schatten 71. A római étkezési szokásokhoz: Vö. Martin-Kilcher-Zaugg: Fundort Schweiz. 121–123., az ábra a 110. oldalon.

9. Jeruzsálem városa, ahogyan Jézus ismerte

- 1 Dalman: Orte und Wege. 260–262.; Kopp: Heilige Stätten. 319–323.; Keel-Küchler: Orte II. 472–485.
- 2 Kopp: Heilige Stätten. 321., 59. jegyzet.
- 3 A. Strobel: Die Stunde der Wahrheit. Untersuchungen zum Strafverfahren gegen Jesus (WUNT 21.). Tübingen, 1980.; T. Holtz: Jesus aus Nazaret. Zürich-Einsiedeln-Köln, 1981., K.A. Speichel: Das Urteil des Pilatus. Stuttgart, 1985.; E. Ruckstuhl: Zur Chronologie der Leidengeschichte Jesu. I. In: SNTU 10. (1985); 27–61.; uő: Zur Chronologie der Leidengeschichte Jesu. II. In: SNTU 11 (1986). 97–129.
- 4 Dommerhausen: Die Umwelt Jesu. 34–40.
- 5 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 5. 137–140. 6. uo. 5. 142–145.
- 7 Nagyon valószínű, hogy az esszénusok kapuját fedezték fel. Vö. B. Pixner: Das Essenerquartier in Jerusalem und dessen Einfluss auf die Urkirche. In: Das Heilige Land. 113. (1981). 2/3, 3–14; Y. Yadin: The Gate of the Essenes and the Temple Scroll. In: Jerusalem Revealed. szerk. Y. Yadin. Jerusalem, 1976. 90–91.
- 8 B. Mazar: The Mountain of the Lord. Excavating in Jerusalem. New York, 1975. 209. k.; J. Jeremias: Die Einwohnerzahl Jerusalems zur Zeit Jesu. In: ZDPV 56. (1943). 24–31.
- 9 Josephus Flavius: Jüdischer Krieg. 6. 415–422.
- 10 Toszeftában, Pessachim IV. fejezetében olvasható, hogy amikor II. Agrippa meg akarta tudni, hány ember jött a pászka ünnepre Jeruzsálembe, ezek számát a Kivonulások könyvében megadott szám kétszeresére becsülték. Ez 1 200 000 emberből álló népességet jelent.
- 11 J. Jeremias: Jerusalem zur Zeit Jesu. Göttingen, 1962. 1–98.; Mazar: The Mountain. 210.
- 12 Vö. BRL2 317–321.
- 13 R. Amiran: The Water Supply of Israelite Jerusalem. In: Jerusalem Revealed. szerk. Y. Yadin. Jerusalem, 1976. 75–78. J. Wilkinson: Ancient Jerusalem. Its Water Supply and Population. In: PEQ 106. (1974). 33–51.; R. Wenning-E. Zenger: Die verschiedenen System der Wassernutzung in südlichen Jerusalem und die Bezugnahme darauf in biblischen Texten. In: UF 14. (1983). 279–294.
- 14 A. Mazar: The Aqueducts of Jerusalem. In: Jerusalem Revealed. szerk. Y. Yadin. Jerusalem, 1976. 79–84.; Keel-Küchler: Orte II. 727–732.
- 15 B. Mazar: The Mountain of the Lord. 40–152.; Kroll: Auf den Spuren. 172–188.; M. AviYonah: Jerusalem. In: EAEHL II. 599–610. (irodalom); E. Otto: Jerusalem – Die Geschichte der Heiligen Stadt. Urban-Taschenbücher. 308. Stuttgart, 1980. 129–137.; M. Ben-Dov: In the Shadow of the temple. Jerusalem. 1982. 73–147. A templomi istertisztelethez: P. Billerbeck: Ein Tempelgottesdienst in Jesu Tagen. In: ZNW 55. (1964) 1–17.
- 16 Az első templom Salamon uralkodása alatt épült 10. században. A babiloniai száműzetés után (K e. 538.) a zsidók engedélyt kaptak a perzsa királytól, hogy a lerombolt templomot ismét felépítsék (Esr 1, 2–3) (második templom).
- 17 Josephus Flavius: Jüd. Altertümer. 15. 389.
- 18 A pontos méretek: keleti oldal 474 m, nyugati old: 486 m, déli oldal 283 m, északi oldal 317 m (Vö. Kopp: Die Heiligen Stätten. 341., 10. jegyzet).
- 19 Josephus Flavius: Jüd. Altertümer. 15. 421–423.
- 20 Jerusalemer Talmud. Berachot 1,8.; Babylonischer Talmud Taanit 23.71.
- 21 Traktat Sukka 51.2.
- 22 Josephus Flavius: Jüd. Krieg. 5. 180. kk.
- 23 Mazar: The Mountain. 124–126.; G. Cornfeld: The Historical Jesus. New York, 1982. 120–123.
- 24 Vö. Clévenot: Jerusalem. 29–30. Ez a fejezet leírja, hogy Nagy Heródes hogyan fogad Jeruzsálemben Markus Agrippát és mutatja meg neki a templomot.
- 25 Jom: Traktat. 21.1.
- 26 O. Keel: Die Welt der altorientlichen Bildsymbol und das AT. Zürich-Einsiedeln-Köln, 1976. 126–133.

- 27 R. de Vaux: Das Alte Testament und seine Lebensordnungen. II. Freiburg, 1966. 259–269.
- 28 V. G. Theissen: Der Schatten. 200–213., 219., 237 k.; a prófétaí szimbolikus tevékenységekhez vö. Bühlmann: Schlüssel. 133 k.
- 29 Otto: Jerusalem. 139.; Kroll: Auf den Spuren 437–438.
- 30 Vö. R. Amiram–A. Eitan: Excavations in the Jerusalem Citadel. In: Jerusalem Revealed. szerk. Y.Yadin. Jerusalem, 1976. 52–54.
- 31 Josephus Flavius: Jüd Krieg. 5. 176 kk.
- 32 A „Praetorium” fogalomhoz: vö. BL. 1400 k. A „Praetorium”, fogalom eredetileg egy praetor fő szállását és egy parancsnok szálláshelyét is jelentette egy katonai táborban. Az evangéliumokban a kifejezés Pilátus hivatali székhelyét jelöli a Jézus elleni bírósági tárgyalás alatt. (Mt 27,27; Mk 15,16; Jn 18, 28–33; 19,9).
- 33 Az irodalmához: vö. B. Pixner: Noch einmal das Prätorium. Versuch einer Lösung. In: ZDPV 95 (1975). 57. 1+2 jegyzet.
- 34 Vö. uő. 56–60.; Kopp: Heilige Stätten. 412–421.
- 35 Vö. Magall: Archäologie. 196–202.; vö. 109–110.
- 36 L.H. Vincent: Jérusalem Nouvelle. Fasc. 4. Paris, 1926. 669–742.; N. Van der Vliet: Sainte Marie où elle née et la Piscine Probatique. Paris, 1938.
- 37 A. Duprez: Jésus et les dieux guérisseurs. A propos de Jesn. V. Cahiers de la Revue Biblique. 12. Paris, 1970.
- 38 M. J. Pierre J.–M Rousee: Sainte-Marie de la Probatique état et orientation des recherches. In: Proche Orient Chrétien. 31. (1981). 24–26.
- 39 A. Weiser: Was die Bibel Wunder nennt. Stuttgart, 1975. 36–42.; 178., 9. jegyzet (irodalommal).
- 40 uo. 38.
- 41 U. Staub: Das Heiligtum der heiligen Anna in Jerusalem. In: Heiliges Land. 4. (1976). 54–57.
- 42 Plin. nat. 28,7.
- 43 G. Theissen: Urchristliche Wundergeschichten. Ein Beitrag zur formgeschichtlichen Erforschung der synoptischen Evangelien. Gütersloh, 1974. 72.
- 44 Siloé tóhoz: Dalman: Orte und Wege. 327.; H. J. Stoebe: Art. Siloah. In: BHH III. 1795; Kroll: Auf den Spuren. 358–370.; J. Murphy–O'Connor: Das Heilige Land. 112–113.; A Siloé tavat a Qumrani tekercsek is említik (3 Q 15) vö. QT. Milik: Le Rouleau de cuivre de Qumran. Revue Biblique. 66. (1959). 321–357.
- 45 Donner: Pilgerfahrt. 57.

10. Jézus utolsó napjai Jeruzsálemben

- 1 J. Blinzler: Der Prozess Jesu. Regensburg, 4. 1969.; Stobel: Die Stunde der Wahrheit.; Speichel: Das Urteil.; Ruckstuhl: Zur Chronologie. I. 27–61.; uő. Zur Chronologie II. 97–129.; uő. Der Jünger, den Jesus liebte. In: SNTU 11. (1986). 131–167. E. Ruckstuhlnek ezek a tanulmányai egymáshoz kapcsolódnak és részleteikben s egészükben kiegészítik egymást.
- 2 A pászkavacsora ünnepéhez: P. Billerbeck: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und

- Midrasch. IV. München, 1928. 41–76.; H. Haag: Vom alten zum neuen Pascha. Stuttgarter Bibelstudien. 49. Stuttgart, 1971. 108–117.; uő. Pâque. In: DBS VI. 1120–1149., Bs. 1138–1141. (irodalommal); J. Maier: Das Judentum. Zürich, 1980. 554–556., 932. (irodalom); G. Fohrer: Glaube und Leben im Judentum. UTB 885. Heidelberg, 1979. 90–104.
- 3 Vö.. B. Pixner: Das Essenerquartier. 3–14.; R. Riesner: Essener und Urkirche in Jerusalem. In: BiKi 40. (1985). 64–78.
- 4 Vö. N. Avigard: Discovering Jerusalem. Jerusalem, 1980. vö. 97–99.
- 5 Vö. 97–98.
- 6 Ruckstuhl: Chronologie. I. 43.
- 7 N. Avigard: Sepulchral Monuments in the Kidron Valley. In: EAEHL II. 629–630. (irodalommal); Kroll: Auf den Spuren. 432–433.
- 8 Donner: Pilgerfahrt. 59.
- 9 Vö. Ruckstuhl: Zur Chronologie. I. 27–61.; uő. Zur Chronologie II. 97–129.
- 10 E. Ruckstuhl: Zur Chronologie. I. 41.
- 11 W. Bühlmann: Die Passion nach den biblischen Zeugnissen. In: Schweizer Schule. 67. (1980). 82–89.
- 12 Vö. Bühlmann: Der Kreuzweg. In: Senfkorn. Handbuch für den Kath. Religionsunterricht I. 1. Stuttgart, 1985. 295–316.
- 13 Theissen: Der Schatten. 170.
- 14 Sanhedrin Tr 88b.
- 15 L.H. Vincent–M. A. Stéve: Jérusalem de l'Ancien Testament. I. Paris, 1954. 193–221.; P. Benoît: Prétoire, Lithostroton et Gabbatha. In: RB 59. (1952) 531–550.; A. Vanel: Prétoire. DBS VIII. Paris, 1969. 513–554.; Kroll: Auf den Spuren. 443–462.; B. Pixner: Noch einmal das Prätorium. 65–86.; R. Riesner: Das Prätorium des Pilatus. In: BiKi 41. (1986) 34–37. (irodalom).
- 16 A játékokhoz: vö. R. Ineichen: Wie die alten Römer würfelten. In: NZZ (Zürich, 22 April 1987). 81.
- 17 Blinzler: Der Prozess Jesu. 261–281.; Speichel: Das Urteil. 116–130.; W. Bühlmann: Die Kreuzigung Jesu. In: Heiliges Land. 9. (1981). 3–12.
- 18 Cicero: Pro C. Rabirio. Oratio. 5., 16.
- 19 Cicero: In Verrum. II. 5., 64., 165.
- 20 Bühlmann: Kreuzigung Jesu. 9–12. (irodalommal); H. W. Kuhn: Der Gekreuzigte von Givat ha-Mivtar. In: Theologia crucis – signum crucis. FS für E. Dinkler. (szerk. C. Andresen und G. Klein). Tübingen, 1979. 303–334. (irodalommal); uő. Zum gekreuzigten von Givat ha-Mivtar. In: ZNW 69. (1978). 118–122.
- 21 A. Parrot: Golgota et Saint-Sépulchre. Neuchâtel–Paris, 1955. vö. U. Staub: Die Grabeskirche in Jerusalem (I). In: Heiliges Land. 5. (1977). 4–6.
- 22 Vö. az újabb kutatások összefoglalását: W. Bulst: Turiner Grabtuch und Exegese heute. In: BZNF 28. (1984). 22–42. (különösen fontos irodalom az 5. k. és 14 k. jegyzetben); uő. Turiner Grabtuch und Exegese. II.: Neues zur Geschichte des Tuches. In:

BZNF 30. (1986.); Vö. Das Grabtuch von Turin. Karlsruhe, 1978.; I. Wilson: Eine Spur Jesus. Freiburg–Basel–Wien, 1980.; C. Helbling–Schenker: Das Grabtuch von Turin in Katechese. Diplomarbeit am Katechetischen Institut. Luzern, 1983.

- 23 Vö. H. Kessler: Sucht den Lebenden nicht bei Toten. Düsseldorf, 1985. 125–126.

11. A Jézusi jó hír megy tovább

- 1 Josephus Flavius: Jüd. Krieg. 2. 457–460.
- 2 Haefeli: Ein Jahr. 98–117.; Kroll: Auf den Spuren. 202–213.; A. Negev: Caesarea. In: EAEHL I. 270–285. (irodalommal); Murphy O'Connor: Das Heilige Land. 201–207.; Gorys: Das Heilige Land. 387–394.
- 3 Josephus Flavius: Jüd. Krieg. 7. 37–40.
- 4 Egy talentum a legnagyobb pénzegység volt az elő-ázsiai térségben. Ha a Római Birodalomban annak idején használatos talentumot vesszük alapul, akkor egy talentum többet ért 5000.- franknál. Nagy Heródes évi bevételé csak 900 talentum volt.
- 5 Josephus Flavius: Antiquitates. 16. 136–141.
- 6 Keel–Leu: Theater. 35–38.
- 7 Vö. a 32. oldallal.
- 8 Julian: ep. 89b, ed. Bidez–Cumont 144.
- 9 Chrys. Exp. In: PS 41.; PG 55., 157.Vö. C. Andresen: Altchristliche Kritik am Tanz. Zeitschrift für Kirchengeschichte. 72. (1961), 217–262.; C. Andresen: Stellung des Christentums zum Theater. In: LAW 3029–3030.
- 10 Adramittén Kis–Ázsiában található (a mai Törökországban, Pergamontól északra).

Az egyes fejezetekhez a szerző már a „Schweizer Schule” c. folyóiratban (rövidítése: SS) publikált különböző cikkeket:

- Az 1. fejezethez: Istállóban született-e Jézus? In SS 72. (1985). 11. 2–6. A 3. fejezethez: Názáret–„Jézus rejtekben töltött évei”. In: SS 73. (1986). 11. 5–14. A 4. fejezethez: Jézus Szefforiszban. In: SS 74. (1987). 1. 26–32. Az 5. fejezethez: In: SS 72. (1985). 12. 13–23. A 10. fejezethez: Jézus utolsó napjai Jeruzsálemben. In: SS 74. (1987). 3. 2–16.

Irodalom

Az alábbi lista a többször idézett címekre és a témához kapcsolódó fontosabb könyvekre korlátozódik.

- Aharoni Y.: Das Land der Bibel. Eine historische Geographie. Neukirchen, 1985.
- Alexander, P. és mások: Die Welt der Bibel. Wuppertal, 1980.
- Avigad, N.: Discovering Jerusalem. Jerusalem, 1980.
- Avi-Yonah, M.–Stern, E.: Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land. I–IV. Jerusalem, 1975–1978.
- Bagatti, B.: Capharnaüm, la ville de Pierre. In: MB 27. (1983). 8–16.
- uő. Excavations in Nazareth. Jerusalem, 1969.
- uő. Gli scavi di Nazaret. I.: Dalle origini a secolo XII. Gerusalemme, 1967.
- Baly, D.: Geographisches Handbuch zur Bibel. Neukirchen–Vluyn, 1966.
- Bammel, E. – Moule, C. F. D. (szerk.): Jesus and the Politics of His Day. Cambridge, 1984.
- Barret, C. K.: Die Umwelt des Neuen Testaments. Tübingen, 1959.
- Bätz, K.– Mack, R. – Witzig, H. – Testa, F.: Sachbilder zur Bibel. Lahr–München, 1982.
- Bauer, L.: Volksleben im Lande der Bibel. Leipzig, 1903.
- Baumbach, G.: Jesus von Nazareth im Licht der jüdischen Gruppenbildung. Berlin, 1971.
- Beande, P. M.: Jésus de Nazareth. Paris, 1983.
- Becker, J.: Johannes der Täufer und Jesus von Nazareth. Neukirchen, 1972.
- Ben–David, A.: Talmudische Ökonomie. Die Wirtschaft des jüdischen Palästina zur Zeit der Mischna und des Talmud. I. Hildesheim, 1974.
- Ben-Dov, M.: In the Shadow of the Temple. Jerusalem, 1982.
- Blank, J.: Jesus von Nazareth. Geschichte und Relevanz. Freiburg, 1978.
- Blinzler, J.: Der Prozess Jesu. Regensburg, 1969.
- Bösen, W.: Galläa als Lebensraum und Wirkungsfeld Jesu. Freiburg, 1985.
- Bouquet, A. C.: Biblischer Alltag. Zeit des Neuen Testaments. München, o.J.
- Briand, J.: L'Eglise Judeo-Chrétienne de Nazareth. Jerusalem, 1975.
- Bühlmann, W.: Schlüssel zu „Gesetz und Propheten”. Luzern, 1984.
- Clévenot, M.: Von Jerusalem nach Rom. Fribourg, 1987.
- Coarelli, F.: Ein Archäologischer Führer. Freiburg, 1975.
- Connolly, P.: Das Leben zur Zeit des Jesus von Nazareth. Hamburg, 1984.
- Corbo, V.: Resti della sinagoga del primo secolo a Cafarnao. In: G. C. Bottini: Studia Hierosolymitana. III. Jerusalem, 1982. 313–357.
- uő. Loffreda, S.–Spijkerman, A.: La sinagoga di Cafarnao dopo gli scavi di 1969. Jerusalem, 1970.
- uő. Loffreda, S.: Nuove scoperte alla Fortezza de Macheronte. LA 21 (1981). 257–286.
- Comfled, G. (szerk.): The Historical Jesus. A Scholarly View of the Man and his World. New York–London. 1982.

- Dalman, G.: Arbeit und Sitte in Palästina. I–VII. Gütersloh, 1928–1942. (Hildesheim 1964).
 uö. Orte und Wege Jesu. I. Gütersloh,³ 1924.
 Deursen van, A.: Biblisches Bildwörterbuch. Basel, 1965.
 Dommershausen, W.: Die Umwelt Jesu. Freiburg–Basel–Wien, 1977.
 Donner, H.: Pilgerfahrt ins Heilige Land. Stuttgart, 1979.
 Duprez, A.: Jésus et les dieux guérisseurs. A propos de Jean V, Cahiers de la Revue Biblique 12. Paris, 1970.
 Finegan, J.: The Archeology of the New Testament. The Life of Jesus and the Beginning of the Early Church. Princeton, 1969.
 Flusser, D.: Die letzten Tage Jesu in Jerusalem. Stuttgart, 1982.
 uö. Jesus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbeck b. Hamburg,³ 1978.
 Flüßel, K.: Drei Tage mit Jesus im Tempel. Einführung in die materialistische Lektüre der Bibel. Münster, 1987.
 Gallig, K.: Biblische Reallexikon. Tübingen, 1977.
 Gorys, E.: Das Heilige Land. Du Mont Kunst–Reiseführer. Köln, 1984.
 Haag, H.: Vom alten zum neuen Pascha. Stuttgarter Bibelstudien. 49. Stuttgart, 1971.
 uö. Die Handschriftenfunde in der Wüste Juda. Biblische Beiträge. 6. Einsiedeln–Zürich–Köln, 1965.
 Haas, N.: Anthropological Observations on the Skeletal Remains from giv'at ha-Mitvar. In: IEJ 20. (1970). 38–59.
 Haefeli, L.: Ein Jahr im Heiligen Land. Luzern, 1924.
 Halbfas, H.: Religionsunterricht in der Grundschule. Lehrerhandbuch 1–4. Düsseldorf–Zürich–Köln, 1984–1986.
 Heaton, E. W.: Biblischer Alltag. Zeit des Alten Testaments. München o.J.
 Hengel, M.: Proseuche und Synagoge. Jüdische Gemeinde, Gotteshaus und Gottesdienst in der Diaspora und in Palästina. In: G. Jeremias: Tradition und Glaube (FS für K.G. Kuhn). Göttingen, 1971. 157–184.
 Hennecke, E.–Schneemelder, E.: Neutestamentliche Apokryphen. I. Berlin, 1961.
 Holtz, T.: Jesus aus Nazaret. Zürich–Einsiedeln–Köln, 1981.
 Höngig, H. W.: Die Bekleidung des Hebräers. Zürich, 1957.
 Hruby, K.: Die Synagoge. Geschichtliche Entwicklung einer Institution. Zürich, 1971.
 Jeremias, J.: Die Theologische Bedeutung der Funde am Toten Meer. Göttingen, 1962.
 uö. Die Einwohnerzahl Jerusalems zur Zeit Jesu. In: ZDPV 56. (1943). 24–31.
 uö. Jerusalem zur Zeit Jesu. Göttingen, 31962.
 Kéel, O.: Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das AT. Zürich–Einsiedeln–Köln, 1972.
 uö. Küchler, M.: Orte und Landschaften der Bibel. II. Der Süden I.: Geographisch-geschichtliche Landeskunde. Zürich–Köln–Göttingen, 1982/1984.
 Keel–Leu, H.: Theater während der Kaiserzeit. In: Heileges Land 6. (1978). 35–38.
 Kolb, E., David.: Geschichte und Deutung. Olten–Freiburg i. Br., 1986.
 Kopp, C.: Die Heiligen Stätten der Evangelien. Regensburg, 1959.
 Kroll, G.: Auf den Spuren Jesu. Stuttgart, 1979.
 Kuhn, H. W.: Der Gekreuzigte von Giv'at ha-Mitvar. In: Theologia crucis-signum crucis. FS für E. Dinkler (Szerk. C. Andresen és G. Klein). Tübingen, 1979. 303–334.
 Loffreda, S.: Ein Besuch in Kapharnaum. Jerusalem, 1976.
 Lohse, E.: Umwelt des Neuen Testaments. NTD Ergänzungsreihe. 1. Göttingen, 1977.
 Magall, M.: Archäologie und Bibel. Du Mont Dokumente. Köln, 1986.
 Maier, J.–Schreiner, J. (szerk.): Literatur und Religion des Frühjudentums. Würzburg, 1973.
 uö., Schubert, K.: Die Qumran-Essener. Uni–Taschenbücher 224. München–Basel, 1973.
 Martin–Kilcher, St.–Zaugg, M.: Fundort Schweiz. III. Solothurn, 1983.
 Mazar, B.: Der Berg des Herrn. Neue Ausgrabungen in Jerusalem. Bergisch–Gladbach, 1979.
 uö. The Mountain of the Lord. Excavating in Jerusalem. New York, 1975.
 Murphy–O'Connor, J.: Das Heilige Land. Ein archäologischer Führer. München–Zürich, 1981.
 Ohler, A.: Israel, Volk und Land. Zur Geschichte der wechselseitigen Beziehungen zwischen Israel und seinem Land in alttestamentlicher Zeit. Stuttgart, 1979.
 Otto, E.: Jerusalem – die Geschichte der Heiligen Stadt. Von den Anfängen bis zur Kreuzfahrerzeit. Urban–TB. 308. Stuttgart, 1980.
 Pax, E.: Jüdisches und frühchristliches Herbergewesen. In: Bibel und Leben. 6. (1965). 285–298.
 uö. Palästinensische Volkskunde im Spiegel der Kindheitsgeschichten. In: Bibel und Leben. 9. (1968). 287–299.
 Pesch, R.: Das Markusevangelium. 1. Teil: Einleitung und Kommentar zu Kap. 1,1–8,26. Freiburg,³ 1980; 2. Teil: Einleitung und Kommentar zu Kap. 8,27–16,20. Freiburg,³ 1980.
 Pixner, B.: Das Essenerquartier in Jerusalem und dessen Einfluss auf die Urkirche. Das Heilige Land. 113. (1981). Heft 2/3. 3–14.
 uö. Noch einmal das Prätorium. Versuch einer Lösung. In: ZDPV 95 (1975). 56–86.
 Riesner, R.: Das Boot vom See Gennesaret. In: Das Heilige Land. 119. (1987). 2–6.
 Rihbany, M. A.: Morgenländische Sitten im Leben Jesu. Basel,³ 1927.

- Ruckstuhl, E.: Zur Chronologie der Leidensgeschichte Jesu. I.–II. In: SNTU 10. (1985). 27–61.; 11. (1986). 97–129.
 uö. Der Jünger, den Jesus liebte. In: SNTU 11. (1986). 131–167.
 Safrai, S.: Die Wallfahrt im Zeitalter des Zweiten Tempels. Neukirchen–Vluyn, 1981.
 uö. Das jüdische Volk im Zeitalter des Zweiten Tempels. Neukirchen–Vluyn, 1978.
 Speichel, K. A.: Das Urteil des Pilatus. Stuttgart,³ 1985.
 Schalk, A.: König Herodes. Der Mann und das Werk. Berlin, 1969.
 Schenk, W.: Gefangenschaft und Tod des Täufers. Erwägungen zur Chronologie und ihren Konsequenzen. In: NTS 29. (1983). 453–483.
 Staub, U.: Die Grabeskirche in Jerusalem (I). In: Heiliges Land. 5. (1977). 4–6.
 uö. Das Heiligtum der heiligen Anna in Jerusalem. In: Heiliges Land. 4. (1976). 54–57.
 Stern, M.: Greek and Latin Authors on Jews and Judaism. I. Jerusalem, 1974.
 Strack, H.L.–Billerbeck, P.: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch I–VI. München, 1922–1961.
 Strange, J.F.–Shanks, H.: Has the House where Jesus stayed in Capernaum been found? In: BAR 8. (1982). 26–37.; 9. (1983). 24–31.
 uö. Synagogue where Jesus preached found at Capernaum. In: BAR 9. (1983). 24–31.
 Strobel, A.: Die Stunde der Wahrheit. Untersuchungen zum Strafverfahren gegen Jesus. WUNT 21. Tübingen, 1980.
 Theissen, G.: Der Schatten des Galiläers. München,² 1987.
 Tobler, P.: Nazareth in Palästina. Berlin, 1968.
 Vaux de, R.: Das Alte Testament und seine Lebensordnungen. I.: Vorleben des Nomadentums: Gestalt des Familienlebens. Einrichtungen und Gesetze des Volkes. Freiburg,³ 1964. II.: Heer und Kriegswesen. Die religiösen Lebensordnungen. Freiburg, 1960.
 Vincent, L. H.: Jérusalem Nouvelle. Fasc. 4. Paris, 1926.
 Wilkinson, J.: Jerusalem as Jesus knew it. London, 1978.
 Yadin, A. (szerk.) Jerusalem Revealed. Jerusalem, 1976.
 Yadin, Y.: Masada. Zürich, 1967.
 Zohary, M.: Pflanzen der Bibel. Stuttgart, 1983.

Az idézett lexikonok és folyóiratok rövidítései

BA	The Biblical Archaeologist, New Haven
BAR	Biblical Archaeology Review, Washington
BHH	Biblich-Historisches Handwörterbuch, Göttingen 1962–1979
BIKI	Bibel und Kirche, Stuttgart
BL	Bibel-Lexikon, szerk. H.Haag. Zürich 1982
BZNF	Biblische Zeitschrift (Neue Folge), Paderborn
DB	Dictionnaire de la Bible, Paris
DBS	Dictionnaire de la Bible, Supplément, Paris
EAEHL	Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land. I–IV. London
IEJ	Israel Exploration Journal, Jerusalem
LA	Liber Annuus, Jerusalem
LAW	Lexikon der Alten Welt, Zürich, 1965
MB	Le Monde de la Bible, Paris
NZZ	Neue Zürcher Zeitung, Zürich
NTD	Das Neue Testament Deutsch, Göttingen
NTS	New Testament Studies, Cambridge
PEQ	Palestine Exploration Quarterly, London
RGG	Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Tübingen
SKZ	Schweizer Kirchenzeitung, Luzern
SNTU	Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt, Linz
SSB	Schweizer Schulbibel, Zürich
ThWNT	Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, Stuttgart
UF	Archäologische Forschungen, Kevelaer, Neukirchen–Vluyn, Universitäts–Taschenbücher
UTB	Universitäts–Taschenbücher
WUNT	Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, Tübingen
Neuen	Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins Wiesbaden
ZDPV	Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft, Berlin
ZNW	

Az ábrák forrásai

A zárójelben lévő számok az oldalszámokat, illetve az érintett forrásmunka ábráját jelentik.

Schweizer Schulbibel: W. Brüschweiler, H. Eggenberger, W. Spahn., © 1972 by Benziger Verlag Zürich und Theologischer Verlag. Zürich, 1. ábra (189.); 40. ábra (25.)

Jesus mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. von D. Flusser. © 1968. by Rowolt Taschenbuch. Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg. 2. ábra. (7.)

Orte und Landschaften der Bibel. von O. Keel – M. Küchler. II.: Der Süden © 1984. by Benziger Verlag Zürich. Einsiedeln, Köln und Verlag Vandenhoeck u. Ruprecht Göttingen. 3. ábra (379. ábra); 41. ábra (340. ábra), 47. ábra (334. ábra), 48. ábra (330/331. ábra), 92. ábra (346. ábra), 95. ábra (353. ábra).

Auf den Spuren Jesu. von G. Kroll. © 1980 by St.-Benno-Verlag GmnH. Leipzig, 4. ábra (25. ábra), 14. ábra (44. ábra), 18. ábra (54. ábra), 49. ábra (192. ábra), 104. ábra (127. ábra), 117. ábra (102. ábra), 140. ábra (189. ábra), 145. ábra (203. ábra), 146. ábra (204. ábra), 147. ábra (208. ábra), 151. ábra (243. ábra).

The Holy Land. von J. Murphy–O'Connor. © 1980 by Oxford University Press. Oxford, 7. ábra (49. ábra), 88. ábra (69. ábra).

Heiliges Land. Zeitschrift des Schweizerischen Heiligland-Vereins. Luzern, 3. 1975. 5. ábra (54.); 8. 1980. 8. ábra (56.); 3. 1975. 6. ábra (54.); 1. 1973. 13. ábra (53.); 1. 1973. 13. ábra (53.), 16. ábra (52.); 6. 1978. 35. ábra (36.); 36. ábra (36.); 37. ábra (37.); 2. 1974. 43. ábra (21.); 5. 1977. 58. ábra (36/37); 59. ábra (38/39.); 60. ábra (40.); 1. 1973. 69. ábra (5.); 70. ábra (6.); 71. ábra (7.); 72. ábra (8.); 3. 1975. 89. ábra (20.); 9. 1981. 160. ábra (6.); 161. ábra (7.); 162. ábra (10.); 164. ábra (8.); 6. 1968. 170. ábra (39.); 173. ábra (37.);

Biblisches Bildwörterbuch. szerk. von A. van Deursen. © 1965 by F. Reinhardt Verlag. Basel, 9. ábra (15.); 10. ábra (65.); 11. ábra (15.); 81. ábra (37.); 83. ábra (37.).

Schweizer Schule. Luzern, 72. 1985. 11. 12. ábra (6.); 74. 1987, Nr. 3, 112. ábra 4.

Biblich-historisches Handwörterbuch. szerk. von B. Reicke. L. Rost. © 1962–1966. by Vandenhoeck u. Ruprecht Göttingen. 19. ábra (701. k.); 21. ábra (1993/94); 40. ábra (715. k.); 68. ábra (1885); 169. ábra (1472).

Galliläa als Lebensraum und Wirkungsfeld Jesu. von W. Bösen. © 1985. by Verlag Herder Freiburg im Breisgau. 22. ábra (M 54); 32. ábra (M 35); 34. ábra (M38); 105. ábra (M 118).

Dictionnaire de la Bible. szerk. von F. Vigouroux. © 1912

by Librairie Letouzey. Paris, 25. ábra (1531/32); 97. ábra (1893/94); 98. ábra (1893).

Arbeit und Sitte in Palästina. von G. Dalman. VII. © 1964 by Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildesheim. 23. ábra (40. ábra).

Biblischer Alltag. Zeit des Neuen Testaments. von A. C. Bouquet. © o.J. by Claudius Verlag. München, 24. ábra (35.); 30. ábra (49.); 57. ábra (93.); 61. ábra (95.).

Religionsbuch für das 1. Schuljahr. szerk. von H. Halbfas. © 1983 by Benziger Verlag. Zürich–Köln und Patmos Verlag Düsseldorf, 29. ábra (84.).

Tartalomjegyzék

Előszó	5
1. Betlehem-Dávid városa	7
2. Úton Názáretbe	20
3. Názáret- „Jézus rejtekben töltött évei”	22
4. A názáreti rejtekből a világvárosba	30
5. Jézus találkozik Keresztelő Jánossal a pusztában	35
6. A Genezáreti - tó vidékének társadalmi és szociális helyzete	46
7. Jézus a kafarnaumi halászsoknál	52
8. Jézus, Zakeus a jerikói fővámos házában	67
9. Jeruzsálem városa, ahogyan Jézus ismerte	77
10. Jézus utolsó napjai Jeruzsálembe	110
11. A jézusi jó hír megye tovább	126
Jegyzetek	133
Irodalom	137
Rövidítések	139
Az ábrák forrásai	140